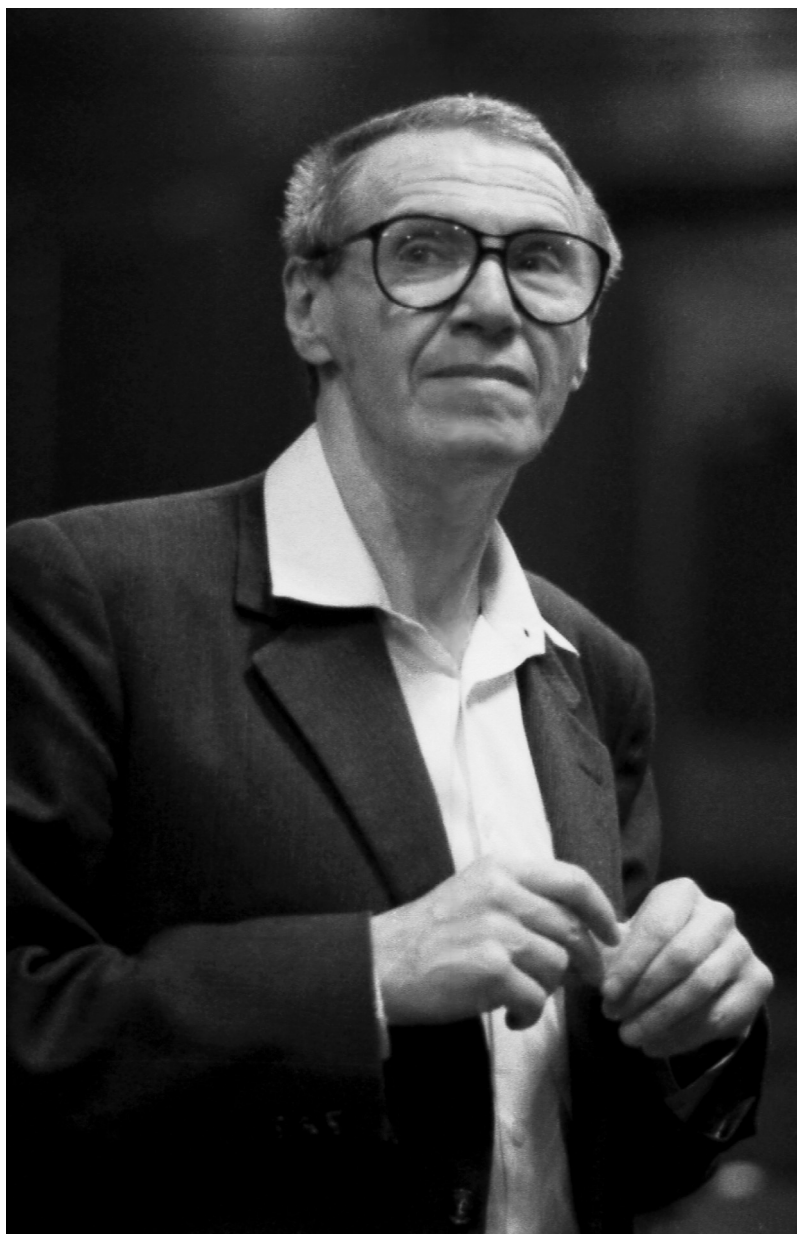

A MAGYAR ZENESZERZÉS
MESTEREI

KURTÁG GYÖRGY

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
ÉS AZ INTERJÚKAT KÉSZÍTETTE
VARGA BÁLINT ANDRÁS

1993-ban (Felvégi Andrea felvétele)

A MAGYAR ZENESZERZÉS
MESTEREI

KURTÁG
GYÖRGY

Sarlós László emlékének

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
ÉS AZ INTERJÚKAT KÉSZÍTETTE
VARGA BÁLINT ANDRÁS

HOLNAP KIADÓ

SOROZATSZERKESZTŐ VÁRBÍRÓ JUDIT

© KURTÁG GYÖRGY ÉS KURTÁG MÁRTA, 2009

© VARGA BÁLINT ANDRÁS, 2009

© HOLNAP KIADÓ, 2009

A MŰJEGYZÉKET KÉSZÍTETTE

DEMÉNY JÁNOS

A KOTTARÉSZLETEKET GONDOZTA

BALI JÁNOS

A JEGYZETANYAGOT KÉSZÍTETTE

VARGA BÁLINT ANDRÁS ÉS FÜLÖP JÓZSEF

KÖSZÖNJÜK AZ

EMB – EDITIO MUSICA BUDAPEST,

MUSIKARCHIVE DER AKADEMIE KÜNSTE BERLIN,

PAUL SACHER ALAPÍTVÁNY / PAUL SACHER STIFTUNG, BASEL,

ÉS AZ UNIVERSAL EDITION (BÉCS).

KÖNYVÜNK LÉTREJÖTTÉHEZ NYÚJTOTT SEGÍTSÉGÉT.

A KIADÁST TÁMOGATTA:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

PORTRÉVÁZLAT KURTÁG GYÖRGYRŐL HÁROM ÜLÉSBEN

Vázlat – hiszen beszélgetéseink utóélete is figyelmeztetett: a mélyre, a mélyebbre ásás, amely Kurtág életének egyik vezérlő elve, érvényes az interjú műfajára is. Nincs téma, nincs emlék, nincs élmény, amelyről újabb összefüggésben vagy valamely véletlen asszociációnak hála ne jutott volna eszébe további fontos, feljegyezni való részlet.

Többek között ez volt a szép, az izgalmas és a frusztráló a találkozásainkban: mi maradt még rejtve, milyen kérdést kellett volna még feltennem, ami megindítja benne az asszociációk sorát. Nem egyszer hónapokkal az elkészült szöveg első átolvasása után, egy szó vagy egy megfogalmazás javítása, pontosítása során, előbukkant egy emlék, ami újabb jellemző vonással egészítette ki a továbbra is vázlatos arcképet.

Például: a portré egyik meghatározó vonása az a számos emberi kapcsolat, amely életre szólóan, sőt a síron túl is, hat Kurtág gondolkodására, alkotói tevékenységére és a magánéletére is. („Ligeti elevenebb számomra, mint valaha” – írja emlékbeszéde bevezetésében.) Felician Brînzeu, Max Eisikovits, Kardos Magda, Stefan Romaşcanu, Ligeti György, Sulyok Ferenc, Robert Klein, Blum Tamás – és a zeneakadémiai tanárok: Weiner Leó, Kadosa Pál, Farkas Ferenc, Bárdos Lajos, Járdányi Pál, azután Mihály András és Simon Albert, akiktől rendkívül sokat tanult akkor is, ha formálisan nem volt a tanítványuk, vagy Dobszay László, aki a mai napig fontos szerepet játszik a zeneszerző életében, a Kurtág-univerzum, a Kurtág-mitológia máig élő, máig ható, máig számon tartott személyiségei, akikhez a zeneszerzőt rendíthetetlen lojalitás fűzi.

És mégis: egy véletlen gondolattársításnak hála, telefonbeszélgetés közben, felmerült Hajdú András (André Hajdu izraeli zeneszerző) alakja is, mint a Párizsban töltött év fontos szereplője. Hiszen Kurtág az ő javaslatára iratkozott be Olivier Messiaen tanfolyamára és Hajdú *Plazma* című zongora-

darabja hatott a később *Nyolc zongoradarab* címet kapott kompozíció Párizsban már munkába vett tételeire.

Interjúnk során Kurtág hálával emlékezett meg azokról, akik annak idején anyagilag támogatták, vagy kereseti forrásokhoz juttatták. A véletlen asszociációnak hála most Hajdú András gesztusa is felmerült a feledésből: szabadsága idejére Kurtágot ajánlotta maga helyett korrepetitorként Zizi Jeanmaire francia balett-táncosnőnek. Kurtág meg is jelent a próbán, meg is kapta a honoráriumát, a korrepetíció mégis elmaradt: nem jelentek meg a táncosok. Kurtág és Zizi Jeanmaire – valószerűtlen munkakapcsolat...

A leghitelesebb Kurtág-portrét az a két szöveg vetíti elénk, amelyet ő maga írt Ligeti Györgyről. Évtizedes barátságuk része a magyar és az egyetemes zenetörténetnek. A két beszéd megfogalmazására legalább annyi gondot fordított, mint saját kompozícióira. Azt hiszem, beszédesebb bizonyítéka nem is lehetne barátságuknak, mint az, hogy bőkezűen adott Ligetinek abból, amiből számára is csak véges mennyiség adatott: az idejéből. Talán ezek az írások is megérdemelnék az opuszszámot.

Igényessége magával és másokkal szemben három interjúnk végleges formájának kialakításában is megnyilvánult. Első beszélgetésünk után két évszám áll, akár csak a legtöbb Kurtág-mű kettős vonala után: 1982 és 1985 között, három éven át dolgoztunk rajta, hosszabb szünetekkel persze, de újra meg újra visszatérve hozzá.

Ez volt alighanem a legelső interjú, amire valaha is rá tudta magát szálni. Talán a műfajtól idegenkedett, talán a magnószalag forgása zavarta, amely felnagyíthatta számára az egyes szavak vagy mondatok közötti szüneteket.

Beszélgetésünk 1986-ban jelent meg a *Zeneműkiadónál, 3 kérdés – 82 zeneszerző* című könyvben, és hosszú éveken át ez volt a Kurtág-interjú, amire mint információs forrásra, hivatkozni lehetett.

Tíz évvel később már kisebb ellenállásba ütköztem, amikor azzal az ötlettel kerestem fel, hogy beszéljessünk el ismét a há-

rom kérdésről,¹ nézzük meg, mi jut róluk eszébe 1996-ban. A portrévázlat második „ülésén” megjegyzéseivel már Kurtág Márta is részt vett. Írásos formája szinte változatlan maradt a spontán beszélgetéshez képest.

A portré harmadik ülésére a Holnap Kiadó felkérésére került sor, 2007 novemberében majd 2008 áprilisában. Ha ezúttal nem állt is rendelkezésünkre három év a végső változat kialakítására, az első javaslatához képest sok változtatáson ment át a szöveg. Különös figyelmet fordított a Kurtág-házaspár arra, hogy Robert Klein alakja hitelesen álljon az olvasó előtt. Újabb példája a barátságnak, a lojalitásnak, a halálon túl is ható jelenlétnek.

A három találkozás írásos dokumentumán nem változtattam csak azért, hogy kiküszöböljek esetleges visszatérő gondolatokat. Úgy érzem: ha valamely motívum az 1982 és 2008 között eltelt huszonhat évben változatlanul jelen van, az már önmagában is dokumentum értékű.

Befejezésül talán még annyit: 1971 végén kerültem a Zeneműkiadóhoz, munkám a mai magyar zene elismertetése, népszerűsítése volt a világon. Kurtággal valamikor 1972 elején ismerkedhettem meg.

Harminchat éve beszélgetünk. Kezdetben (a Zeneműkiadónál töltött közel húsz év során) személyesen, azóta nagyrészt telefonon, ha időről időre találkozunk is. Az interjú tehát a rendszeresen folyó beszélgetések egy másik formája volt. Alapja az évtizedes kapcsolatból táplálkozó meghittség, de mindenekelőtt az a csodálat, amit Kurtág György művészete iránt érzek.

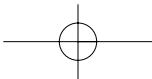
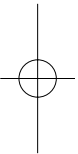
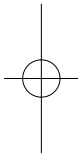
Varga Bálint András

¹ A három kérdés:

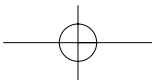
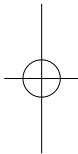
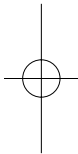
– Witold Lutosławski találkozása John Cage zongoraversenyével radikálisan megváltoztatta a lengyel komponista zenei gondolkodását. Előfordult-e Önnél is hasonló alapvető változás egy művészi élmény hatására?

– Inspirálja a zeneszerzőt az őt körülvevő hangzó világ, vagy elzárkózik előle?

– Meddig beszélhetünk egyéni stílusról, és hol kezdődik az önismétlés?

**BESZÉLGETÉSEK
KURTÁG GYÖRGGYEL ÉS
KURTÁG MÁRTÁVAL**

HÁROM KÉRDÉS KURTÁG GYÖRGYNEK

1982–1985

Tizenegy-tizenkét éves koromban ért az az élmény, amitől zenész lett belőlem. Schubert *Befejezetlen szimfóniája* szólt a rádióban, és amikor szüleim megmondták, mi az, amit hallgattunk, megdöbbsentem: a felnőttek fel tudják ismerni a klasszikus zenét! Egyszer aztán egyedül voltam otthon és ismét zenét hallgattam a rádióban. Rájöttem: a *Befejezetlen szimfóniát* játszák. Kérésemre megkaptam a kottáját, és megtanultam a darab kétkezes átiratát. Ez döntötte el, hogy a zene nagyon fontossá válik majd az életemben.

Öt- és hétéves korom között tanultam zongorázni, és szerettem a komoly zenét. Hétéves koromban abbahagytam a tanulást, és megszűnt minden érdeklődésem a zene iránt. Szabotáltam a zongorázást, öt-tíz percet gyakoroltam csak hetente, mert saját játékomon keresztül semmilyen élményhez sem jutottam. A visszatérés a tánczene, a tangó, a valcer meg az induló volt. Tízéves lehettem, amikor tánciskolába kezdtem járni, és amikor aztán Herkulesfürdőn nyaraltunk a szüleimmal, a „Kursalon”-ban minden este táncoltam az anyámmal. Nagyon fiatal és nagyon szép volt akkoriban...

A tánc volt tehát anyám egyik csábítása a nyári hónapokban, télen pedig a négykezesezés. Operarészletek rövid és primitív átiratait játszottuk. Jó volt vele táncolni (és számomra minden tangónak, minden valcernek megvolt a maga egyénisége), és jó volt négykezesezni is. Egyszer csak belevágtunk az *Eroica* első tételébe. Messze meghaladta képességeimet a feladat – talán mindkettőnk képességeit is –, de végigolvastuk a szimfóniát, aztán az *Elsőt*, majd az *Ötödiket*. (Anyám azonban soha nem volt hajlandó eljátszani az *Eroica* gyászindulóját. Akkor babonás félelemnek tűnt, de lehet, hogy előérzet volt: 40 éves korában halt meg.) Egyébként öt és hét éves korom között még komponáltam is – azt hiszem, két kis zongoradarabot –, a Schubert szimfónia-élmény után a komponá-

lášhoz is visszavitt. Zsidó szimfóniát akartam írni, e-mollban, *Örök reménység* címmel. De sok minden mást is írtam akkoriban.

Idegen zenék nagy hatással voltak rám, de első hallásra általában kevés kompozíció hatott. Például: sokat olvastam a 9. szimfóniáról, de amikor először hallottam, nagyon csalódtam, mert az irodalmi elképzelés valahová egészen máshová vezetett. Ennek alapján elképzeltem magamnak egy 9. szimfóniát, s ahhoz képest a valóság annyira más volt, hogy egyszerűen nem találtam benne a helyemet.

Elementáris hatással rám a *Cantata profana* és a *Zene* volt, de ez nem jelentette azt, hogy ez a hatás saját kompozíciómban is megnyilvánult volna. Ugyanennyire hatott rám Bartók *Hegedűversenye*, amit egyszer még a londoni rádió adásában hallottam a háború alatt. Seiber Mátyás mondott hozzá bevezetőt és elemezte a darabot, de azzal együtt nemigen tudtam követni. Ugyanakkor a *Hegedűverseny* életem egyik legdöntőbb élményévé vált később, Pestre kerülésem második vagy harmadik hónapjában. Végigültem Doráti és Menuhin összes próbáit, majd megtanultam a zongorakíséretet – éveken át talán én tudtam egyedül – és Zathureczkyvel éveken keresztül játszhattam. Bárki más tanulta, azokkal mind átvehettem a darabot.

Ennek már közvetlen hatása volt a *Brácsaverseny* komponálására is. Még zenei anyagokat is átvettem, bár nyilvánvalóbb a *Concerto* és más kompozíciók hatása. A lassú megismerési folyamat mindenképpen fontosabbnak bizonyult, mint az első találkozás. Általában ritkán történt velem életemben, hogy meghallottam valamit és azonnal ráébredtem, hogy az fontos.

Volt még egy zene, ami erősen hatott rám: Penderecki *Hiroshimájára* közvetlenül válaszol a *Bornemisza* egyik része, „Az embernek halála”. A *Hiroshima* előadásának emléke közvetlenül hatott ennek a szakasznak a zongorastruktúrájára.

Webern sem a halláson keresztül, hanem a tanuláson, a kis részletek „kihallgatásán” keresztül hatott. De Bartókkal is valahogy úgy volt a találkozás, hogy elkezdtem gyakorolni... Az első darab, tizennégy éves korom körül, amikor már zenésznek készültem és Temesvárott tanultam, a második *Bagatell* volt. Nem sokat értettem belőle. Utána az 1926-os darabokból

a *Dal*. Kosztos diák voltam annak idején, egy velem egykorú gimnazista fiú családjánál laktam. Jó zenész volt, klasszikusokat zongorázott, azt hiszem, kórusban is énekelt, amikor Temesvárotról előadták a *Psalmust*. Annyira dühösítette a gyakorlásom, hogy azt hiszem, meg is vert, hogy ne játsszak Bartókot.

Bartók nekem sem tetszett – valahogy olyan *förtelmesen* jó volt. Kästner *Május* 35 című könyvében ír egy agglegény nagybácsiról, aki minden csütörtökön meghívja magához az unokaöccsét, és együtt ebédelnek, hússalátát málnaszörppel meg hasonló abszurd ételeket. Közben azt mondogatják, hogy ugye, milyen förtelmesen jó? Ez a Bartók-zene is ilyen förtelmesen jó volt nekem. A *Kékszakállút* is kifejezetten csúnyának hallottam, de mégis izgatott – és persze az is növelte a vonzását, hogy ellenállásra talált a környezetemben. A Bartók-zenék ízét valahogy a saját ízlésemen és tudásomon *túl* találtam meg.

Első kompozícióm, amit egyre inkább vállallok, a *Suite* zongorára. Magam sem tudom pontosan, mikor írhattam – tizenhat-tizenhét éves lehettem. Első tétele – „Mintha valaki jönne” – válasz zeneszerzés tanárom, Max Eisikovits egy *Ady*-dalára. Alapélménye – várok és nem jönnek – fájdalmasan ismerős volt a számomra, s ez lett a *Suite* első tétele. (Eisikovits-csal nem jutottunk el egészen a komponálásig, csak az összhangzattant és az ellenpontot vettük át, keserves erőfeszítéssel. A zeneszerzés technikáját tulajdonképpen soha nem tudtam rendesen elsajátítani. Hangszeres barátaim, egy csellista meg egy hegedűs – Stefan Romaşcanu – sokkal könnyebben oldották meg a feladatokat.)

Érdekes módon később is előfordult, hogy egy-egy művem első tételének programot adtam. Így volt ez az Op. 1-es *Vonós-négyes* esetében is. Nem tudom, utólag magyaráztam-e bele a programot, vagy már a komponálás közben is gondoltam-e rá. Párizsban éltem, olyan krízisben, hogy képtelen voltam komponálni. 1956-ban ugyanis tényleg összeomlott számomra a világ. Nemcsak a külső, de a belső világom is. A Stein Marianne-nal folytatott munka kapcsán számos morális kérdés is felmerült, kérdésessé vált egész emberi magatartásom. Rettenetesen mélyre kerültem. Korábban másokra hárítottam sok

mindenért a felelősséget, és most egyszerre rá kellett jönnöm, hogy saját magamban, a jellememben csalódtam. Komponálni mindig csak akkor tudtam, ha elég jóban tudtam lenni önmagammal, ha el tudtam fogadni azt, amilyen vagyok – ha valamiféle világnézeti egységet találtam. Párizsban a kétségbeesésig úgy éreztem, hogy semmi sem igaz a világból, nincs fogódzóm a valóságban.

Stein Marianne egy másik tanítványánál, egy amerikai színésznőnél laktam, s a lakásért a két gyereket sétáltattam a parkban. Ez a Montsouris park volt, egészen csodálatos őspark, fantasztikus fákkal. A téli fák élménye volt talán az első realitás. Ez így ment tovább a tavasz felé, s második realitásnak megjelentek a madarak. Csak később állapítottam meg, hogy a feketerigó volt az „alapmadár”. De a verebek veszekedő csivitelése is megjelenik a kvartett IV. tételében, a madár-scherzóban. Egyszer éjjel egy soha nem hallott madárhangra riadtam fel. Később azonosítottam, hogy fülemüle volt. Valami egészen különleges csoda...

A párizsi év, a munka Stein Marianne-nal szinte megfelezte az életemet. Húsz kilót fogytam. Déry Pali énekest kísértem egyszer, aki Kínában járva hallotta, hogy ott két deka rizs is elég egy embernek egy napra. Ettől kezdve én is gyakorlatilag rizsen éltem, a felét húsleveskockával, a másik felét valami édes-sel, és elkezdtem tornázni. Mindig nagyon ügyetlen voltam tornában. Előbb az anyámtól látott tornamozdulatokat ismételttem (ekkor már több mint tíz éve nem élt), később a magam módján továbbfejlesztettem a dolgot. Szögletes gesztusokkal mozogtam, majd hogynem pantomimot játszottam. Még az írást is próbáltam megváltoztatni, szögletesre, görcsösre.

Ennek a következő fázisa az volt, hogy elkezdtem gyufából szögletes formákat csinálni. Kialakult egy szimbólum-világ. Magamat egy gilisztaszerű féreg-állapotban éreztem, teljesen lefokozott emberséggel. A gyufaformák és porcikák (nem takarítottam magamnak mindennap) meg a fekete csikkek (cigarettáztam is) képviseltek engem. A gyufakompozíciónak azt a címet adtam, hogy „A svábbogár keresi az utat a fényhez” (sztaniolból valami világító formát raktam a gyufakompozíció

végére). Ez lett volna a programja a vonósnégyes első tételének is. A fényt a flageolet akkord jelképezte, és közte az a kosz... Tudor Arghezinak ezt a két sorát: „Din mucegaiuri, bubeși noroi. Iscat-am frumuseți și prețuri noi” (Penészből, gennyesedő sebekből és sárból új szépségeket és értékeket keletkeztettem) majdnem beírtam mottónak a tétel elé. De ez szólt bennem már a gyufakompozíciók készítésekor is.

Akihez ez az idézet kötődik: Felician Brînzeu, a lugosi líceum tanára. Ő volt életemben a pedagógus (a zenében később Kardos Magda jelentette ugyanezt az ős-élményt). Második gimnáziumban, egy ötvenes létszámú, nagyrészt parasztyerekekből álló osztálynak úgy tanította meg három hónap alatt a román nyelvtant, hogy nem osztályozott, folyton megbeszéljük az anyagot, szinte társasjáték volt az egész. Jól szórakoztunk, és egy életre megjelentette számomra, hogy mi egy nyelv szerkezete.

Különben nagyon szigorú osztályfőnök volt, kis szadista beütéssel. Például teljes erőből pofozott. Őhöz kapcsolom ezt az Arghezi-idézetet, pedig az is lehet, hogy csak sokkal később, a temesvári piarista gimnázium román óráján ragadt rám.

Rajzból megbuktam az iskolában, nem volt és most sincs hozzá semmi tehetségem, ma sem tudom lerajzolni a legegyszerűbb tárgyat sem. De a párizsi év során (és a *Játékok*at megelőző bénultsági korszak végén is, tehát körülbelül egy évvel a *Játékok* előtt) hónapokon keresztül csak rajzoltam, azaz jeleket adtam le. Párizsban először a gyufaformákból csináltam rajzokat – tele lett a gyufákkal a szoba, fel kellett őket számolnom, ha takarítani akartam. Emlékeztetőül megpróbáltam tehát lerajzolni őket, de persze csak értelmetlenségek jöttek ki belőle. Azután rajzoltam valamit – csillagok voltak a szélein, a közepén meg valami, ami megcsavarodik. A mai napig megvan; ezt próbáltam megzenésíteni a hetedik zongoradarabban. Az 1973-as korszakban noteszeket használtam – minden oldalra csak jelet tettem, úgy, hogy odapréseltem a papírhoz a ceruzát vagy a tollat és megráztam a kezem. A jelek között kevés különbség volt, de mintha átment volna belőlük valami a *Játékok*ba...

Újból gyerekkor... Lassú folyamatok... A temesvári időszakban, amikor már komolyan tanultam zongorázni, meglehetősen rossz véleménnyel voltam az anyám zongorázásáról. Gyermekkoromban viszont valami miatt különös igazsága volt ezeknek a zenéknek. Elég sok Beethoven-szonátát játszott – az *Appassionatát*, a *Pathétique*-ot, az Op. 26-os *Asz-dúr szonátát* meg az Op. 2-es *f-moll szonátát*. Ez különösen fontos emlékem. Számomra az első tétel melléktémája vagy az utolsó tétel melléktémája ős-zenei magatartás. Későbbi, tízéves tudatommal az ilyenfajta zenék felismerhetetlenül egyformákká váltak, de gyerekkoromban, úgy látszik, ezeket nagyon felismertem.

Egyáltalán, gyerekkoromban sokkal jobb hallásom volt, mint most. Akkor mindent utána énekeltem, minden külső zajt. Nem emlékszem, mutálás körül lehetett, vagy már korábban: egyszer a kórusban rám szóltak, hogy hallgassak, mert zavarom a többieket. És azóta, talán ehhez kapcsolódóan, az énekhangra megszűnt az abszolút hallásom, mind a mai napig. De más hangokra is inkább romlott a hallásom.

Alapjában véve van egy olyan érzésem, hogy nem okvetlenül a fülemmel hallok és nem a szememmel látok. – A gimnáziumi évek, az öntudatosodás idején, a háború alatt olvastam Lützeler művészettörténetében, hogy az építészet tulajdonképpen térélmény, valami, ami körülveszi az embert, mint a zene, ami szintén körülvesz. Ez az élmény tért vissza saját katedrális-élményeimnél, Reimsben vagy Chartres-ban. A chartres-i például fantasztikusan emberszabású, pont akkora, amennyit az ember át tud fogni, és ott volt az az élményem, hogy ha nem nézek oda, a bőrömmel, sőt, a hátammal érzem a teret. A zenével is nagyon gyakran vagyok így. Hogy valamilyen módon érzékenységtől érzékenyséig jön át, hallok is, meg nem is a dolgot. Ilyesmivel olyanoknál is találkoztam, akiknek rendkívül kifinomult a hallásuk: időnként, egy minőség keresésekor még intonációs pontatlanságokat sem vettek észre. Toscanini és Casals próbáinak felvételein észrevehető, hogy ha valami fontos nekik, más, lényeges hibákat átengednek. Toscanini például átjátssza a zenekarral a *Traviata* második felvonását, és annyira örül, hogy ő énekelheti még Violetta is, hogy

egyáltalán nem törődik azzal, hogy közben szanaszét van a zenekar.

Ilyen élményem volt egyszer a *Brácsaverseny* felvételén. Nem találtam a vonósokat elég légiesnek. Simor Andris, a koncertmester utána elmondta, hogy akkor voltam megelégedve a felvétellel, amikor egyáltalán nem játszottak.

VARGA BÁLINT ANDRÁS: – *A természet hangjai mennyire fontosak számodra?*

KURTÁG GYÖRGY: – Erről már beszéltünk: a madarak, és mindenekfelett a rigók. Berlinben, annak a háznak a tetején, ahol laktam, rendszeresen énekelt egy feketerigó – ő egészen nagy művész volt. A botanikus kert közelében laktam, s a környék állandóan tele volt madarakkal. Hajnalban, három óra felé, felébredtek a rigók, kórusban felelgettek egymásnak közelről meg távolról. Felejthetetlen volt, amikor egy hosszúra nyúlt beszélgetés után Eötvös Péterrel kimentünk a kertbe, hogy meghallgassuk ezt a koncertet. A madarak és a fák – ez a kető maradt sokáig fontos.

VBA: – *A formák?*

KGY: – A formák, amikkel olyan furcsa viszonyban vagyok, mert egyáltalán nem tudom, hogy... A formákat nem látom, és nem is emlékszem rájuk, hanem a közelükben biztonságban érzem magam. A görcsös ágak tekervényeibe bele tudok kapaszkodni anélkül, hogy ezt reprodukálni tudnám. Ezek a tekervények egy struktúraigényt is adnak a zenében.

Igen, az igény... Thomas Mann-nál egyébként ez egy visszatérő motívum. A Schiller-novellában, a *Schwere Stundéban*² meg az egyik Katia-levélben írja, hogy a tehetség szinte nem több, mint egy igény. S hogy a tehetség nagyon súlyos teher az emberen. Számomra ezt jelenti az ágtekervények sűrűsége. Egy József Attila-sor: „Tar ágak szerkezetei tartják az üres levegőt” számomra realitás és program.

² *Nehéz óra*. Thomas Mann (1875–1955) nevezetes novellája Friedrich Schiller alkotói küzdelmeiről, melyet 1905-ben, Schiller halálának 100. évfordulója alkalmából írt. (Lányi Viktor fordítása. *Thomas Mann művei II.* Magyar Helikon, 1970.)

Egyik elementáris zenei élményem megint csak nem tisztán zenei: a Vidovszky-*Autokonzert*.³ Valami, amit az első pillanattól kezdve, mint egy beckettien tragikus dolgot éltem át. Az üres színpadon harminc másodpercenként önmaguktól lezuhanó és hangot adó tárgyak tragikuma, költészete és az a végtelen ökonómia, amitől mindez szigorú zenei formává válik, mélyen megrázott. Egyáltalán, az Új Zenei Stúdió akkoriban kialakuló nyelvének nagy szerepe volt a *Játékok* indulása körül: *merni* még kevesebb hanggal dolgozni.

VBA: – *Egyéni stílus, önisméltés?*

KGY: – Alapgondolatom ezzel kapcsolatban az, hogy egy adott pillanatban hogyan élem át Bachot. Jelen van nála egy komputer működésű agy, amelyik egész egyszerűen ugyanarról a pontról elindulva újra meg újra bejárja egy azonos anyag összes variációs lehetőségét. Ha rossz előadásban hallgatunk meg Bach-kompozíciókat, ha ez a hangzó anyag nincs tökéletesen tagolva, interpretálva, azt mondjuk, hogy egyik pontosan olyan, mint a másik. Mindezzel azt akarom mondani, hogy nagyon óvatosnak kell lenni, hogy akár ötven vagy száz évvel később is rámondjuk valakire, hogy ugyanazt csinálja, vagy azt, hogy ugyanolyan módon járta végig az utakat.

Annak idején nagyon hajlamos volt az ember azt gondolni, hogy Stravinsky létrehozott egy neoklasszikus valamit és ebben a stílusban ontotta a darabokat. Ez már egy mai perspektívából tökéletesen másképp néz ki. Az eltelt idő bebizonyította, hogy csak a felületes hallgató számára olyan „egyformák”: a darabok egyéniséggé váltak.

De még Bartóknál is hajlamos az ember néha arra, hogy azt mondja, itt most már megtalált dolgokat ismét, és a *Kontrasztok*ban, néha a *Concertóban* is, bizonyos fajta fáradtságot fedez fel. Hogy nem priméren új. A *Kontrasztokat* én sem szeretem annyira, de nem vagyok benne biztos, hogy igazam van, mert azon is múlhat, hogy megtanultam-e elég alaposan, belülről tudom-e megítélni. Ugyanakkor mekkora ragyogással tud

³ Vidovszky László (1944) 1972-es műve.

megtelni a C-dúr Bartók *Rondójában* – attól, hogy most ezt a C-dúrt hallom és nem a kétzongorás *Szonáta* C-dúriját, és nem a *Gyermekeknek* C-dúriját.

VBA: – Saját műveidnél mennyire fontos az önismétlés problémája?

KGY: – Fontos, fontos. Gyakran elfelejtem a már megírt darabokat és előfordul, hogy újból kitalálom ugyanazt. Hosszabb idő után visszatekintve a fáradt momentumok is jobban feltűnnek – ma már világos, melyek azok az elemek a *Brácsaversenyemben*, amelyek kikoptak. Érdekes módon ezek az elemek annak idején éppen hogy újak vagy merésznek hatottak, talán mert a környező darabok adott esetben még fáradtabbak voltak, vagy más forrásokhoz nyúltak.

VBA: – Egy közeli élménynél maradva: a *József Attila-törédek* a *Truszo* szomszédságában is sok újat mondanak.⁴

KGY: – Nem tudom, hogy ez mennyire van így. Wilhelm András szerint például a bejárt utakat járom be ismét. Ezt én a jelen pillanatban nem tudom átélni, lehet, hogy később majd igen. Biztos, hogy egy csomó dolog valamilyen módon túl nagy szabályossággal jár be utakat, amiket valóban már régen ismertem. Számomra rettenetesen fontos és így kellett legyen, de ez változhat bennem. Azért a darab tele van olyan gesztusokkal, amelyeknél egyszerűen nem érdekel, hogy ismerem-e őket. A „Lesz lány hús mellé ifjú karalábé”-szakasz szóról szóra ugyanaz a do-re-mi anyag, ami az utolsó előtti *Eszká* [emlékzaj] dallamé.⁵ Csak éppen attól, hogy a második felében kilép ebből a gregorián vagy népdalos recitációból (ahol a szöveg is vált: „De ez már a mi porunkból fakad”) – új hangot talál.

A *Törédek*ekkel valahogy olyasmit akartam, hogy létezzen valami, amit odateszek, mint egy röpiratot: ha akarom, szét tudom osztani. Azt például, hogy „Irgalom, édesanyám...”

Bizonyos problémákra mindig visszatér az ember. Most például ahhoz van kedvem visszatérni, hogy újból és újból „oda-

⁴ *József Attila-törédek*, Op. 20, szoprán szólóra (1981).

⁵ *Eszká emlékszaj*, Op. 12 (1975) Hét dal Tandori Dezső verseire, szopránra és hegedűre.

tegyek” egy dúr-akkordot. Mint a kvartett-mikroludiumokban az F-dúr akkord, amely a két hegedűnek mindig másik három húrján szólal meg – és az is izgat, hogy ezzel az akkorddal mit konfrontálok más anyagokban. Vagy ott van a *Játékok* harmónika-darabja (*Hommage à Borsody*). Az ember tehát időnként vissza-visszatér egy azonos anyaghoz, hogy feltérképezze a benne rejlő új lehetőségeket. Hogy azután mikor téved az önismétlésbe... Egyes dúr-akkordos darabok nem sikerültek, s a fiókban maradtak, másokat kiadtam a kezemből, de a nem koncertre ajánlott művek közé tartoznak.

Ártatlanok vagyunk abban, ha sikerül valami, mint ahogy abban is, ha nem sikerül. Időnként azzal az élménnyel megyek haza Budaligetről, hogy valami egészen nagyszerűt találtam – és nem az. Máskor két perc alatt megszületik valami, amin soha többé nem kell változtatni – például az *Irgalom, édesanyám*. Felírtam ceruzával, és azóta egy hang nem változott rajta. A többi darabnak sok változata van, és sokszor vissza kellett térni hozzájuk.

Tehát ajándékba kapom a jót – ártatlan vagyok benne. Amikor hozzászóltam, hogy hónapokon vagy éveken keresztül megbénulok – az, hogy egyáltalán írhatok valamit, már önmagában is nagy boldogság. Már az is ajándék. Tisztában vagyok azzal is, hogy az első pár darab általában csak bemelegítés, és áldozatul esik. Néha véletlenül sikerül valami jót csinálni a semmiből. De nagyon sokszor nem.

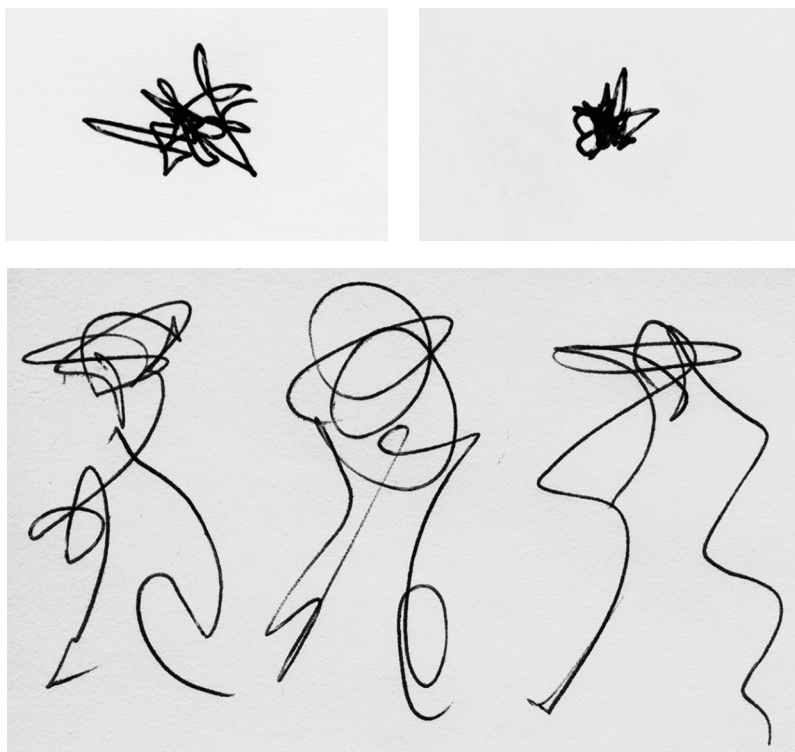
(Varga Bálint András: 3 kérdés – 82 zeneszerző. Zeneműkiadó, 1986. 202–213. o.)

A HÁROM KÉRDÉS – MÉG EGYSZER

A kilencvenes évek közepén két terv foglalkoztatott. Tíz év telt el *3 kérdés – 82 zeneszerző* című könyvem megjelenése, és ennél jóval hosszabb idő (esetenként közel két évtized) az interjúk elkészülte óta. Eszembe jutott: érdekes volna szembesíteni a zeneszerzőket egykori válaszaikkal, vajon egyetértenek-e még önmagukkal, változtattak vagy módosítottak-e egykori nézeteiken. Abban reménykedtem, találok majd kiadót a kötet számára. A körkérdés érdekes tanulsággal járt. Pierre Boulez tompított Morton Feldmannal kapcsolatos kritikai megjegyzéseinek élén, Helmut Lachenmann teljesen átdolgozta válaszait, Henri Dutilleux finomította, pontosította a szöveg egyes részleteit, Wolfgang Rihm nem kívánt változtatásokat, Eötvös Péter egy felsorolás sorrendjén, más szóval a hangsúlyon módosított. Kurtág György abban az időben a Wiener Konzerthaus vendégeként Bécsben élt és tanított, őt grinzinger lakásán kerestem fel.

Ugyanebben az időben került kezembe Robert Craft kötete, a *Beszélgetések Igor Stravinskyval* (Faber, 1959). A *mai zenéről* című fejezetben Craft felteszi a kérdést: „Le tudná ’rajzolni’ újabb zenéjét?” Példaként mindjárt be is mutatta, hogyan képzei Bach, Wagner, Webern, a szerialisták és mások zenéjének grafikus ábrázolását. Stravinsky rajzzal válaszolt – „Ez az *én* zeném”. Eszembe jutott: a kérdést ma élő komponistáknak is fel lehetne tenni. Válaszaikból kialakulhatna a kortárs zene grafikus képe. Szinte postafordultával három rajz érkezett Wolfgang Rihmtől, majd egymás után jelentkezett Donatoni, Pärt, Dutilleux, Pousseur, Halffter, Andriessen, Crumb, Babbitt, Xenakis, Furrer, Cerha, Szöllősy – később Kurtág is küldött három lapot. Ligeti hosszabb habozás után mondott igent: felteresett irodámban, és egymás alá négy, évszámmal ellátott rajzot készített – négy alkotói periódusának képét. Berio, Birtwistle, Kagel és mások is érdeklődést mutattak, de végül nem szánták rá magukat, hogy egyetlen ábrába tömörítsék zenei munkásságukat. Steve Reich és Stockhausen kottalapot küld-

tek – számukra a zene grafikus ábrázolása egyenlő a partitúrával. Boulez és Lachenmann a kérdésfeltevés jogosultságát is kétségbe vonták. Egyesek arra hivatkoztak, hogy hiányzik belőlük a rajztehetség. Egy idő után beláttam: a tervet nem tudom megvalósítani. Annál nagyobb öröm számomra, hogy az Akademie der Künste jóvoltából közrebocsáthattam a gyűjteményt. Ha nem nyújt is átfogó képet a kortárs zene egészéről, érzésem szerint jelentős dokumentuma az alkotói gondolkodás egy aspektusának.⁶

Rajzok a Musikarchive der Akademie Künste (Berlin) gyűjteményéből

⁶ *Die Sammlung Bálint András Varga. Archive zur Musik des 20. Jahrhunderts, Band 11. Hg. von Werner Grünzweig. Hofheim: Akademie der Künste, Wolke Verlag, 2006.*

Kurtág Györggyel az alábbi beszélgetés Bécsben készült, 1996. szeptember 25-én. Párbeszédünk kiindulópontjául a bevezetőben említett rajzok szolgáltak. A társalgásba bekapcsolódott a zeneszerző felesége, Kurtág Márta is.

VARGA BÁLINT ANDRÁS: – *Régi beszélgetésünket újraolvasva szembe ötlöttek olyan mozzanatok, amelyeket talán elfelejtettem, vagy annak idején elkerülték a figyelmemet. Az egyik a görcsösség volt. Említetted, hogy fogtál egy ceruzát, ráhelyezted egy papírlapra és mintegy megráztad a kezedet. A mozdulat nyomot hagyott a papíron. Ezt többször is megismételted, és az ábrákból sorozat jött létre. Ez az ötvenes években történhetett. Mintegy negyven évvel később, amikor megkértelek, hogy rajzolj valamit a gyűjteményem számára, ami zenéd grafikus ábrázolásának tekinthető, megint csak két, egymáshoz igen közel álló, görcsös ábrát küldtél – mint az előbb említetted, a kisebbik még hívebben tükrözi az elképzelésedet. Harmadikként valami egészen más, víziószerű képet is rajzoltál, amely mintha táncoló alakokat mutatna. A különbség a kétfajta rajz között egészen lenyűgöző. Mintha az egyik tudatos elhatározás eredménye volna: ilyennek akarom látni-láttatni a zenémet, ehhez pedig fognom kell egy ceruzát, oda kell tartanom egy papírlaphoz, és megrázni a kezemet, mint annak idején, a másik pedig egy álom – tehát a tudattalan – megjele-nítése, aminek semmi köze a görcsösséghez.*

KURTÁG GYÖRGY: – Jó kérdés... Nehéz rá válaszolni. Nézd, görcsösség vagy nem görcsösség, de benne van a koncentráció eleme is. Ránézek, és azt mondom: ez történt. A másikra meg: ez is történt. Persze lehetne egy varjú is...

VBA: – ...*vagy egy rovar.*

KGY: – Igen, az is lehetne. Valóban van különbség, de éppen hogy nem tudatosnak nevezném, hanem olyanfajta automatikus közlésnek, ami egy pillanatnyi indulatot rögzít. A különbség annyi, hogy a másik rajz az én lehetőségeim között a maximális emberábrázolás. Vagyis: a maximális ábrázolása valaminek, ami látszik is. Ez sem „lerajzolása” egy konkrét tárgynak, hanem valami, amire azt mondhatom, hogy hasonlít valamire.

VBA: – *Ez azért nagyon érdekes, mert a zenéd egyik lényeges vonására utal. Az absztrakt pöttyben meg a rajzban is valami konkrét*

tumot keresel és találsz. Mindennek megfogalmazható, nagyon emberi tartalma, jelentése van. (Épp beszélgetésünk előtt próbáltad Mártaival a Somlyó György születésnapja alkalmából született új zongoradarabot, és a zene „kérdés” és „válasz” jellegére figyelmeztettél.) Zenédnek ez az érzelmi, közvetlen indíttatása az, ami megfogja a hallgatót, és közel hozza a 19. századhoz, akár Mahlerhez. Tehát ha azt kérdezem, hogy ezek a rajzok mennyiben tükrözik a zenédet, akkor alighanem pontosan erről van szó: az indulatról...

KGY: – Nem annyira tükrözik a zenémet, hanem inkább azt mondanám: boldog lennék, ha ilyen zeném lenne.

VBA: – Mindig is egyszerűsége törekedtél...

KURTÁG MÁRTA: – Nem zavaró, ha beleszólók?

KGY: – Nem, mert az engem továbbvisz, esetleg.

KM: – A következő dolgok jutottak eszembe. Egyrésztől tényleg az a mozzanat, hogy marokra fogok egy ceruzát vagy tollat, és jelt adok, az nálad tudatos kiindulópont volt. Ehhez évek múlva is ragaszkodsz. A másik: a teljes fizikai részvétel, ami a tanításodat is jellemzi, az az elérendő cél – amikor az ember rákapcsolódik arra, amit csinál. Ha „lelóg a zenéről”, az rossz – ha nem „lóg le”, hanem „rajta van”, az a jó.

VBA: – Egykori beszélgetésünkben azt is említetted, hogy a Parc Monceau (vagy talán a Parc Montsouris?) görcsös fáí, ágai tet-szettek.

KGY: – Egyrésztől az iskolában sem tudtam semmit leraj-zolni. De Kardos Magda egyik első felfedezése az volt, hogy nagyon ügyetlen vagyok a zongorán, de ha a *Marcia delle bes-tiét*⁷ játszom, vagy valami 20. századi zenét, akkor úgy játszom, mintha utána akár a *h-moll szonátát* is elő tudnám adni.

A háború alatt házi koncerteket rendezett a növendékeinek, és engem is „bedobott”. Egy ilyen alkalomra Stein Emil is el-jött, aki két évvel fölöttem járt a piarista gimnáziumba, és aki-nek édesapja Galilei-körös volt. Akkor éppen Transznisztríá-ba deportálták – nem mint zsidót, hanem mint szocdemet (másokkal ellentétben túlélte, haza tudott jönni), és őrajta ke-resztül kerültem a földalatti mozgalomba. A földalatti mozga-

⁷ Bartók Béla: *Kilenc kis zongoradarab* (BB 90, 1926), No. 7 (II. füzet).

lom akkor magát a kultúrát jelentette. Szilveszterkor nála jöttünk össze (Márta is ott volt 1948-ban). A falon Dürer Hieronymus Holzschuher-portréjának reprodukciója lógott.

Művészettörténeti írásaiban Heinrich Lützeler külön kiemelte Cranach görcsös faábrázolásait. A kép részletét felnagyítva önállóan is bemutatta. Nekem ez akkoriban nagyon sokat mondott.

Max Eisikovits egyik Ady-dala (*Kipp-kopp, mintha valaki jönne*) egészen döntő hatással volt rám – a hiábavaló várás motívuma: mintha valaki jönne, de nem jön senki. Szerelmes vagy nem szerelmes, de a *várás* rendkívül fontos motívum volt. 1942-ben vagy 1943-ban írtam zongorára egy *Suite-et*; az első tételnek ugyanazt a címet adtam. Tulajdonképpen ez volt az első kompozícióm.⁸ (*Zongorázik belőle pár hangot.*) A harmónia nagyon bartókos, és a csökönyössége is az: még egyszer és még egyszer megismétli az akkordot. Semmiképpen nem repetícióról van szó, hanem egy szívdobbanás, majd egy második szívdobbanás. Számomra a harmónia egy lepréscelt dallam. És most egyszerre eszembe jut a herbáriumom, ami nagyon rendetlen volt, de amit egy ideig – tizenegy-tizenkét évesen – nagyon szerettem csinálni.

VBA: – *Nincs ugyanakkor egy szépségideál is ebben? Nem a sima vonalak, nem a Botticelli-féle szépség, hanem a Cranach-féle görcsösség.*

KGy: – Ez a szépségideál ravasz dolog. Nekem a szépségideálom Schubert *Vonósötösének* vagy a *Befejezetlen szimfóniának* a lassú tétele. Nekem a szépségideálom az, hogy valami gyönyörű. Ha azt mondom, hogy gyönyörű, akkor magamnál nagyon kevés hivatkozási alap van, de ha véletlenül van, akkor szégyellem magam, mert az olyan szegényes.

VBA: – *Gyönyörű például a Tizenkét mikrolúdiumnak az a bizonyos tétele, amelyet azután átvettél a ...quasi una fantasia... utolsó tételében.*

KGy: – Én is pontosan ezt hallottam most magamban.

⁸ Azóta, teljesen újrafogalmazva, *Footfalls* címmel a vonósnégyesre írt 6 *moments musicaux* második darabja lett.

VBA: – *Ezen azonban nincs mit szégyellni!*

KGY: – Nem is arról van szó, hogy szégyellem, hanem egy picit egyoldalúnak érzem.

KM: – Úgy érzi, hogy a schuberti szépségideálhoz képest szegényes. Ezzel persze nem értek egyet.

VBA: – *Mielőtt feltettem volna Neked ezt a kérdést, eszedbe jutott már, hogy a zene grafikailag ábrázolható?*

KGY: – Nem tudom, hogy gondoltam-e rá, vagy nem gondoltam. Amikor a tus-dolgaimat „kiforgattam”,⁹ egyáltalán, jeleket adtam, úgy csináltam, mint a fába szorult féreg. Kínomban, hogy valamivel mégis eltöltsem az időt. Mert semmi másra nem vagyok jó. Hogy ennek volt köze a folytatáshoz, az valószínű. De az is valószínű, hogy amikor ezeket csináltam, szerettem volna, ha a zenében azután valami jobbat tudok, mint ami végül is sikerült. Még most is így vagyok vele, amikor ezt nézem. Nem tudom... Boldog lennék...

VBA: – *...ha ilyen zenét sikerülne írni?*

KGY: – Ühüm.

VBA: – *Hogyan hangozna vajon?*

KGY: – Tulajdonképpen ilyen zenekari darabot akartam valamikor írni: egyetlen gesztus, rettentő virtuóz, rettentő nehéz, de minden egymás fölött helyezkedik el, és egy percig sem tart. Ez szintén nem sikerült. Viszont ha sikerült volna megírni, nem sikerülne hallani belőle egy hangot sem. Akkor azon lennék kétségbe esve.

(Közben megjelent Márta, és rendkívül érdekes dolgokat tett elénk.)

KGY: – Ezek azok a tusrajzok, amiket a *Játékok* előtt csináltam. Kiderült, hogy mint képzőművésznek, van egy utóéletem. Annak idején Gerlóczy Sárival jártam Hermannhoz. Hermann kapott tőlem olyan rajzokat, amik közül Sári nevezett el egyet kecskéknek. Ez is, itt, talán kecskeszerű. S. Nagy Katalin Sárítól kapott néhányat, és előadásokat tartott róluk. Caenban kiállítást is rendeztek belőlük.

VBA: – *Hogyan készültek?*

⁹ A magyarázatot lásd a 30. oldalon, a *-gal megjelölt mondatban. (K. Gy. megj.)

Rajzok a Paul Sacher Stiftung (Bázel) Kurtág-gyűjteményéből

KGY: – Odavágtam egy adag tust, és csorgattam ide-oda.* Ezek mind kétségbeesésben fogant dolgok.

KM: – Az hívta elő bennem, hogy megmutassam a tusrajzokat, hogy zavart már, hogy mindig csak a két kis legyecskéről beszélünk.

KGY: – De azokból a jelekből is, nem tudom, hány noteszt töltöttem meg. Tíz perc alatt tele is volt egy. A jelek is fejlődtek valamerre – rendszerint rossz irányba. Amikor nagyobbak lettek, egyben érdektelenebbek is.

VBA: – *De mit akartál tulajdonképpen csinálni?*

KGY: – Semmit nem akartam csinálni, semmit nem akartam kifejezni. Amikor akartam, akkor már baj volt.

Majdnem két éven át csináltam ezeket. A kiváltó talán Halász Péterék színházának King Kongja volt. Felépítettek Balatonbogláron egy óriás majmot...

KM: – Gyuri fiunk írta hozzá a zenét.

VBA: – *Ami pedig a táncosok álmokképét illeti: az utóbbi években mintha többször is utaltál volna rá, hogy aktívan álmodsz, és az álmaidat komolyan is veszed. Vannak-e zenei vonatkozásaik, s ha igen, milyenek?*

KGY: – Mostanában érdekes módon egyre kevesebbet álmodom. Fischer Annie halála után álmodtam egy darabot, egy pár hang belekerült a Kocsis Zoltán édesapja emlékére írt *Virágba*.¹⁰ Ébren egyébként nem sokat lehetett vele kezdeni. De azt álmodtam, hogy írok egy darabot.

KM: – A *Colindă* is egy álomdarab, nem?

KGY: – Az úgy működik, mint egy álom, de nem álomban született. Utólag magyarázom úgy, hogy álomszerű módon hat. Te aludtál Budaligeten a szobában, miközben írtam!

VBA: – *Tulajdonképpen azt akartam kérdezni, mennyire játszik nálad fontos szerepet a tudatalatti, az ösztönös, az alkotás során.*

KGY: – Más se játszik. Az okosságommal soha nem megyek semmire. Ezt mondtam már egyszer Neked: ha *tudom*, hogy valamit hogy kell megcsinálni, ilyen forma lesz, ilyen variációk vagy ilyen szisztéma, akkor rendszerint nem írom meg.

¹⁰ *Virág az ember – Játékok*

VBA: – *Viszont a darabjaidat elemezni tudod – sajnos nem lehettem jelen egyetlen ilyen alkalommal sem, de ott voltam, amikor a Négy capriccio előadása után megjegyezted a vezénylő Kocsis Zoltánnak, hogy a Gigue ilyen jól még nem szólalt meg. Vajon tudat alatt, ösztönösen került a Gigue a darabba?*

KGY: – Az eszembe nem jutott, hogy én ott egy gigue-et írok. De ha véletlenül eszembe is jut, akkor az valahogy másodrendű. „Oda kell valami” – csak ezt érzem.

VBA: – *Tehát komponálsz, és utólag elemzed.*

KGY: – Utólag vagy megértem, vagy nem értem meg. Sokszor előfordul, hogy nem értem meg. Most a *Bornemiszánál* Wilhelm András folyton mondta, hogy elrontottam az átdolgozással. Volt egy túl-hosszúsága az utolsó darabnak. Marokra akartam szedni, s most az az érzésem, hogy ezzel meg teljesen összelapítottam a teret.

Most sem merek róla beszélni, hogy ez így igaz, de elég valószínűnek tűnik. Pár nappal ezelőtt tanítottam. Akkor arra voltam büszke, hogy ahelyett, hogy bő lére ereszttem, most össze tudtam fogni. De most kiderül, előfordulhatott, hogy egy évvel később már nem értettem meg, mit akartam.

KM: – De nem biztos.

KGY: – Nem biztos, nem esküszöm meg rá, de valami ott nem stimmel. Az biztos, hogy az utolsó előtti, tehát a zongorás tételben valami túl bő lére volt eresztve. Annak részben jót tett, hogy változtattam rajta.

VBA: – *Térjünk vissza első beszélgetésünkhöz. Az első kérdés úgy hangzott, Lutosławskihoz hasonlóan Téged is ért-e olyan zenei élmény, amely radikálisan megváltoztatta a zenei gondolkodásodat. Az évek során világossá vált számomra, hogy neked egyszerűen szükséged van arra, hogy állandóan zenét hallgass, mintha onnan szívnál magadba nedveket. Úgy is fel lehet tehát tenni az első kérdésemet, hogy miért hallgatsz zenét, mit ad neked mások zenéje. Ahelyett, hogy bezárkóznál, védekeznél az ilyen hatásokkal szemben.*

KGY: – Négy napja bekapcsoltuk a Magyar Televíziót. Már tának krimihez támadt kedve. Egyszerre csak egy fiatal énekesnő, Miklósa Erika koncertjét konferálták be. Soha életünkben nem hallottuk ezt a nevet. Nézzük meg, milyen. A koncert

A Szicíliai vecsernye-nyitánnyal kezdődött, Kovács János dirigált. Egész döbbenetes hatással volt rám. Egyrészt kiderült, hogy pontosan olyan előadó, amelyet én szeretek: ha jön valami új a zenében, akkor azonnal reagál rá. Ilyen pontos zenélést csak a nagy olasz karmestereknél, majdnem Toscaniniig, egészen keveset hallottam életemben. Az énekesnő is nagyon tetszett. Gregor Józseffel együtt Verdit, Donizettit, Bellinit, Meyerbeert, Gounod-t énekeltek, Kovács János pedig többek között a *Don Pasquale*-nyitányt is fantasztikus nívón dirigálta. Márta nézett engem közben, és megjegyezte: most komponálsz.

KM: – Nem azt mondtam. Ránéztem, és éreztem, hogy most tanul.

VBA: – *Nem lehetne megfogalmazni, hogy mit?*

KGY: – Ezek rettentő egyszerű dolgok. Azt mondom, hogy kérdés és felelet. Odatesz valamit, egy timpani-tremolót és egy e-moll akkordot. Na most, ez után mi fog történni? Most *A végzet hatalma*-nyitányról mesélek. A *Pasqualé*ban az az örület, hogy össze nem illő anyagokat beledob a potpourriba. Hadd rohadjanak ottan a fazékban.

VBA: – *Tehát tényleg arról van szó, hogy odaállsz a zeneszerző háta mögé, és figyeled, hogy mit csinál.*

KGY: – Nem figyelem én azt. A bőrömon érzem. Azt érzem, hogy jó lenne megnézni, de előre tudom, hogy nem fogom, lusta leszek előkaparni egy partitúrát hozzá, arról főleg nem lehet szó, hogy kivegyem a könyvtárból, mert bonyolult oda elmenni. Otthonról sem hozatom el a *Pasquale*-partitúrát, pedig nagyon érdekelne. Annyi marad meg belőle, amennyi a mostani hallgatásból. Ezt is el fogom felejteni, aztán majd egyszer esetleg előjön.

KM: – Ha viszont tanít, akkor belebújik a zenébe, és belülről kivilágítja.

VBA: – *Emlékszem, azért sokszor előveszed a partitúrákat: Verőcén, a vonaton ülve, Mozartot olvastál. Akkor is azt kerested, hogy bizonyos helyzetekben milyen döntést hozott?*

KGY: – Igen. Vagy Bartók *Hegedűversenyében* az fogott meg, hogy milyen fantasztikusan kevés hangszerrel dolgozott. Egy angol rádióadásban hallottam Seiber Mátyás elemzését a da-

rabról. Nem sok maradt belőle. Aztán 1946-ban egy héten át végigültem Doráti budapesti próbáit Menuhinnal, utána megtanultam, és sokáig talán csak én tudtam kísérni a darabot Pesten. Utána, amikor meghallgattam Doráti/Menuhin lemezfelvételét, rettenetes csalódást okozott, hogy milyen soványan szól az, amit magamtól megszoktam: Bartók zongoraletétje más hangszerelést sugall, mint amit végül is választott, hogy átlátszó legyen a hegedű számára.

VBA: – *A komponálás tehát számodra első lépésben nem tudatos formálás, hanem világra segítése annak, ami kikívánczik. De a születést követi-e vajon a „nevelés”, vagyis a tudatos munka?*

KGY: – Márta a kivetített szuper-énem. Neki van arányérzéke, azt mondja például, hogy ebből még egyszer ennyi kellene, vagy ez itt most bőbeszédű, vagy valahol eltér, nem a frissesség irányába megy. Van azután, hogy a véletlen egészen különös játékot űz. Megcsináltam például a *Beckett* zongoraváltozatát.¹¹ Amikor már majdnem elkészültem vele, akkor vettem észre, hogy két sort kifelejtettem a szövegből. Azt pótolni kellett – és indokolni kellett. Nyugodtan kihagyhattam volna, hiszen egyes szövegrészeket megismételek, másokat nem, de valami miatt ezt nem akartam. Valószínű, hogy arányosabb lesz, ha kimarad.

A *Beckett*et tehát korrigáltam. A korrigálás az op. 18-as kórusokban így nézett ki: tizenöt éven át írtam vázlatokat a *Lermontov*hoz meg a többi darabhoz – és kettőben is megcsináltam aztán, hogy végigírok egy strófát, és akkor nem továbbmegy a darab, hanem még egyszer elkezdődik, úgy, ahogy évekkorábban szerettem volna kezdeni. Az is lemegy, és csak azután folytatódik. A Blok- és az Ahmatova-kórusban is így jártam el. Ez tehát már tudatos formálás – de az is lehet, hogy tudatos deformálás, nem tudom.

VBA: – *Mi az, ami meggyőz egy darabról vagy annak csak egy soráról, hogy ez most tényleg jó? A dátumokból látszik, hogy egészen rövid darabokhoz is újra meg újra visszatérsz. Végül kompromisszumot kötsz, vagy teljes meggyőződéssel vállalsz: ez most így jó?*

¹¹ A *Mi is a szó*, Op. 30a (1990) első változata, hangra és zongorára.

KGY: – Mindig teljes meggyőződéssel mondom, hogy „így jó” – utólag aztán kiderül, hogy mégsem az.

VBA: – *Hogyan derül ki?*

KGY: – Rendszerint akkor, amikor előadják. Most például Horváth Jutkával csináltuk Davosban azokat a szólódarabokat, amiket pár évvel ezelőtt játszott is koncerten velünk, de mire megtanulta, addigra már sokat változtattam rajtuk. Egyetlen darab sem maradt változtatás nélkül. Újból megtanultuk Davosban – ez azt jelentette, hogy más hangokat is meg kellett tanulnia.

VBA: – *Nem arról van szó, hogy más előadókkal ismét módosítasz a darabon?*

KGY: – De igen. Ezt is jelenti. Azt szeretem, amikor látom, hogy valakinek jól kézhez megy egy megoldás.

VBA: – *Ha pedig egy másíknak ugyanez a megoldás nem fekszik olyan jól...*

KGY: – ...akkor neki egy másik változatot javasolok.

KM: – Mi az, hogy nagyon kézhez megy? Ugyanakkor semmi sem megy nagyon kézhez, a szó átlagos értelmében. Hogy érted ezt?

KGY: – A *Bornemisza* bemutatójára való felkészülés során egy szexttel lejjebb vittem egy belépést, hogy megkönnyítsem az énekesnő dolgát. A *József Attilát* is letranszponáltam egy terccel vagy még többel, hogy jobban érezze magát az előadó. Amikor az ő tanítványainál valami jobban működött fél hanggal lejjebb – azt mondtam, hogy igen.

VBA: – *Ezek a változtatások nem érintik a darab lényegét: az ember ír egy ossiát.*

KGY: – De karaktereket is szoktam változtatni. Az, hogy egy vonásnemet meghatározok – abban a pillanatban, hogy valaki másképp reagál, azt mondom, hogy ezt most jobban kösse vagy vegye szét.

VBA: – *Nem gondoltam volna, hogy ennyire elasztikusak a darabjaid. Azt hittem, inkább kőbe vésettek.*

KGY: – Előfordul, hogy kadenciákat újfogalmazok, hangokat változtatok: folyamatosan legyen-e vége, vagy szünetekkel.

VBA: – *Miért nem mondd azt, hogy ezeket a darabokat nem kötelező eljátszani? Én így írtam meg őket – ha magának nem megy, másnak majd megy.*

KGY: – Ha együtt csinálunk valamit, legyen egy elégtétele, hogy meg tudta csinálni.

KM: – Valahogy nem érzem ezt olyan döntőnek, mert az egyik fő kitalálásod az volt, hogy a hangszerjátéknál éppen hogy be kell iktatni egy ellenállást, nem a könnyen fekvő dolog a jó.

KGY: – Igen, de az, hogy az ellenállást hogy rakom bele, az mindenkinél másképp működik. A cél, amit el akarok érni, az pontosan ez, amit Márta mond, de a küszöb mindenkinél máshol van.

VBA: – *De hogy lehet egy darabot kétszázötvenféleképpen átalkítani?*

KGY: – A cél érdekében, tehát annak érdekében, hogy az előadó találkozni tudjon a darabbal, ki kell próbálnom vele mindenfélét. Ha a gyakorlatok közül az egyik nagyon jól megy, azt mondom: ahhoz, hogy ez *legatissimo* legyen, játszunk most *staccatissimo*. Ha valamelyik nagyon jól működik neki, megkérsem az útját annak, hogy ezen keresztül eljusson a darabhoz.

KM: – Amiről itt most szó van – lehet, hogy félreértem –, az a te pedagógusi vonalad, és nem a zeneszerzői tevékenységed. Az csak esetleges, hogy éppen a te darabodról beszélünk.

VBA: – *Itt most perszónálunióról van szó – egy másik zeneszerző darabjával nem tudna ilyen szabadon eljárni.*

KGY: – Még ott is belefér.

VBA: – *Ezek szóló- vagy kamaradarabok. De mi a helyzet egy zenekari mű esetében?*

KGY: – Hogy mondjam... Ami nem működött: a *Sztélének*¹² nem volt vége. Kitaláltam azt, hogy az utolsó belépésnél mindenki repetáljon. Itt megváltoztattam a hangszerelést, egyáltalán, a karaktert, és a darab mégsem fejeződött be. Ebből tanulságot nem tudok levonni, de most csak ez jutott eszembe.

¹² Op. 33 (1994) nagyzenekarra.

Ahogy öregszem, az ötvonalas szisztémába írom a hango-
kat. Még a brácsánál sem szívesen írok pótvonallra. Ott érzi jól
magát...

KM: – Ezt mered mondani, te elvetemült...!

KGY: – Ezt merem mondani...

KM: – A *Beckett-dalok* után mered ezt mondani?

VBA: – *Éppen az utóbbi időben alkalmazol nagy oktávugrásokat!*

KGY: – De a Hölderlinekben és a brácsadarabokban nagyon
sokszor van szűk hangterjedelem. Ez is van, az is van.

KM: – Bár adná Isten!

KGY: – Ezek az oktávjátékok... Nem tudom. A kórusoknál
valami titokzatos dolog van: abban a pillanatban, amikor kó-
rusra kezdek írni, elszabadul a pokol. Akkor semmire nem va-
gyok tekintettel.

KM: – Tudod, hogy miért nem mondtam a kórusokat? Mert
gondoltam, nem adlak ki. (*Nevetnek.*)

KGY: – Én sem értem. Egyáltalán: kórusokat soha nem azért
írtam, mert rendelték. Az *Omaggio a Luigi Nonót*¹³ akkor írtam,
amikor a *Truszovát*¹⁴ kellett volna megírni. A *Tandorit*¹⁵, azt hi-
szem, a *Zongoraverseny*¹⁶ helyett csináltam.

VBA: – *Ki- vagy megismerted-e magadat, a fiziológiai folyamatai-
dat, amelyeknek eredményeképpen komponálni tudsz? Tudod-e, hogy
most olyan állapotban vagy, hogy valószínűleg menni fog, és tudod-e,
hogyan kell magaddal bánni, ha nem megy?*

KGY: – Most nyáron volt az első olyan reakcióm, hogy a
Shakespeare-dalok egyre laposabbá váltak, és tudtam, az
egyetlen megoldás az, hogy felhagyok a munkával. Körülbe-
lül úgy, ahogy Craft azt mondta az öreg Stravinskynak, hogy
ne írjon tovább. Bele is halt... Azt éreztem: itt most nincs to-
vább, nem szabad. És milyen jó volt: Ton de Leeuw nagyszerű

¹³ *Omaggio a Luigi Nono*, Op. 16 (1979) Hat kórus Anna Ahmatova és Rimma Da-
los verseire.

¹⁴ *A megboldogult R. V. Truszova üzenetei*, Op. 17 (1976–80), Rimma Dalos 21 ver-
séire, szopránra és kamaraegyüttesre.

¹⁵ *Nyolc kórus Tandori Dezső verseire*, Op. 23 (1981–82, rev. 1984).

¹⁶ *Confessio...* [Concerto], Op. 21 (1980, befejezetlen).

Shakespeare-kórusai¹⁷ után jó, hogy Amszterdamban nem vittem azokat a gyenge Shakespeare-dalokat.

VBA: – *A második kérdésre rátérve: hatnak-e a hangok, amik körülvesznek? Megpróbálom időnként követni Cage ötletét: megállok egy erdőben, hogy a lépéseim zaja se zavarjon, és hallgatom, mi szól. Neszek, madarak, a szél, egy repülőgép zúgása messziről – mindez egyszer csak előbújik egy fátyol mögül, és emlékezetes hangzásélményt nyújt. Azt hiszem, Cage mondta azt is, hogy mindezek a hangok szinte egy kompozícióvá állnak össze – a madárcsicsergés a bevezetés, a szél a kidolgozás, és így tovább.*

KGY: – Ez ugyanaz a kategória, mint az a kérdés, hogy mikor érdemlem meg, hogy teljes bevetéssel Beethovent vagy Bartókot hallgassak, vagy József Attilát olvassak. Éveken keresztül fergeteges esemény volt, amikor tavasszal először szólalt meg egy feketerigó. Azután ez elmúlt: olyan állapotban voltam, hogy nem tudtam rá reagálni. Hol azért, mert annyira lekötött a munka, hol meg azért, mert nem érdemeltem meg. Talán ezen a tavaszon lesz rá módom, hogy meghallgassam.

Alapjában: egészen rövid benyomásokból élek. Prussia Cove-ban három percek vagy öt percek a tengernél vagy a sziklákon. S már mentem is tanítani. De az a három perc – azért az *volt*.

VBA: – *Szóval megvan benned az igény, hogy hallgasd a természetet.*

KGY: – Azt nagyon szeretném – és aztán nincs rá módom. Azt gyűlölöm a mostani utazgatásokban, hogy a városok lassanként próbatermekké és koncerttermekké válnak. És azonkívül semmi.

VBA: – *Paul Méfano számára a földalatti robogása is ihlető élmény.*

KGY: – Minden élmény, csak befogadó állapotban legyen az ember. Csak legyen élmény. A földalatti erős nyomot tud hagyni – de egy igazán csúnya külváros is gyönyörű lehet. Gyönyörű, ha nyitott az ember.

¹⁷ *A Három Shakespeare-dal* Ton de Leeuw (1926–1996) utolsó műve, amit 1996-ban mutattak be és amiért másodszor is, posztumusz megkapta a legrangosabb holland zeneszerzői elismerést, a Matthijs Vermeulen-díjat.

VBA: – Azt fel tudom fogni, milyen az, amikor nyitott, és amikor nem nyitott az ember. De mit értesz azon, hogy valamit megérdemelsz-e vagy sem? Emlékszem: megkaptad a Bartók–Pásztory-díjat, és ifj. Bartók Béla valami olyan megjegyzést tett, hogy ezt a díjat ki kell érdemelni. Ez a megjegyzés nem ment ki a fejedből, újra meg újra visszatértél rá...

KGY: – Az más, az más, az külső megérdemlés, azt nem vettem komolyan. A belső megérdemlés az maga az élet. Az élet vagy a tetszhalál.

VBA: – Az a benyomásom, mintha időnként úgy értenéd: tétlél valamit, ami miatt valamit nem érdemelsz meg vagy nem érdemelsz ki.

KGY: – A tanításban ez most egy formulává is vált: ezt a decrescendót csak akkor érdemelted meg, ha sikerült odáig vinni a dolgot, hogy nem lehet tovább fokozni azt a crescendót. Vagy: azt a sforzatot meg kell érdemelned. Ha ingyen kapod, és csak attól sforzato, hogy odavágsz egyet, akkor az nem az. Hogy belehalsz vagy nem halsz bele – ez van a megérdemlés mögött.

VBA: – De most rólad van szó. A „nem-megérdemlés” nem egyfajta önkínzás, önostorozás, a középkori szerzetesekéhez hasonlóan?

KGY: – Az is, de ez kevesebb. Maros Gyuri úgy hívja, hogy agyköd.

VBA: – Tehát csak akkor érdemled meg, hogy Beethovent hallgass, ha olyan befogadó állapotban vagy, hogy mindent fel tudj belőle fogni.

KGY: – Ha befogadó állapotban vagyok, akkor sem tudok mindent felfogni. Az én természetes állapotom: ülök és nézek. Márta megkérdezi, mire gondolok éppen. Semmire. Nem szoktam gondolkozni. Azért szeretek tanítani, mert akkor kénytelen vagyok gondolkozni. Illetve akkor bekapcsolódik egy mechanizmus, és nagyon érdekes dolgokat tudok meg a saját gondolataimról. Ha nekem időm van, soha nem gondolkozom. Tanulok vagy ilyesmi, de nem tudok gondolkozni. Tanításkor tudok, és akkor, ha jól megy a komponálás. Olyankor valami mechanizmus kombinál. Akkor az a pont – Judit fényképén a piros alma a lépcsőn – az fontos.

VBA: – Az önkínzást arra mondtam, hogy hallgatsz egy Gubajdulina-vonósnégyest a rádióban, és elszégyelled magad, mert az olyan jó – ez önkínzás. Másképpen fogalmazva: szerzetesi alázat.

KGY: – Nekem ez egyszerűen az, hogy „de kár, hogy én ezt nem tudom”. Hogy nem olyan flexibilis a zenélésem.

KM: – Ez az önostorozó vonás abszolút létező valami volt, amikor megismerkedtünk.

KGY: – Hát persze!

KM: – Ez a hajlam azonban egyre inkább csökkent, és most már nem érzem jellemzőnek. Lehámlott róla, részben koránál fogva, részben az analízis eredményeként. Mindenesetre most nem érzem, hogy önkínzó valaki volna.

VBA: – *Igen, arra is van történetem, hogy pontosan tudja, mit ér. Amikor Wilfried Brennecke rossz helyre tette a Kafka-töredékek¹⁸ ősbemutatóját, nagyon felbosszantott, és azt mondtad: „Nem tudja, mit kap”. Nagyon is tudatában voltál annak, hogy a Kafka mit ér.*

KGY: – Akkor hittem benne, most már nem.

KM: – Most is, ne viccelj. Davosban hallottad, és azt mondtad, hogy ez tényleg egy nagy...

KGY: – Attól, hogy hallottam. De ha rágondolok, akkor nem.

VBA: – *Túl vagy rajta. Ez vezet a harmadik kérdéshez, az egyéni stílusról és az önismétlésről. Mennyire aktuális számodra ez a kérdés?*

KGY: – Most kezd igazán probléma lenni. Nagyon jól dolgoztam ezen a télen a *Lichtenbergeken*. A *Becketteken* is. Márta azon van, hogy a *Becketteket* egyáltalán ne engedjem bemutatni. De én sem vágyom rá, nekem nem hiányzik, hogy ezeket nem hallom. A *Lichtenbergeket* elénekelte Husman, és nagyon rossz érzés, mert nem jönnek be a darabok. Abban gondolkodom, hogy esetleg csak megmutassam a darabokat. Szívesen látnám őket, akár abban a sorrendben, ahogy megírtam, de nem kívánom, hogy előadják őket. Olvasnivaló darabok.

Persze akadnak egyesek, amik frissek. Az *Einschläfriger Kirchstuhl* még nincs teljesen megoldva, azt most megpróbáltam Verócén újrakomponálni, de a *Kolumbus* vagy a *Touropa* (éppen ott, ahol a C-dúr nyilvánvalóan játszik) egészen jó.¹⁹

¹⁸ *Kafka-Fragmente*, Op. 24 (1985–87) szopránra és hegedűre. Ősbemutató: Witten, 1987. április 25.

¹⁹ A *Lichtenbergeken* nyomtatott szólóváltozata nem érvényes. Énekhangra és nagybőgőre dolgoztam át őket. A *Beckett-dalok, ...pas à pas – nulle part...* címmel, bari-tonra, vonóstrióra és ütőre, az alapdarabjaim közé tartoznak. (K. Gy. megj.)

A Hölderlineknél más a helyzet (K. M.: – Nagyon más!), de azok között is akad, ami esetleg csak olvasnivaló.

Akad olyan is, ahol azt mondtam: jó nekem, hogy feledékeny vagyok. Azáltal, hogy nem emlékszem, hogy egy bizonyos fordulatot egyszer már megírtam, megőrzi a frissességét annak ellenére, hogy szóról szóra megismétlem. De most már ebben sem vagyok olyan biztos: előfordulhat, hogy nem őrzi meg a frissességét. Nem tudom.

VBA: – *Konkrét példa: az Egy téli alkony emlékére ugyanúgy kezdődik, mint a Truszova.*

KGY: – Az egy mozgástípus, egy gigue. A vonósdarabokban is sokszor előfordul, hogy... Tulajdonképpen az a kategória kerül mostanában előtérbe, hogy vannak olyan darabok, amik majdnem jók, és attól nem jók. Nagyon jól indulnak, szép a befejezésük, de valami nem stimmel bennük.

KM: – Dalos Rimma örökbecsű mondása jut eszembe: az a baj, hogy nem a válogatott verseimet írom, hanem az összes verseimet. Írsz egy alkalmi darabot, ami majdnem jó, és ezért nem jó, és írsz egy alkalmi darabot, mint például a Zsigmondy-féle,²⁰ ami valami elmondhatatlanul jó.

VBA: – *Talán az is közrejátszik, hogy a komponálás már nem magánügy. A darabokat annyian várják, annyi elvárás van velük szemben...*

KGY: – A komponálás szigorúan magánügy. A dolog értelme az, hogy Horváth Jutka elment, és Blum Józsnak eljátszotta a darabot. Az üzenet... Azon gondolkoztam, hogy még a Beckett is üzenetté van átalakítva a zongoraváltozat címében (*Beckett üzeni Monyók Ildikóval...*) Ez a legfontosabb. Mme de Sévigné levelei.

Ez egy öregkori dolog: nincs bennem türelmetlenség. Ezt most megírom. És akkor meglátom. A darab csak másnap érdekes – ha másnap is érdekel még, akkor legalábbis nem rossz. Ha nagyon sokat kell kozmetikázni, akkor már gyanús.

²⁰ Virág Zsigmondy Dénesnek (1994). In memoriam Anneliese Nissen-Zsigmondy, brácsaszólóra.

VBA: – *És hogyan állapítod meg, milyen a darab? Végignézed, hogy mit írtál, az megszólal benned...*

– *Átjátszom magamnak.*

VBA: – *Tehát tulajdonképpen elidegeníted.*

KGY: – Nem. A komponáláskor is átjátszom. Az átjátszások nagyon különbözőek, mert egy csomó kompozíció van, ami úgy igaz, ahogy akkor zongoráztam, amikor megkomponáltam, és aztán soha többet nem tudom úgy megmutatni. Olyan, mint az álom: gyönyörű zene, és amikor felírom, kiderül, hogy nem olyan gyönyörű. De vannak darabok, amik megmaradnak.

VBA: – *Zenéd jelentős részében rendkívüli érzelmi feszültség, megrázó élmények fogalmazódnak hangokká. Villámlás és mennydörgés. Komponálás közben nyilván átéled ezt az intenzitást, ezeket a rendkívüli indulatokat. Nem csoda, ha utána kikapcsolsz, pihensz, „nem gondolkozol” – össze kell sűrűsödniük a felhőknek, időt kell hagyni, míg az elektromos töltés ismét kisülést kíván.*

KGY: – Nagyon szépen hangzik. Nem tudom.

VBA: – *Alig merem feltenni a kérdést: Te egy érzelmi földrengésekkel megáldott vagy megvert ember vagy? Talán ettől vagy művész?*

KGY: – Nem tudom. Ha jó zenéket hallgatok, megint itt a szégyen, hogy talán ugyanebben az irányban mozgok, de nem viszem eléggé végig. A *Kafkában* a *Wahrer Weg* tételben odaírtam magamnak a kottába: kitartani! És ezt tényleg sikerült végigvinnem.

KM: – Nem lehet, hogy ha rossz előadásban hallod a darabokat, akkor rossznak érzed őket, és ha nagyon jóban, akkor tetszenek?

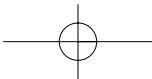
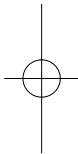
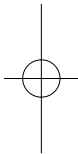
KGY: – Nem, mert Husmannal átnéztük most a *Lichtenbergeket* Davosban, és megállapítottuk róluk, hogy nem működnek. A huszonkettőből talán hetet-nyolcat szabadna megtartani.

VBA: – *Másvalami: időnként az az érzésem, hogy befolyásolható vagy. Elmesélted: Eötvös Péter megjegyzése, hogy most már ideje volna valami hosszabb, egybefüggő darabot írni, arra indított, hogy megpróbálkozz vele. S mi volna, ha azt mondanám: jó volna egy háromórás darab?*

KGY: – Nagyon szeretnék olyat írni. A *Rückblicket*²¹ annak is szántam. Úgy gondoltam, hogy én most elkezdem komponálni, és egyetlen hosszú darab lesz belőle. Ebben az évben kétszer tanultam meg Bartók 5. *vonósnégyesét*. De a 4. és a 3. is ugyanez: tulajdonképpen ugyanilyen mikrolúdiumokból épül a darab. Valamit megfogalmaz, és utána rögtön valami más jön. Közben valami biztosítja az összefüggést. Ilyenfajta szonátaformával vagy egyáltalán formával kísérleteznék. De ezt nem tudom létrehozni. Lehet, hogy egyszer hagyja magát. Amíg nem hagyja magát, nem tudom.

(Megjelent Kurtág György 80. születésnapja alkalmából. Muzsika, 2006. február, 8–14. o.)

²¹ *Rückblick. Altes und Neues für vier Spieler, Hommage à Stockhausen* (1993), trombitára, nagybőgőre és billentyűs hangszerekre.

KULCSSZAVAK

BESZÉLGETÉS KURTÁG GYÖRGGYEL ÉS KURTÁG MÁRTÁVAL

Budapest, 2007. november 15–16., 2008. április 4–5.

BEVEZETÉS

Ebben a beszélgetésben hiába keresi a riporter objektivitást, a kívülről érdeklődését vagy kíváncsiságát az olvasó. Ezt a portrévázlatot a kérdező leplezetlen lelkesedése, Kurtág zenéje iránti szeretete inspirálta. Hálás voltam a sorsnak (amely a Holnap Kiadó felkérésének köszönhetően lehetővé tette ezt az interjút), hogy alkalmam nyílt a zeneszerzőnek személyesen elmondani – akár be volt kapcsolva a mikrofon, akár a beszélgetés végétől – mennyire mélyen, már az ösztönök szintjén, érint meg a zenéje.

– Nagyon kedves, amit mondsz, válaszolta, de nem igazán tudom átélni. Én, miután egyik darabomat betanítottam egy együttesnek, azt szoktam mondani: akkor játszunk most egy kis zenét.

A kérdező lelkesedése az interjú során is minduntalan megütöközt Kurtág önkínzó szerénységével, kíméletlen önkritikájával. Ő hű maradt ahhoz a Thomas Mann-i gondolathoz, amelyre 1982-es beszélgetésünkben hivatkozott: „A tehetség szinte nem több, mint egy igény.”

Ez a következetes igényesség ítélt darabokat megsemmisítésre, abortuszra, fióklétre. Ez tesz kérdőjelet az éppen elkészült kompozíciók fölé, amely Damoklész kardjaként ott lebeg fölöttük a megmérettetésig: az első megszólalásig. Ez az igényesség nyilvánul meg az előadókkal szemben is: tudniuk, érezniük kell, hogy minden leírt hang mögött egy kozmosz van, minden hangot megszenvedett a zeneszerző, és meg kell szenvednie annak is, aki megszólaltatja.

Ez az igényesség vezeti tanárként. Kurtág nagy zeneszerző, aki elődei kompozícióit perzselő intenzitással éli át. Hetekig tanulmányoz egy már jól ismert, általa sokszor tanított partitúrát is, hogy újra megértse és hitelesen át tudja adni a benne rejlő szándékot, üzenetet.

Beszélgetésünk során újra meg újra szó esett a *Haffner-szimfóniáról*. Ahányszor eldúdolta az első taktusokat (kinyújtott mutatóujjal, ahogy az óráin készült fényképek is mutatják), annyszor végigélte, fizikailag is, a váltást az erőteljes indításból az arra válaszoló gyengéd motívumra. Neki tényleg az a legnagyobb ellensége – ahogy az interjú során mondja –, aki ezt a váltást nem tartja szükségesnek átélni.

A *Haffner-szimfóniáról* mondtak kulcsot adnak Kurtág zenéjéhez is. Azt remélem, hogy ez a beszélgetés eljut majd sok előadóhoz, karmesterhez, akik elgondolkoznak a konkrét utalásokon és megpróbálják elővarázsolni a kék eget a súlyosan sebesült Andrej herceg fölött...

Ez a rövid interjú megéreztet valamit abból a szellemi világból, amely Kurtág zenei gondolkodását táplálja. Klasszikus görög szerzők, tibeti zene, Rimbaud és József Attila, Tolsztoj és Pilinszky, Bach és Mozart, Hölderlin és Kafka, Beethoven és Dosztojevszkij, Schumann, Schubert, Brahms, Bartók, Webern, Stravinsky, Stockhausen, Ligeti, Vidovszky...

Talán nincs szó másról, mint egy végletekig kifinomult érzékenységről, amelyhez persze sok egyéb tulajdonság is társul – köztük egyfajta szivacs-mohóság a referencia-raktár polcaira érdemes élményekre, az újra, a régire. Érzékenység a zenén túl a formákra, a térre, a színekre, képzőművészeti alkotásokra.

És érzékenység emberekre. Kurtág életét a mai napig intenzíven végigkísérik (emlékként vagy eleven valóságukban) mindazok, akiktől valaha is kapott valamit: akik tanították, akik segítettek, akikre felnézhetett, és akiknél termékeny talajra hullott a tanítása.

Legelsőként, mindenekfelett és -előtt a „kivetített énje”, több mint hatvan év óta társa: Márta. Felejtethetlen, ahogy ott ülnek egymás mellett a Bajza utcai lakás asztalánál, Gyuri karja

Mártáén, úgy válaszolnak a kérdéseimre. Felejthetetlen, ahogy bemutatják, hogyan lehet tapsra tapssal válaszolni. (Legutoljára Kolozsvárott demonstrálták ezt a közönségnek, 2008 márciusában, a terem két, egymástól távol eső pontján állva). Felejthetetlen, mert éreztem, ahogy Gyuri tapsa elektromossággal töltötte meg a levegőt, valami láthatatlan ív kinyúlt Márta felé, és a feszültség egészen addig a pillanatig megmaradt, amíg Márta nem válaszolt rá. A válasz időzítése a másodperc töredékéig tökéletes volt.

Aki átélte a Kurtág-házaspár közös hangversenyeit, megérezhette ezt az emberi és művészi összetartozást. Hat évtized óta mindent, külső és belső eseményt, együtt élnek meg – bizonyos fokig még a művek születését, a komponálást is. Beszélgetésünk ennek is dokumentuma: Márta az új darabok első hallgatója, véleménye a legelső visszhang. Iránymutató – de nem döntő. Ha Gyuri „át tudja élni” Márta javaslatát, akkor megfogadja, ha nem, akkor a darab, illetve annak egy bizonyos szegmentuma, egyelőre marad úgy, ahogy a zeneszerző érzése szerint érvényes.

Igen ritkán fordult elő, hogy a beszélgetés során olyasvalami hangzott el, ami Mártának is új volt. A közös élményekre nem egyszer ő emlékezett pontosabban, időnként eszébe jutottak részletek, amelyek kiestek Gyuri emlékezetéből vagy éppen nem „ugrottak be”.

Iannis Xenakis felesége, Françoise (Franciaországban népszerű író és televíziós személyiség), *Zut, on a encore oublié Mme Freud*²² címmel könyvet írt a nagy emberek élettársáról. Arra akart emlékeztetni, hogy Marx, Victor Hugo, Freud és a többiek feleségének nem kis szerepe volt abban, hogy férjük a hívatásának tudott élni és megteremthette életművét.

A Kurtág-házaspár esetében nem lehet Mártáról megfeledezni. Ez a könyv a Kurtág-életmű létrejöttében játszott szerepének egyik dokumentuma is.

* * *

²² *Ejnye, megfeledeztünk Freudnéról!* Éditions J. C. Lattès, Paris, 1985.

„Reggel legkésőbb 10-től 1-ig dolgozom, utána ebéd, alvás. A délutáni műszak háromnegyed 8-ig, a hírekig tart. Azután megint nekiülök és maximum éjfélig komponálok.”

VBA: – Egy idézettel kezdeném, amit Graham Greene *Ways of Escape* című könyvében találtam: „Writing is a form of therapy. Sometimes I wonder how all those who do not write, compose or paint, can manage to escape the madness, the melancholia, the panic fear which is inherent in the human situation.”²³

KGY: – Szép.

VBA: – Ez szép és úgy gondoltam, talán szól Hozzád és Neked. Találtam azután egy másik idézetet is. Nem tudom, Tőled származik-e, mint ahogy azt sem, miért áll németül. A Játékokról mondtad volna: „Eine Art Mythologie des Alltags, ein Versuch, die diabolischen Kräfte des täglichen Lebens zu bannen.”²⁴ Elképzelhető, hogy ezt Te mondtad?

KGY: – Nem... nem elképzelhetetlen, fogalmam sincs.

VBA: – Viszont ez a gondolat sem idegen.

KGY: – Nem.

VBA: – Az idézetekkel mindenesetre azt a benyomásomat akartam megtámasztani, amit a *Veled folytatott beszélgetésekben* mindig elmondok: hogy Nálad a komponálás alapvetően nem valamely zenei ötlet, hanem egy nagyon mélyről fakadó közlési vágy megvalósítása.

KGY: – Ez nehéz... Hogy mondjam neked: nagyon kevés benne a tudatos elem. Egyáltalán nem tudok arról, hogy ezt akarnám. Tulajdonképpen abban sem vagyok biztos, hogy van-e bennem közlési vágy. Mostanában egyáltalán nem érzem, hogy akarok valamit. Valamiért csinálom, kell, hogy csináljam. 2006 decembere óta a *Colindă-Baladă*²⁵ dolgozom. Csak

²³ Graham Greene: *Ways of Escape*. Penguin Books 1982, 211. „Az írás a terápia egyik formája. Időnként elcsodálkozom, hogyan lehetséges, hogy mindazok, akik nem írnak, komponálnak vagy festenek, mégis megmenekülnek az emberi állapottal járó örülettől, melankóliától vagy rettegéstől.”

²⁴ „A hétköznapi élet mitológiája, az a próbálkozás, hogy megszelídítsük a mindennapi élet ördögi erőit.”

²⁵ Op. 46.

egy-két kisebb darabot írtam mellette – majdnem az volt a pihenés –, és most a végére értem egy 57 oldalas partitúrának. Még messze nincs kész, nincs kidolgozva; van, ami az utolsó szövegig elkészült, van, ami kidolgozásra vár.

VBA: – Kórusra és zenekarra?

KGY: – Kórusra és hangszerekre. Hasonló módon, mint az orosz kórusokban²⁶, de igyekeztem még annál is kevesebb hangszert használni.

VBA: – Már a címmel is közölsz valamit, nem? A ballada műfaja önmagában is gazdag asszociációkban, és a Cantata profanának hálála, a kolindának, ennek a román karácsonyi éneknek is van aurája. És persze ott van a Te kolindád is a Játékokban.

KGY: – Nem a címével, inkább a történetével mond valamit.

Elindul a hatalmas Nap, hogy feleséget keressen magának. Vándorol tizennyolc hosszú éven át, el is nyú közben tizennyolc lovat. Kilenc elpusztul, kilenc meg összerogy alatta. Mégsem talál magának való asszonyt! Nem marad más hátra, elmegy a Nap Tündér Anához, a testvéréhez. Ana, készíts magadnak kelengyét! Szőjél-fonjál, varrjál selyemruhákat, mert mi most összeházasodunk! Azt mondja erre Ana: jól van, de mielőtt összeházasodnánk, csinálj egy égis égis létrát. Menj fel rajta és kérdezd meg Ádám apót meg Éva anyót (*a román szó egyben bábaasszonyt is jelent*), rendben valónak találják-e, hogy báty a húggal, hűg a bátytal a vágyban találkozzanak. (*A vágy zenei kifejezését én egy Trisztán-álidézettel oldom meg. Nagyon szép fordulat, de persze nem biztos, hogy mindenki ráismer majd az eredetére – nem is kell, hogy ráismerjen*).

A Nap annak rendje s módja szerint mindent megcsinál, úgy ahogy a hűga kérte. Aztán odamegy Ádám apóhoz és így szól hozzá: Kérdéssel jöttem hozzád, Ádám apó. Mit tartsz róla, hogy báty a húggal, hűg a bátytal vágyban találkozzanak? Ahogy ezt meghallja Ádám és Éva, fogják és bedugják a Napot a pokolba.

Akkor meg mi történik? A pokol szép világos lesz, a világra pedig sötétség borul. Nincs más hátra, ki kell engedni a Napot.

²⁶ A csüggedés és keserűség dalai, Op. 18 (1980–94).

Az meg visszamegy Anához és így szól hozzá: készülj Ana, szőjél-fonjál! Nekem is szőhetsz inget, magadnak meg selyemruhákat, kelengyét: összeházasodunk!

Azt mondja akkor Ana: jól van, de csinálj nekem előbb a Föld fölé egy nagy ezüsthídat. Az ezüsthíd közepébe állíts hatalmas kolostort, a kolostorba meg tégy egy pópát viaszból: az adjon össze bennünket.

A Nap mindent teljesít, amit a húga kér. Amikor elkészül, kézen fogja Anát, és elindul vele a hídon. A lány érintésétől a Nap még forróbb tűzre lobban – a pápa meg elolvad. (És most deus ex machina:) A Jóisten fogja és felrakja őket az égre. Amikor a Hold felkel, a Nap lenyugszik. Sose találkoznak.

VBA: – *Itt sem valami absztrakt dolog mozgott meg, amikor úgy döntöttél, hogy megkomponálsz.*

KGY: – Mégis az a tudatos érzetem, hogy nem akarok semmit közölni. Egy biztos: komponálás közben rettenetesen boldog voltam, különösen az utolsó szakaszban, aminek a vázlatait mostanában fejeztem be. A hangszerelés és egyéb munka még hátra van.

Ezzel kapcsolatban volt még egy élményem: elmeséltem Ligetinek a *Colindă* történetét. Akkor már nem beszélt, és azt sem lehetett tudni, hogy érti-e, mit beszélnek körülötte. Ha nem mutatta is semmi jelét, számomra ez mégis egy nagyon fontos érzés volt...

KURTÁG MÁRTA: – ...Verának²⁷ is. Azt mondta, ez a legszebb emléke ebből az utolsó időszakból.

KGY: – Ligeti akkoriban Bachot szeretett leginkább hallgatni. Leforgattuk felvételünkről az *Actus tragicus*t, de erre sem reagált.

KM: – Kérdezd meg Verát.²⁸

VBA: – *Ezt a colindát Bartók is ismerte?*

KGY: – Bartók gyűjtötte.

²⁷ Ligeti Vera, a zeneszerző felesége.

²⁸ Ligeti Vera emlékezete szerint a *Colindă* hallatán férje megszorította a kezét, ami nála a tetszés jele volt.

A II. c)

6+6, 6, 6+6, [IV] [I]
T. giusto

Păucineșd (Hunedoara) Petru Dăbucan (27), 26.IV.1913

14a. Ple-cat-o, ple-ca-tu pu-ter-ni-cu soa-re, Ioi Do-m-nu-lui Do-am-ne!

Pu-ter-ni-cu soa-re, că el să. să'n-soa-re.

Var.: Trăg. 95, 144, 177.

A Colindă-dallam – Bartók Béla gyűjtése és lejegyzése

Fel is használok a népdalt: az eleje úgy indul, mintha népdalfeldolgozás volna, s lassanként térek el tőle. A végén már egészen más anyaggal dolgozom. Amikor Tündér Ana megszólítja a bátyját: Hatalmas Nap, bátyuskám (becézve és kicsinyítve), visszatér a népdal, azután a zene továbblép a maga útján. Számomra ez harmóniai tanulmány is.

Érdekes módon, a Ligeti-szöveg²⁹ nélkül nem tudtam volna megkomponálni. A prózaszöveg írás közben arra tanított, hogy nem szabad belenyugodni az első változatokba...

VBA: – *De hiszen Te soha nem nyugszol bele az első változatokba!*

KGY: – Igen, de itt most állandóan az volt az érzésem, hogy mindent újra ki kell találnom. Egyébként az emlékbeszéd írása közben nem tudtam gondolni a saját zenémre. Továbbra is komponáltam, de valójában csak Ligeti érdekelt.

VBA: – *Emlékszem, a beszéd megírása után azt mondtad, hogy a formáról tanultál belőle sokat.*

KGY: – Igen! Egyébként a *Colindă-Baladă* formájával még sok nehézségem akad. Rettentő hosszú lett például az a rész, amikor a Nap vándorol, és elnyúvi a lovait. Túl sokat ismétli

²⁹ Az *Orden Pour le Mérite* elhunyt kitüntetettjei tiszteletére rendezett berlini ünnepségen 2007 júniusában Kurtágot Ligeti-megemlékezésre kérték fel, melynek kiegészített szövegét beválogattuk kötetünkbe.

ugyanazt a szöveget. Ezt most rendbe kell hoznom, nem szabad, hogy unalmassá váljon.³⁰ Közben elkészítettem ugyanennek a *Colindă*-nak a feldolgozását két hegedűre is. Eredetileg úgy terveztem, hogy ez a *Colindă* szolgál a ...concertante...³¹ negyedik tételének alapjául. Még így is maradtak anyagok, amiket nem használtam fel.

VBA: – *Ezúttal is nehéz énekelni valót írtál a kórusnak?*

KGY: – Nagyon nehezet, de van egy segítségem: Adrian Pop román zeneszerző, akinek elküldtem a partitúrának mintegy harmadát, és gyönyörű kommentárokat fűzött hozzá. A román tudásommal is nagyon meg volt elégedve. Azt, hogy tudok románul, lugosi tanáromnak, Felician Brînzeunak köszönhetem, aki a líceumban nagyszerűen megtanította nekünk a nyelvet. László Ferenc küldött nekem egy pár megmaradt dokumentumot, köztük Brînzeunak egy tanulmányát a vocativusról, ami olyan egzakt, akár a Bartók- vagy a Ligeti-esszék.

VBA: – *Térjünk vissza a közlési vágyhoz – illetve ahhoz, hogy hiányzik belőled. Ez valami új dolog lehet, hiszen régen arról beszéltél, hogy a darabjaidat legszívesebben röplap formájában terjesztenéd az emberek között. Ha nincs mit közölni, akkor a rölapokra sincs szükség... Olyan ötleted is volt, hogy kiállsz az utcárokra és elkiáltod magad József Attilával, hogy „Irgalom, édesanyám, mama, nézd, jaj, kész ez a vers is!”*

KGY: – Lehet, hogy ez most egy öregkori állapot, de alapjában véve mindig is ez volt. Az, hogy nekem van közlési vágyam, azt nem veszem észre. Hétköznapi ember vagyok, Márta nagyon unatkozik mellettem.

KM: – Másnál is tapasztaltam ezt, például Pilinszkynél vagy Weöresnél. Mindkettőt ismertük. Ők műveikben nyilatkoztak meg, nem a mindennapi érintkezésben.

KGY: – Régen tényleg azt mondtam neked, ezzel vagy azzal a kortárs darabbal kapcsolatban, hogy azért nem volt érdemes

³⁰ Kurtág megjegyzése a darab befejezése után: „Vállaltam, hogy a zenei történet miatt, amit fontosnak tartottam, a mese folyamata stagnáljon egy ideig. A hatvan kéziratoldalból majd húsz oldalt pazaroltam erre a részre.”

³¹ Op. 42, hegedűre, brácsára és zenekarra, egy tételben (2003).

fölkelni. De nálam is így van: nem tudok róla, hogy nekem érdemes-e fölkelnem... Én csinálom a „Dienst”-et.³²

Visszatérve a *Colindă-Baladăra*: érdekes módon, ahogy most előrefúrtam magam a darabban, minden harmónia a helyén van, még ott is, ahol egy partitúra-oldal nem több, mint egy kétszólamú kórus. El akartam jutni a végére, hogy legyen róla egy összképem.

VBA: – *Van személyes népdal-élményed, vagy csak kottából ismered?*

KGY: – Csak papírról ismerem, de később sokat hallgattam népzenei lemezeket. Ezek meg is jelentek a Hungarotonnál, a Néprajzi Intézet gondozásában.

VBA: – *Nem mentél gyűjteni.*

KGY: – De igen, sok más fiatal zeneszerzőhöz hasonlóan engem is a Népművelési Intézet küldött ki társadalmi munkában népdalt gyűjteni. Én a Tolna-megyei Sárpilisre kerültem. Elsődleges feladatom tulajdonképpen az volt, hogy „patronáljam” a Bogár István vezette helyi műkedvelő kórust. Ők összegyűjtötték a sárpilisi nótákat és szép műsort alakítottak belőle. Maradt azonban idő a népdalgyűjtésre is. Első próbálkozásra csupa érdektelen nótát énekeltek, én meg régi stílusú népdalt szerettem volna hallani. Eldúdoltam egy dudanótát, hogy megmutassam, mire gondolok. Ekkor Kurdi Éva néni dalra fakadt és csak úgy ömlöttek belőle a versikék, csupa disznó szöveg. Ez valahogy folklór is volt, meg nem is volt az, mindenestre nem érdekes anyag. A Népművelési Intézet megkapta tőlem, amit gyűjtöttem, de nem dolgoztam fel igazán tudományosan.

VBA: – *Ez mikor lehetett?*

KGY: – Azt hiszem, 1951-ben. Ligeti akkor volt válófélben az első feleségétől és nálunk lakott; ő is megnézte a gyűjtésemet és segített leírni.

³² „Amikor a debreceni színházban dolgoztam, ‘dínszt’-nek hívták például, amikor egy korrepetitor a zenekart vagy a kórust a színpalak mögött dirigálta. De ez a szó Thomas Mann *Varázshegyét* is eszembe juttatja, Joachim, a derék katona alakját. („Als Soldat und brav”, Szöllősy Klára fordításában „Jó vitéz, jó katona”).

KM: – Hol laktunk akkor?

KGY: – A Rippl-Rónai utcában. Arról nincs pontos emlékem, hogy Ligeti hol aludt, de nyilván volt egy összecukható ágyunk.

VBA: – *A népdalt tehát alapvetően papírról ismerted. Mi az, ami megmozgat benne?*

KGY: – Márta nagyon megijedt, amikor látta, hogy a *Colindă-Baladă*-ban egyetlen népi dallamot használok fel, mert elég sokszor ismétlődik ugyanaz a fordulat. Én azt éreztem, hogy a harmonizálásban rátaláltam a népdal vad ízére, de Márta arra figyelmeztetett, hogy egy egész darabon keresztül ezt nem lehet kibírni. Most, amikor egyben lejátszottam neki, kiderült, hogy túl kevés benne a ritornell. Elviselne többet is.

Elfelejtettem említeni az előbb, hogy 1973-ban is alkalmam volt parasztmuzsikuskok előadásában népzene-t hallgatni. Kolozsvárott Szegő Júlia mutatott felvételeket a Folklór Intézet gyűjteményéből, hogy eldönthessem, kit szeretnék személyesen is meghallgatni. Így találkoztam először Halmágyi Mihály hegedűjátékával. Éreztem: mindenképpen el kell utaznom hozzá Gyimesbe.³³ Egy másik felvételen egy idős parasztember hosszúfuruglázása ragadott meg. Csodálatosan játszott, majd énekelt el a *Szerelem, szerelem, játszott gyötrelmem* című dalt. Ennek a lecsapódása a *Játékok* III. kötetében az azonos című zongoradarab. Szegő Júlia elvitt Székbe, ahol ugyancsak sikerült élő folklórt hallgatnom.

Az 1973-as év egyébként is fontos volt: sürgönyben értesítettek, hogy megkapom a Kossuth-díjat. Akkor már évek óta nem tudtam komponálni, kínlódtam a bénultságnak ebben a reménytelen állapotában, és nem tudtam örülni a kitüntetésnek.

Fiam figyelmeztetett: nem tehetem meg Mártával, hogy a díjjal járó pénzből nem viszem el Olaszországba. Úgy éreztem, hogy piszkos lélekkel (hiszen évek óta nem dolgoztam) nem érdemlem meg ezt az utat. Végül is beadtam a derekamat. Firenze és Assisi azután életre szóló impulzusokat adott, Peskó

³³ A találkozás Halmágyi játékával ihlette az *Hommage à Halmágyi Mihály* című négykezes zongoradarabot (*Játékok*, IV. kötet).

Zoltánnal pedig Bolognában megittam egy csésze kávé, ami másfél évre felébresztett.

Olaszország majd az azt követő erdélyi út meghozta a szabadulást az alkotói válságból: hazatérve elkezdtem írni a *Játékokat*.

KM: – Most valami mást mondok. Titok számomra, hogy a számtalan tervből hogyan választja ki azt, amit végül is megkomponál. Miért éppen azt? Például évek óta dédelgeti magában egy Beckett-opera tervét. Beckett nagyon közel áll hozzá, és Gyuri talált néhány kis jelenetet, amit színpadra szeretne állítani.³⁴

KGy: – Az szól ellene, hogy maga Beckett túl sokat rendezett már meg a darabokból, sőt mintha a megzenésítés módját is eldöntötte volna. Tulajdonképpen nem volna más feladatom, mint hogy kockákat töltsék ki.

VBA: – *De zenével! Ezzel kapcsolatban eszembe jut, amit egyszer a festészettel kapcsolatban mondtál: ha túl sokat tudsz egy képről, akkor már nem érdekel igazán.*³⁵ *Talán itt is erről van szó: kevés titkot tartalmaznak a darabok, a szerző túlságosan előkészítette a befogadásukat.*

KGy: – Nem tudom, nem tudom. Mindenesetre egyelőre kerülnöm kell őket, a Colindãhoz viszont csökönyösen visszatértem.

A másik dolog: Brînzeu vocativus-dolgozata nagyon megrázott és sok minden emléket előhívott belőlem. Nagyon furcsa kapcsolatban voltam vele...

VBA: – *1982-ben azt mesélted róla, hogy „szigorú osztályfőnök volt, kis szadista beütéssel. Például teljes erőből pofozott.”*

³⁴ A három Beckett-jelenet címe: *Play* (1962–63), *Footfalls* (1975) és *Rockaby* (1980). A Kurtág által elképzelt sorrend: *Footfalls*, *Rockaby*, *Play*. 2008 áprilisában Kurtágék elutaztak St. Andréből Párizsba, hogy megnézzék a *Rockaby* két előadását, Peter Brook rendezésében. Este az angol nyelvű változatot látták, másnap délután négykor ugyanazok a színészek franciául játszották el a darabot. Az esti előadás különösen mély benyomást gyakorolt a zeneszerzőre és feleségére.

³⁵ „Magyarul: nem szeretek együtt lakni egy képpel. Inkább elmegyek egy múzeumba, hogy megnézzem. Különb legutóbb egyetlen festmény érdekelt: Rembrandt egyik utolsó önarcképe. Mást meg sem néztem.” (K. Gy. megj.)

KGY: – Nem az volt az érdekes, hogy pofozott: mindenki egyformán kapott belőle. Azzal az ő részéről el is volt intézve, nem tartott haragot. Viszont én amolyan kamaszos tempóval provokáltam és bizony sokszor bosszantottam.

Fantasztikus tanár volt. Elvitte az osztályt kirándulni, hogy népi szövőszékeket mutasson nekünk. A lugosi Francia Intézet egyik alapító tagjaként egy Maeterlinck-darabot játszatott velünk. Francia szononokat is műsorra tűzött. Úgynevezett „Gesprächskonzertet” is rendezett a színházban: bevezető előadást tartott Beethoven opusz 26-os *Asz-dúr szonátájáról*, egy zongorista barátnője pedig eljátszotta.

*

VBA: – *Váltsunk témát. Arra szeretnék kérni, hogy fűzzél kommentárt néhány alapfogalomhoz, kulcsszóhoz, ami zenéd hallgatásakor megfogalmazódott bennem. Elsőnek: rítus.*

KGY: – Igen, a szertartás.

VBA: – *Mennyire része ez számodra a zenének? A szertartásnak tulajdonképpen ősidők óta van zenei vonatkozása. A Te darabjaidat is sokszor rítusként éli meg a hallgató.*

KGY: – Igen, igen. Ahogy a ...*quasi una fantasia*...³⁶ kezdődik, vagy az utolsó tétele is. Ezek szertartás-zenék. A mi műsorunkra is ezt mondják.³⁷

VBA: – *Azt mondhatjuk tehát, hogy ha nem írsz is színpadi művet, zenédnek gyakran van színpadi jellege.*

KGY: – Nem okvetlenül színpadi. Inkább az, amit Pilinszky mondott: számára a római katolikus mise volt a tökéletes drámai műfaj.

VBA: – *Most csak egy motívumot akarok kiragadni. Azt hiszem, az I. vonósnyegyben*³⁸ *láttam először azt az utasítást, hogy erstarren, vagyis hogy a játékosok mozdulatlanra merevednek.*

³⁶ Op. 27 No. 1 (1987–88) zongorára és a térben elhelyezett hangszerceportokra.

³⁷ A Kurtág-házaspár évek óta rendszeresen fellép egy műsorról, amelyen a *Játékok* két-, ill. négykezes darabjaiból játszanak válogatást, meg-megszakítva Kurtág Bach-átirataival.

³⁸ Op. 1, II. tétel: „A tempókülönbségek miatt a VI.I, VI.a és VI.c. anyaga tetszés szerint ismételtető. A tételnek a VI. II. szolamának végével, a játékos jelzésére hirtelen, mintegy megdermedve kell abbamaradnia.”

KGy: – Azt a darmstadtiaktól loptam.³⁹ A korai Ligeti-darabokban is megtaláljuk.

VBA: – *De azután nálad is sokszor visszatér. Ez mégiscsak színpadi momentum, talán ezzel kívánod felhívni a figyelmet egy bizonyos mozzanatra.*

KGy: – Mindenesetre ez egy visszatérő dolog, majdnem mindegyik darabomban benne van. Van két orosz dalom Daniil Charms szövegére. Az egyiket még nem fejeztem be (azt Kagel születésnapjára szántam). A másik csak annyi, hogy valaki reggel elindul, vásárol egy péksüteményt és találkozik egy másik emberrel, aki ugyanazt csinálja. Körülbelül ennyi is a történet. Anatol Vierunak írtam a születésnapjára, egy szólamban. Úgy végződik, hogy: „És ennyi az egész.” Utána írok egy ilyen „erstarren”-t (persze románul). Vieru Hacsaturján-növendék volt és Moszkvában tanult, a felesége orosz. Ezért utalok a néma jelenetre *A revizor*⁴⁰ végén. Az egy fantasztikus, forradalmi gondolat: most jött az igazi revizor. Erre mindenki abban a pózban, amiben éppen van, megdermed. Kifejezetten erre hivatkozom.

VBA: – *Következő kulcsszó: **szünet**. Úgy is mondhatnám: a csend. Egész jelrendszert dolgoztál ki a különböző hosszúságú cezúrák jelölésére. Szerepük érzésem szerint egészen döntő. Egy példát szeretnék mondani, ami az utóbbi időben tűnt fel: olyan, mintha az együttes lélegzetet venne, hogy aztán ugyanolyan lendülettel folytassa tovább.*

KGy: – Az utolsó kvartettnél⁴¹ ez már tudatosan egy jellé, egy frazírozó jellé vált a taktusvonal fölött. Ez nem okvetlenül azt jelenti, hogy ott várni kell. Eszembe jut Dobszay gyönyörű fogalmazása a cezúráról: nem kell mindenképpen megállni. A cezúra azt jelenti, hogy bemérem a következő egységet. Ha szükséges, akkor meg is álllok. Idáig tartott valami és bemérem a következő egységet. Ezt még kiegészítem azzal, hogy a frázis elfáradt a végére. Kiéli magát, és helyet csinál a folyta-

³⁹ A kézirat lezárása után bukkantam a következő Picasso-idézetre: „A jó művészek másolnak; a nagy művészek lopnak.” (VBA megj.)

⁴⁰ Nyikolaj Vasziljevics Gogol (1809–1852) színdarabja, melyet 1835-ben írt.

⁴¹ *Six moments musicaux*, Op. 44 (1999–2005).

tásnak. Ahogy a beszédben is: leengeded a mondatot a pont felé. Leengeded és utána beméred, hogy mit akarsz mondani.

A cezúra fogalma, gyakorlata mintha eltűnőben volna a világból. Dobszay tartja még életben, gyönyörűen.

KM: – Dobszay úgy fogalmaz, hogy „Az előadó dolga az azonosságok felmutatása és a zárlatok tisztán tartása”.

KGY: – Ez már más téma, erről bővebben kellene beszélnünk.

VBA: – *Mintha egyszer azt mondtad volna, hogy a csendet, a szünetet is meg kell érdekelni.*

KGY: – Az állandóan van – de azt kell mondanom neked, hogy minden hangot meg kell érdekelni!

Van egy mintapéldám. Összecsapom a tenyeremet és Márta a hangversenyterem egy távoli pontján állva válaszol rá. A fortissimóra pianissimóval, vagy éppen fordítva, de válaszolhat akár ugyanazzal az intenzitással is.

Ennek a megfelelője a *Haffner-szimfónia* indulása (*eldúdolja*)

Ha valaki nem egészen belülről érti az átváltás mosolyát, akkor dirigálja csak tovább – „ja, most piano van”. Ezért mondom: nekem az a legnagyobb ellenségem, aki a következő takust, a következő egységet már eljátssza anélkül, hogy megérdemelné. Én úgy hívom, hogy megszenvedné, de nem muszáj megszenvedni, hiszen például a mosoly nem megszenvedés. *Megtörténik.* A tenyércsattanásra valaki egyszer megkérdezte: „Akkor ez most dühös?” – Nem, feleltem. Ez az energia. Az energia lehet nagyon vidám is.

VBA: – *Azt hiszem, most egy igen fontos vonására mutattál rá a zenélésednek rendszeresen találkozni a forte és a piano ellentétével, az energikus és a gyengéd közvetlen egymásutánjával.*

KGY: – Ebből a szempontból teljesen tradicionális. Anélkül, hogy nyolctaktusos periódusok lennének, működik a periódusos gondolkodás.

VBA: – *Egy másik megközelítésben: nagyon fontos Nálad a kérdés és a válasz a zenében.*

KGY: – Ez maga a periódus. A lehető leghagyományosabb gondolkodás.

Sinfonie in D

(„Haffner-Sinfonie“)

KV 385

Allegro con spirito

Datiert Wien, Juli 1782

Flauto I, II°) *f* *a2* *tr*

Oboe I, II *f* *a2* *tr*

Clarinetto I, II°) *f* *a2* *tr*

Fagotto I, II *f* *a2* *tr* *p*

Corno I, II *f* *a2*

Clarino I, II *f* *a2*

Timpani *f* *tr* *p*

in Re-La/D-A

Violino I *f* *a2* *tr* *p*

Violino II *f* *a2* *tr* *p*

Viola I, II *f* *a2* *tr* *p*

Violoncello *f* *a2* *tr* *p*

e Basso

Mozart: D-dúr, Haffner-szimfónia kezdete

VBA: – Itt akkor most meg kell kérdeznem: a zenéd mennyiben más, mint a klasszikusoké, Haydntól Bartókig?

KGY: – Nem más. Nem más, csak tehetségtelenebb vagyok, mint ők. Ami tőlem kitelik, azt megcsinálom. Egyetlen vágyam volna, hogy ugyanolyan jó legyen.

VBA: – Mások a kifejezőeszközeid. Hadd említsem itt egy fixa ideát: ha Marcus Aureliust olvassuk, vagy mondjuk Arisztophanész darabját, a Madarakat, akkor rájövünk arra, hogy több ezer évvel ez előtt ugyanúgy gondolkodtak az emberek, mint mi, nincs különbség. Csak éppen nem telefonáltak, nem volt tévéjük vagy autójuk.

Te is ugyanazt írod, mint elődeid. A kiindulópont, a zene emberi tartalma azonos, de mások a kifejezőeszközök.

KGY: – Nem tudom. Én egészen őszintén fogalmaztam úgy, ahogy az előbb mondtam. Egy *dolce*-t kiérdemelni... Ezzel most ezer szempontból próbálkoztam. A *Colindă-Baladă*-ban azt ismételgeti a Nap: „Ana, Ana!” Csak kimondja az „Ana” szót és már csorog a nyála. Azt mondom, hogy ez *berceuse*.⁴² Nagyon sokszor kellett megpróbálnom – a második tenor-ária végén aztán sikerült.

VBA: – A gyengédség nagyon is benne van a zenédben.

KGY: – Igen, de mindig az a félelmem, hogy a sablon erősebb. Nekem folyton meg kell küzdenem azzal a veszéllyel, hogy...

VBA: – ...bejárt utakra tévedj.

KGY: – Tulajdonképpen nem is a bejárt utak a lényegesek, hanem az a bizonyos frissesség. Igen, tudom, hogy valami így van, de nagyon sokszor éppen attól nem működik, hogy tudom. Kell, hogy jöjjön még hozzá valami plusz. Mostanában olyan örömek értek, hogy a darabban váratlanul meg-megáll a zene. Márta ezeket dicsérte: elakad a szó – aztán visszatalál.

VBA: – Ez juttatja eszembe: gyakran előfordul Nálad az az utasítás, hogy *esitando*. Miért?

KGY: – Fülíg Jimmy írja Rejtő Jenőnél, hogy „Ne dudd ki.” (Ez Fülíg Jimmy anonim levele, de minthogy rossz a helyesírása, penetránsan meg lehet ismerni, hogy ő írta). Az a bajom,

⁴² Berceuse – Siciliano con amore.

ha valaki nagyon tudja, hogy mit akar. Nem okvetlenül az *esitandoval*, de arra nevelem az embereket, hogy még ne tudd, még ne dönts el, hogy miről van szó. Ez tulajdonképpen egy kompozíciós processzusnak a leírása is: keresem a hangot, és talán majd megtalálom. De nem biztos, hogy sikerül. Lehet, hogy az egész darab arról szól, hogy csak keresgélek.

VBA: – Következő szó: *disperato*.

KGy: – A *disperato* és annak az ellenpólusa, a *doloroso*. A *disperato* a haját tépi, a *doloroso* csak belül fáj. Persze megint rettentő szegény, hogy ha csak ennyi. Tudni kell mind a két karaktert végtelenül mélyíteni. A *Jelenetek egy regényből*⁴³ utolsó előtti tétele – ebből csináltam a *Sztélé* egész második tételét – csak ennyi: (*dúdolja*)

Ennek van egy *disperato* és egy *doloroso* része, amikor a harmóniák széppé (de belül sajgóvá) szelídülnek.

VBA: – A *Sztélé* második tételének indulása egészen félelmetes. Én fejveszett menekülésnek hallom.⁴⁴ Nem tudom, ebben az összefüggésben említhetem-e zenéd egy másik visszatérő jellemvonását, állapotát: a *káoszt*, az *örületet*.

KGy: – Mind a kettő jelen van. Van akart és van nem akart káosz. A *...quasi una fantasia...* második tételében tudatosan törekedtem arra, hogy a káoszt elhelyezzem a térben, mert akkor talán jobban hallatszik. Nevet is adtam (loptam) neki: *Traumeswirren*.⁴⁵

VBA: – A *Traumeswirren* más darabodban is jelen van.

KGy: – A *Truszova* első tétele is az, de nem annak szántam. Azt próbáltam meg jóvátenni a *...quasi una fantasia...*-ban.... A *Truszovában* nem tudtam még világosan fogalmazni, ezért aztán nem hallom soha a darabot. Annyi minden van egymás fölé rakva, hogy amit az énekszólam mond, az mind háttérbe

⁴³ Op. 19 (1979–82) Tizenöt dal Rimma Dalos költeményeire, szopránra, hegedűre, nagybőgőre és cimbalomra.

⁴⁴ A tempójelzés: „Lamento – disperato, con moto. Nicht zu schnell, aber wild, gehetzt, ungeduldig”.

⁴⁵ Robert Schumann (1810–1856) *Fantasiestücke* (Op. 12) c. sorozatának hetedik darabja.

13. ВИЗИТ

Calmò, non troppo lento

Canto

Cimbalom

Violino

Contrabasso

В бе-лом, хо-ло-де-сне - га - по - кро - ва

при - шла ко мне

гос - тья - тос - ка.

g^{tr} sul A

A Jelenetek egy regényből utolsó előtti tétele

II PRESTO MINACCIOSO E LAMENTOSO

(Wie ein Traumswirren)

Molto agitato, sempre pppp

The musical score is for a percussion and brass ensemble. It consists of the following parts:

- Pf (Piano):** The top staff, marked *in rilievo* and *quasi niente*. It features complex rhythmic patterns with many beamed sixteenth and thirty-second notes.
- Timp (Timpani):** The second staff, with a melodic line and dynamic markings like *poco*.
- Bongo:** The third staff, marked *con le dita* (with fingers), showing a rhythmic pattern.
- T.s.c (Tom-tom):** The fourth staff, with a melodic line and dynamic markings like *poco*.
- G.C. (Gong):** The fifth staff, with a melodic line and dynamic markings like *poco*.
- Piatti susp (Cymbals):** The sixth staff, with a melodic line and dynamic markings like *poco*.
- Tam-tam:** The seventh staff, with a melodic line and dynamic markings like *poco*.
- Mar (Maracas):** The eighth staff, marked *(soft)*, with a melodic line.
- Tb (Trombone):** The ninth staff, with a melodic line.
- Vlc (Violoncello):** The tenth staff, with a melodic line.
- Cb (Contrabasso):** The eleventh staff, with a melodic line.

The score is written in 4/4 time and includes various dynamic markings such as *pppp*, *poco*, and *soft*. The tempo is *Molto agitato, sempre pppp*.

A ...quasi una fantasia... 2. tétel eleje ...

[,]

63

szorul. Minden kis egység egymásra rakódik. Úgy látszik, ez a formálás tényleg a *Truszo*vában merült fel először.

KM: – 1981-ben, a darab bemutatójakor, Gyuri a karmester, Sylvain Cambreling egy kérdésére válaszolva úgy fogalmazott, hogy szeretne egy tű hegyére százezer angyalt elhelyezni. (Emlékszem, azt a megjegyzést is tette, hogy ő a 20. század első felének a polgára.)

KGY: – A középkorban vitatkoztak is erről: hány angyalt lehet egy tű hegyére tűzni. Komoly, vére menő skolasztikus vita volt.

Írok valamit, és akkor még egy réteget rákomponálok, és aztán még egyet és még egyet. Ez a ...*quasi* ...második tétele: azzal már nem törődtem, hogy ebből mennyi hallatszik. Mint mondtam, azt hiszem, hogy ez a *Truszo*vában kezdődött, de az is lehet, hogy ennek már a *Bornemisza*ban is van nyoma. Meg kellene nézni.⁴⁶

VBA: – *Ez a törekvés talán azzal a vággyal kapcsolatos, amit 1996-os bécsi interjúmban fogalmaztál meg: „Tulajdonképpen ilyen zenekari darabot akartam valamikor írni: egyetlen gesztus, rettentő virtuóz, rettentő nehéz, de minden egymás fölé helyezkedik el, és egy percig sem tart. Ez szintén nem sikerült. Viszont ha sikerült volna megírni, nem sikerülne hallani belőle egy hangot sem. Akkor meg azon lennék kétségbe esve.”*

KGY: – Komolyan megfordult a fejemben, amikor Abbado a *Sztélét* kérte: hogy a zenekari darab egyetlen akkordból álljon. A másik, ami eszembe jutott: kilenc szimfónia, ami egyenként szintén pillanatokig tart.

VBA: – *Zárójelben: Milhaud írt hat szimfóniát, kis együttesre, ami mind pár percig tart. A Sztélét azután egy Beethoven-hangzattal kezdődik, unisono...*

KGY: – Igen, egy unisono g hanggal a III. Leonóra-nyitány⁴⁷ elejéből.

⁴⁶ *Bornemisz Péter mondásai*, Op. 7 (1963, rev. 1976) Concerto szopránra és zongorára. „Valóban így van. Jelen van már a *Bornemisz*a első, Vallomás-tételében is, vagy a harmadik, Halál-tétel nyolcadik részében (‘Tisztelességgel így temetjük az mi atyánkfiát’).” (K. Gy. megj.)

⁴⁷ Ludwig van Beethoven (1770–1827) 1806-os műve, Op. 72b.

VBA: – *Visszatérve a káoszhoz: mint mondtad, van, amit az ember akar, van, ami attól függetlenül jön létre.*

KGY: – A cselló-zongora kettősversenyben⁴⁸ is ott vannak az egymásra rakott rétegek.

KM: – *Hol?*

KGY: – Például az egymásra rakott korál-imitációk *(nevet)*

VBA: – *Az olvasó kedvéért: Márta most mosolyog és legyint.*

KM: – Nem mosolyogtam; a nem-tetszésem akartam kifejezésre juttatni. Nem szerettem azt a darabot. Az az érdekes, hogy az évek múlásával egyre jobb lesz.

KGY: – Amikor Ligeti először hallotta, azt mondta, hogy ez a legjobb szovjet zene (természetesen pejoratív értelemben). Évekkel később felhívott, hogy meghallgatta a darabot Reinbert de Leeuw vezényletével és akkor már el volt tőle ragadtatva. Ezzel egy koncerten dirigálta Reinbert a kürtversenyt.⁴⁹ Én biztos voltam benne, hogy az enyém teljesen elhibázott darab.

VBA: – *Van azután olyan zenéd is, ahol a káosz szó nem helytálló, jobban illik rá az örület. A 12 mikrolúdium⁵⁰ negyedik, Presto tétele jut eszembe, ahol a hallgató elveszíti a fejét. Illetve a zene veszíti el a fejét...*

KGY: – Én inkább a tízes tételt mondanám. Ott sem eléggé világos a struktúra megfogalmazása.

VBA: – *Soha nem fogom elfelejteni azt a levelet, amit a Grabstein für Stefan⁵¹ bemutatója előtt a Berlini Filharmonikusok tagjainak írtál. Figyelmeztetted őket, ne hagyják magukat a túl egyszerű kotakép által félrevezetni. Ha megértik, mi van a hangjegyek, a hangok mögött, megrázó élményben lesz részük. Azt a kifejezést, hogy „erschütterndes Erlebnis” később is használtad.*

KGY: – Visszatekintve úgy látom, ez tényleg fontos, mert ezt tűztem ki célul, ezt akartam elérni. És ezért vagyok annyira kétségbeesve, amikor nem szólal meg, amit elképzeltem magamnak.

⁴⁸ Op. 27 No. 2 (1989–1990) zongorára, csellóra és két, a térben elhelyezett kamaraegyüttesre.

⁴⁹ Ligeti György: *Hamburgisches Konzert* kürtre és kamarazenekarra (1998–2003).

⁵⁰ *Hommage à Mihály András. 12 mikrolúdium vonósnégyesre*, Op. 13 (1977–78).

⁵¹ Op. 15c (1978–79, rev. 1989) gitárra és térben elhelyezett hangszercsoportokra.

12
10 Molto agitato $\text{♩} = 380 - 400$

Tutti col legno, sul ponticello.

^{*)} ① ^{*)} ② ^{*)} ③ ^{*)} ④ ^{*)} ⑤

^{*)} ① = tratto ⑤ = battuto

12 mikrolúdium, 10. tétel

The musical score for 'The Rose Tree' is presented in four staves. The first three staves (treble and alto clefs) represent the vocal parts, and the fourth staff (bass clef) represents the piano accompaniment. The key signature is one flat (B-flat major/D minor), and the time signature is 3/4. The score is divided into two measures by a double bar line. The first measure contains the vocal melody and piano accompaniment. The second measure shows the vocal parts resting while the piano continues with a single note. Dynamics include *pp* (pianissimo) and *ppp* (pianississimo). Performance markings include slurs, accents, and breath marks for the vocalists.

[illegible]

Allegretto

ff *ppp* *come prima*

ff *ppp* *come prima*

ff *ppp* *come prima*

ff *ppp* *come prima*

VBA: – *Vajon miért nem értik meg a muzsikások a zenédet, amikor annyira nyilvánvaló, hogy mit akarsz?*

KGY: – Nem az én zenémet, a *zenét* nem értik meg. Messze vagyok attól, hogy magam miatt legyen oda. Zene! zene!

KM: – Mintha Kurtágnál úgy gondolnák: örüljön a szerző, hogy egyáltalán foglalkoznak a darabjával. A nagy hegedűsök között is akad, aki azt gondolja: – Na jó, ezt a pár hangot egy perc alatt elolvasom, mi itt a probléma? Ha nincs benne igyekezet, hogy megértse, mi rejlik a kottafejek mögött...

KGY: ...nem tudja hova tenni az indulatait...

KM: ...akkor az egészből nem jön ki semmi.

KGY: – Ha egy darab nem mond semmit az előadónak, hiányzik a megszólaltatás legelső feltétele. Én nagyon el tudom fogadni, ha valakinek nem mond semmit az én zeném.

VBA: – *Akkor inkább ne játssza.*

KM: – Pierre-Laurent Aimard vette a fáradságot...

KGY: – Pierre-Laurent nagyon jó volt. Ő megküzdött Lige-tiért és talán megküzdött az én darabjaimért is, de az is lehet, hogy spontán találta meg hozzájuk a kulcsot. Így volt ez Leif Ove Andsnes esetében is. Egy ízben az ő hangversenyét közvetítette a televízió. Egy Haydn-szonátát játszott, nagyon szépen, és utána a *Játékokból* következett egy válogatás. A hajamat téptem, hogy hogyan jutott eszébe a legkevésbé érdekes darabokat kiválasztani. Csodálatos volt. És azóta már sokat játszott, nagyszerűen. Az *Hommage à R. Sch.*-t⁵² is. Legalábbis így hallottam azoktól, akiknek hiszek az ítéletében.

KM: – És soha nem találkoztak!

VBA: – *Van antennája hozzá.*

KGY: – Üzenek neki mindig, hogy szívesen találkoznék vele, de nem biztos, hogy megkapja. Persze az is elképzelhető, hogy nem akar velem találkozni.

VBA: – *Következő kulcsszavak: emlék, illetve búcsú. Az emlékkel kapcsolatban a következő idézetet írtam fel magamnak: „...a zon-*

⁵² Op. 15d (1990) klarinétra, brácsára és zongorára.

gorát befutja a borostyán és a gyermekkori ház falát szétmállasztja a naplemente.”⁵³ A *Játékok* II. kötetében találtam.

KGY: – Az a darab sem rossz. Egy későbbi füzetben aztán megcsináltam egy jobb változatát.

VBA: – *Tehát az emlék mint fogalom, mint a gondolkodásnak egy fajtája. Nagyon fontos a számodra.*

KGY: – Igen. Az nagyon fontos.

VBA: – *Ez azt jelenti, hogy tovább él benned a múlt és újra meg újra felidézed?*

KGY: – Ami ezt a *Colindă*-kórúst is elindította, az az volt, hogy megkaptam Brînzeu tanulmányát a vocativusról, meg az is, hogy 80 éves korom alkalmából Lugos díszpolgárának javasoltak. A városi tanács nem szavazta meg. Mire azután a második menetben mégiscsak elfogadták, én már benne voltam a munkában. Attól, hogy visszautasították, még nagyobb kedvvel láttam neki. A *Colindă* emléke ugyanis ahhoz fűződik, hogy vernek. A tanévnyitó után bemegyek a gimnázium első osztályába és azt mondják, hogy délután háromkor *Colindă*-tanulás lesz.⁵⁴ Azt hittem, hogy kötelező. „Mit keresel itt, te zsidó!” Akkor kezdtek el ütni, és ütöttek négy éven keresztül.

VBA: – *Mint zsidót?*

KGY: – Az nem derült ki. Egy osztályba jártam a mostani lugosi hitközségi elnökkel. Már gyerekkorában előnytelen volt a külseje, úgy nézett ki, mint a náci vicclapok zsidó karikatúrái. Őt azonban nem bántották, engem meg valami miatt vertek. Lehet, hogy a kövérségem miatt, vagy talán mert provokatívnak érezték a viselkedésemet.

Azt még nem mondtam Brînzeuról, hogy egy osztálykiránduláson a háta mögött ültem a buszban és elkezdtem hülyéskedni. Sikerült a kihívás, mert aztán hátra fordult és rám szólt, hogy hagyjam már abba. Rettenetes megvetéssel – én legalábbis így éreztem. Ugyanakkor anyámék elmentek hozzá, hogy

⁵³ Idézet Pilinszky János *Keringő* című verséből. A darab a *Játékok* II. kötetében is ezt a címet viseli. „Ez a darab egy elvetélt dal.” (K. Gy. megj.)

⁵⁴ A lugosi Líceumban tanult *colindă* bukkan fel a „foszlányok egy kolinda emlékképéből” című, Farkas Ferencnek dedikált zongoradarabban (*Játékok*, III. kötet).

érdeklődjenek az iskolai teljesítményem felől és nekik azt válaszolta, hogy nagy írótehetség vagyok.

VBA: – *A románul írt fogalmazásaidról van szó?*

KGY: – Igen.

VBA: – *És mi a helyzet a búcsúval? Utóbbi darabjaid hallatán az az érzésem, mintha utána nyúlnának valaminek, egy-egy szóló indaként nyúlik ki valami után.*

KGY: – Érdekes módon a búcsúról nekem először az jut eszembe, ahogy megtudtam anyám halálát. 1944 augusztusában szabadultunk fel, és amint lehetett, anyám beiratkozott Temesváron egy óvónő-tanfolyamra. Amikor elvégezte, egy Montessori-óvodába került – ez lett azután a Nemzeti Segély mintaóvodája. Mindezt annak idején az én hatásomnak is tulajdonítottam: azt, hogy nem akarta folytatni a kereskedést. A Nemzeti Segélynek ugyanabban az utcában volt egy szanatóriuma, és ott lett adminisztrátor az apám. Így azután kapcsolatban állt az ott dolgozó orvosokkal; volt közöttük a bori munkatáborból túlélő magyar is.

Anyám elutazott nyaraltatni a gyerekeket és közben sárgaságot kapott. Apám ennyit meg is írt nekem egy levélben. Én akkor, 1946-ban, már három hónapja a nagynénéméknél laktam Budapesten, és ez alatt egyetlen levelet sem írtam haza. Ez a mulasztásom a mai napig fáj. Abban a levélben apám azt is megírta, hogy anyám két napig nem volt tudatánál. A levelet egy repatriált magyar orvos hozta magával. Félénken megkérdeztem tőle, hogy sokáig fog-e tartani ez az állapot. Brutális válasza sokként ért: – Most már nem. Két hete meghalt. (Annak ellenére, hogy Romániát és Magyarországot ugyanaz a hadsereg szállta meg, tilos volt táviratozni, a levelek pedig hetekig utaztak, mire megérkeztek a címzetthez. Így azután személyes üzenetközvetítésre hagyatkoztak az emberek.)

Azon a héten, amikor anyám haláláról értesültem, jelent meg Márta az életemben. Mintha anyám küldte volna, maga helyett.

VBA: – *A búcsúról tehát ez jut eszedbe.*

KGY: – Igen, most ez jutott eszembe.

VBA: – *De a búcsú motívuma sokszor ott van a zenédben. És mint mondtam, az utánanyúlás is...*

KGY: – Igen, de ez már Beethoventől jön. Gondolj a *Les Adieux* bevezetésére, a megszakítás gesztusaival.

Ezt én jól játszottam, legalábbis a bevezetés szép volt, nem? (*Mártához fordul, aki egyetértően bólint*). Az első évben tanultam Kadosánál.

Beethoven: Esz-dúr, „*Les Adieux*”-szonáta, Op. 81a

KM: – Van egy Beethoven-tétel, azt senki, senki nem játssza úgy mint ő: az Opus 10-es D-dúr szonáta d-moll lassú tételét.

KGY: – Azt Kardos Magdánál tanultam. *Largo e mesto*. A mesto már kimondja, hogy szomorúan, de voltaképpen keveset árul el a tétel tragikus alaphangjáról. Benne van a *disperato-doloroso* kifejezési skálája is, a felsikoltásokkal. Mindez nagyon fontos nekem. A Beethoven-szerep játszása – nem is szerepjátás: Beethovenben éltem. Aztán Bartókban éltem. Alapjában mind a kettőben.

VBA: – Az emlékehez és a búcsúzáshoz tartozik azt hiszem az *üzenet* is.

KGY: – Az mindenképpen – de az üzenethez hozzátartozik az is, amit mondtál: odaállítani a sarokra az énekest, és elmondani vele az üzenetet.

Ezt egyszer átéltük egy színdarabban. A *Magyar Elektrát*⁵⁵ játszották Budapesten...

⁵⁵ Bornemisza Péter (1535–1584) a Szophoklész-dráma prózai átiratát – eredetileg *Tragédia magyar nyelven* címen – bécsi tanulmányai idején, 1558-ban írta.

KM: ...nem, Szophoklész *Elektráj*át játszották Fodor Tamásék a Gázgyár művelődési otthonában, valahol Óbudán. A közönség a büfében várta, hogy elkezdődjön az előadás – szalámis meg körözöttes zsemlét lehetett kapni két krajcárért meg hozzá szörpöt inni. Közéjük keveredtek a színészek is. Ott ettek-ittak, beszélgettek, és akkor egyszerre az egyik színész földhöz vágta a poharát, Aigiszthos hangján szólalt meg, és ezzel kezdetét vette az előadás. A közönség és a színészek továbbra is közvetlen közelben maradtak egymáshoz, és ahol éppen történt valami, odasétált a közönség (volt például egy bádogkád, ahol Agamemnónt megölték, meg létrák, és így tovább). Nagyszerű volt.

VBA: – *Visszatérve az üzenethez. Számomra ez is egyfajta utánanyúlás, ez is egyfajta közlés. Egyszer említetted, hogy a Mi is a szót is üzenetté alakítottad át.⁵⁶ Az üzenet gesztusa igen jelentős szerephez jut a zenédben. Nem tudnál erről még valamit mondani?*

KGY: – Több most nem jut eszembe...

KM: – Nekem csak annyi, hogy azt mondtad, nincsen közlési vágyad.

VBA: – *Ezért érzem állandóan, hogy igenis van. Csak nem úgy ülsz az íróasztalhoz, hogy „most üzeni fogok”, de ez az eredménye. Úgy látszik, hogy ez egy nagyon mélyről jövő vágy.*

KGY: – Úgy látszik. Mindenesetre: a hétköznapi lényem unalmas.

VBA: – *Erről beszéltünk már 1996-ban: a komponálás során talál utat magának mindaz, ami mondanivalóban felgyűlik benned.*

KGY: – És úgy látszik, ez nem jön magától, ezt nekem ki kell várnom.

VBA: – *Hacsak nem történik valami, aminek hatására a zene kivárás nélkül azonnal utat tör magának. Így volt ez David Shallon karmesterrel is, akinek halálhírére pillanatok alatt megszületett egy brácsadarab. Ez volt a Te „üzeneted” Shallon feleségének, Tabea Zimmermann-nak.*

⁵⁶ Siklós István tolmácsolásában Beckett Sámuel üzeni Monyók Ildikóval [Sámuel Beckett: *Mi is a szó*], Op. 30a (1990).

KGY: – De akkor még nem találta meg magának a döbbenetes csendet. Ahhoz a duo-, a trio- és a quartett-változat (a *Six moments musicaux* 5. tétele) kellett.

VBA: – Elsőnek gyémánt születik, azután briliánssá csiszolod. – Még mindig az utánanyúlásról...

KGY: – ...ez Beethovenben annyira benne van. Az *Arioso* is az Opus 110-ból, vagy a *Cavatina*... Szabolcsi Bence magyarázta, hogy szabályos németiséggel azt kellett volna írnia: „beklommen”. De helyette az áll: „beklemmt”. Iskolázatlanul talán, de azt mondja: „szorongva”. Az én magánfordításomban: „dadogva”. Később magamról azt nyilatkoztam: „Anyanyelvem a dadogás.”⁵⁷ A ...*concertante*... már így készült, de még mindig kompromisszumnak érzem azt, amit nem sikerült ebből úgy végigvinni, hogy...

VBA: – Hogy érted, hogy „így készült”?

KGY: – Ezt akartam: a két szóló hangszer dadogó párbeszédét. Az elején csak egy G-oktáv válaszol egymásnak, hosszan. Tehát a legmélyebb oktáv a hegedűn, a brácsán nem. Ebből már kifejlődik valami, de a darab nem marad hű ehhez a gondolathoz.

VBA: – Az utána nyúlással kapcsolatban időnként úgy érzem, mintha az evilágit a túlvilággal kötnéd össze. Oda nyúlik át a zenéd.

KM: – Ezt Rattle mondta még Párizsban, de Vásáry Tamás is ilyen megjegyzést tett az egyik londoni koncert után.

VBA: – Tehát nem én hallom így egyedül... Átlendül egy másik szférába. Ez egyedülálló élmény.

KGY: – Ilyen az *Aus der Ferne V*⁵⁸ vége, amit Schlee⁵⁹ halála után írtam. *Sul ponticello-s*, nagyon szorongó zene és a végén, rendkívül halkán, felskálázódik valami... Annak idején valami öregkori dolognak könyveltem el. Ez a gondolat megjelent

⁵⁷ Ifj. Kurtág György írja a BMC *Kurtág: 80* lemezének kísérőfüzetében a ...*concertante*... felvételével kapcsolatban: „a darabra jellemző valamiféle ‘formai dadogás.’ ”

⁵⁸ *Aus der Ferne V* (1999) vonósnégyesre.

⁵⁹ *Aus der Ferne* címmel öt darab született Alfred Schlee kerek születésnapjai, illetve halála alkalmából, három vonósnégyesre, kettő zongorára.

a *Játékok*ban is. Érdekes módon, ott most már nem találom a darabot.

VBA: – *Igen, az ember ugyanazt a darabot mindig másként hallja.*

KM: – Eszembe jut Gyuri héthangos zongoradarabja, a *Virág az ember*. Ebben két hangra három hang válaszol. Az utolsó két hang már egy kód. Amikor tanítja, utal rá, hogy folytatni lehetne a hangokat a klaviatúrán túl is. Ez is valahogy a végtelennel keres kapcsolatot... Barenboim mond egyébként valami olyasmit a tanítványainak, ami Gyuri gondolatával rokon: hogy a zene nem akkor kezdődik, amikor megszólal, és akkor is tovább szól, amikor abbamarad. Ugyanakkor rendkívül fontosnak tartod, hogy valami elkezdődjön. Gondolkodásodnak ez a zen-buddhista vonása – azt mondom, hogy nem ott kezdődik, ugyanakkor azt is, hogy el kell kezdeni. A homlokegyenest ellenkező nézetek összhangja... Tudniillik mind a kettő igaz.

KGY: – A „ne dudd ki” gondolata rettenetesen fontos, egyenesen döntő a számomra.

VBA: – *Érzésem szerint a töredék az üzenettel kapcsolatos. Van olyan szöveg, amiből töredéket csináltál, mert az közelebb áll Hozzád. Bouleznél olvastam: „In meinen letzten, noch unveröffentlichten Texten für das Collège de France habe ich über die Notwendigkeit des Unvollendeten geschrieben. Ich finde, daß das Unvollendete manchmal interessanter ist, als das Vollendete.”*⁶⁰

KGY: – Valóban akad Hölderlin-szöveg, amit töredékesítettem, de most nem jut eszembe, hogy melyik. *Hölderlin: An...* címmel viszont megzenésítettem a költő egy töredékes versét.

⁶⁰ „A Collège de France számára az utóbbi időben írt, egyelőre kiadatlan szövegekben írok a befejezetlen szükségességéről. Úgy találom, hogy a befejezetlen néha érdekesebb, mint a befejezett.”

Elysium

Dort find ich ja

Zu euch, ihr Todesgötter

Dort Diotima Heroen

Singen möcht ich von dir

Aber nur Tränen.

*Und in der Nacht, in der ich wandle,
erlöscht nur dein*

Klares Auge!

himmlischer Geist.

Ez egy jellegzetes, kihagyásos vers – itt melizmákkal zenélek. A mondanivalót zenével szövöm tovább, nekem kell kitalálnom, hogy mi maradt ki.

A *Játékok* III. füzetében a *Foszlányok egy kolinda emlékképéből* minden sora egy mondat. (Ezért nevezem a szimfóniámnak). Az első két sorban a mondat eleje szólal meg, majd szünet. Később a mondat közepe van meg, és a vége hiányzik. Vagy megvannak a mondat első hangjai meg a vége, és a közepe hiányzik. A vége felé csak egy kvart képviseli az egész dallamot.

VBA: – *Mi ragad meg a töredékben?*

KGy: – Megint csak az, hogy a „kiglancolásnak” az ellentéte. Hogy nagyon pontosan tudom, miről van szó, vagy annyira sem tudom, hogy még a szó sincs meg hozzá. Akkor nekem van egy szabad területem a zenésítésben: megkereshetem vagy hozzáadhatok valamit. Egyébként Weöres Sándor *Egerrágtá meséje* is rokon ezzel: az üröket a fantáziánkkal kell kitölteni.

KM: – Nekem csak az jut eszembe, hogy mennyire szereti az ember Botticelli vázlatos Dante-illusztrációit, amik teret engednek a képzeletnek.

KGY: – Ez volt a *József Attila-töredékek* vonzereje is. A befejezett vers sokszor nem hagy teret. Máskor kihívás volt nekem az is, azt is kipróbáltam.

VBA: – *Gyakran fordul elő zenédben az eco, a visszhang. Ezt részben a kérdés-válasz egyik megjelenési formájának gondolom, de érzem a mélységét is, az előtér-háttér vonatkozásában.*

KGY: – Okvetlenül. Ebben jelenik meg a zene sokrétegűsége. Erre voltam borzasztó büszke tegnap este Szokolay Balázs koncertjén. Négy Brahms-balladát játszott. Pár hónappal korábban megmutatta nekem (régén a tanítványom volt, de most nem akartam neki „órát adni”, hanem beszélgetni zenéről, a zenélésről és persze az ő zenéléséről is). Pontosan erről volt szó: elkezdődik az első *Skót ballada*, elénekli a motívumot, és utána mintha egy másik térből jönne rá a visszhang. Nagyon szépen sikerült ez a koncerten.

VBA: – *Nálad ez igen gyakran előfordul, hogy mintegy másik térből jön a válasz.*

KGY: – Igen, ez fontos. Lehet ezt úgy is megcsinálni, hogy a zene tényleg a tér egy másik pontjáról jön, de egyetlen zongorán is elérhető: azt mondom, ezt hozd máshonnan. Ez nem itt szól. Mind a kettővel lehet játszani. Sokat tud a zene... Sok okosat...

VBA: – *Újabb két alapvető mozzanat: a **szívdobbanás** és a **lücktetés**.*

KGY: – Alig tudom megkülönböztetni.

VBA: – *A szívdobbanás akár egyszeri esemény is lehet, a lücktetés állandó folyamat.*

KGY: – Megint csak Beethovennél tartunk vagy Bartóknál – vagy Brahmsnál.

KM: – Vagy Mozartnál.

KGY: – Vagy Mozartnál. Zerlina C-dúr áriájában is benne van, akárcsak Dorabella és Guglielmo duettinójában.

KM: – Belmonte áriájában is ott van.

KGY: – Ez ugyanaz a szívdobogás. Szóval nem tudok újat kitalálni.

VBA: – *Nálad az ember egész lénye vele dobban! Nálad drámai ereje van a szívdobbanásnak! Kérdés: ez tudatos mozzanat, vagy csak én hallok így.*

KGY: – Nem tudom, hogyan jelenik meg – néha tudatosan, néha nem tudatosan. A *Brácsaverseny*ről csak nagyon későn fedeztem fel, hogy az egyenletes lüktetés nemcsak Beethoven *Hegedűversenye*, hanem Brahms *I. Szimfóniájának* az indulása is. Nagyon keveset találok ki.

VBA: – *Pulzálni én is tudok, de nem úgy, ahogy te. Ezek tulajdonképpen borzasztó egyszerű eszközök, amelyek attól tesznek szert hihetetlen erőre, ahogy te alkalmazod őket.*

Akkor beszéljünk most arról, hányféle szerepet játszik Nálad a re-petíció. Sokszor meghallgattam az Opus 27 No. 2 elejét, ami az esőcseppekkel kezdődik (Il pleut sur la ville⁶¹). Arra próbáltam választ keresni, mitől lesz ez Kurtág, melyik ponton válik a Te zenéddé. Az indulásnál, az első taktusoknál még nem az.⁶² De abban a pillanatban, ahogy más hangszerek is bekapcsolódnak és megbicsaklik a ritmus, ott már Rád lehet ismerni. Azután kiterül, szétterül a zenei anyag – és akkor már Kurtág. Ott, ahol a zongora zakatolni kezd, Stravinsky jutott eszembe.

KGY: – Az tudatos is volt. Az tényleg a *Sacre*⁶³ második tétele.

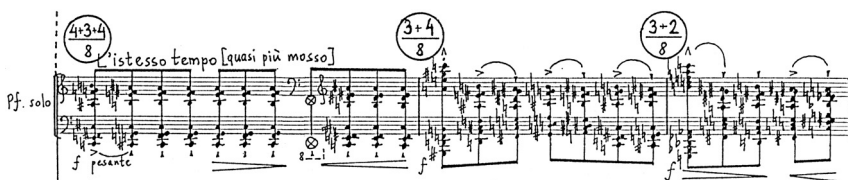
VBA: – *Odaírhattad volna, hogy „Hommage à Stravinsky”.*

KGY: – Igen. Szükségem volt rá, hogy elinduljak a tétellel, de aztán rákopírozódik valami. Nagyon érdekes dallama van, aminek a rézállások hoquetusából kellene összeállnia, de sem a karmesterek, sem a zenekari szólisták nem valósítják meg.

⁶¹ Egy önálló Kurtág-dal címe. Jóllehet a Kurtág-műjegyzék szerint ismeretlen költő francia versére született a dal, e szavak olvashatóak Paul Verlaine *Il pleure dans mon coeur* (1874) c. költeményében, Szabó Lőrinc fordításában: „esik kint is, az utcán”. Verlaine Baudelaire hasonló sorát válaszotta verse mottójával: „Il pleut doucement sur la ville” („Csendesesen esik a város felett”). – A költemény Claude Debussyt (az *Ariettes oubliées* [Elfelejtett dalocskák] dalciklus második dalában, L. 60, 1888) és Kodály Zoltánt (az Op. 11-es *Hét zongoradarab* harmadik darabja: „Esik a városban. Allegretto malinconico”, 1917) is megihlette.

⁶² „Ugyanígy kezdődnek a Beckett-dalok. Ez majdnem a ritmus-névjegyem.” (K. Gy. megj.)

⁶³ Utalás Igor Stravinsky *Le Sacre du Printemps* (Tavaszi áldozat) c., 1913-ban született művére.

Opus 27 No. 2, 31–34 ütem

VBA: – Van olyan darabod, például az I. kvartett III., vagy az Officium breve VII. tétele, ahol szaggatott jellel utalsz a hoquetusra. Itt nem hívod fel rá a figyelmet.

KGY: – Azt hiszem, nem lehetett felhívni, nem tudom már. Mindenesetre mindig kérem az előadóktól, mégsem hallani soha.

VBA: – Ha megengeded, szeretnék még egy pillanatra visszaugrani a cezúrára. Az Hommage à Vidovszky talán az egyetlen darabod, ahol megadod, hogy öt és tíz másodperc közötti hosszúságú legyen.

KGY: – Már az sem igaz. Sokáig gyűlöltem a metronómot, de most már egyre inkább használom. És mégis: ahányszor meghatározom a tempókat, másnapra már másként gondolom. Nem tudom, mi az igaz. Az Hommage à Vidovszky egészen friss volt még, amikor Kölnben felvettem a rádióban. Brennecke figyelemztetett: hol van itt az öt másodperc? Már én sem tartottam be. Az I. kvartetthez is egészen abszurd metronóm-jelzéseket írtam: abszurdul szeretném, hogy gyorsan továbbmenjenek...

KM: – De itt nem a metronómjelzésekről, hanem a szünetekről van szó. Azt hiszem, a darmstadti iskola partitúráiban láthattad a szünetek másodpercnyi pontosságú meghatározását, ez csapódhatott le az Hommage à Vidovszkyban.

KGY: – Mindenesetre nem organikus.

*

VBA: – Ha már Darmstadtról van szó: tetszett az a zene, ami onnan eljutott Hozzád?

KGY: – Mindent elkövettem, hogy tessen. Megtanultam a 2. Mallarmé-improvizációt⁶⁴ – különösen az eleje nagyon tetszett

⁶⁴ Pierre Boulez: *Improvisation II*: „Une dentelle s’abolit”, a „Pli selon Pli, Portrait de Mallarmé” (1958–62) egyik önállóan is előadható tétele.

(az egy kérdés-feleletes játék) és felfedeztem, hogy ez a zene nem teljesen idegen számomra. A *Gruppen*⁶⁵ nekem máig nagyon fontos. Ez és Ligeti darabja, az *Artikulation*⁶⁶ állt hozzám a legközelebb, amikor az Opus 1-et komponáltam, de már azelőtt is.

VBA: – *Tehát mindent elkövettél, hogy tessen. Önszuggesztio volt: ez a jövő, így kell komponálni?*

KGY: – Tudtam, hogy én ehhez buta vagyok. Ligeti mondta, hogy el kell olvasni Stockhausen ...*wie die Zeit vergeht*... című tanulmányát.⁶⁷ Boulez írásaiban és Stockhausenben is pillanatokon belül elvesztem. Nem értettem, hogy hogyan gondolják.

VBA: – *Egyes zeneszerzők annak idején úgy komponáltak, ahogy érzésük szerint mások (a korszellem?) elvárták tőlük. Bátorság kellett hozzá, hogy valaki a maga művészi elképzeléseit, ízlését kövesse.*

KGY: – Ez a morális nyomás tényleg létezett.

VBA: – *Cage mesélte, hogy Rauschenberg fehér képei adták neki a bátorságot a 4' 33"-hez. Nálad is előfordult valami hasonló?*

KGY: – Ilyen szempontból a *Játékok* egy új opus 1 lett. Ott aztán nincs szisztéma, nincs kromatika sem, csak a klaviatúra közepén egy C. Aköré lehet hangokat keresni. Az már sok minden más felé is utat nyitott, ugyanakkor tanulságokat vont le a gregorián gyakorlatából. A gregorián ugyanis többek között arra mutatott példát, hogy hogyan születik egyetlen hang kicsit emelt recitálásából a dallam.

VBA: – *De a többi művedben ragaszkodsz valamilyen szisztémához, rendező elvhez?*

KGY: – Nincs szisztéma. Nemcsak hogy a kompozícióimnak nincs szisztémája, mindegyiknél újra ki kell találjam. Még akkor is, ha a végén a számomra túlságosan bejárt út lesz belőle. Rettenetes élmény volt: Csalog Gábor fölvette a hét füzet *Játékokat*. Az utolsó füzetnél már megőrültem: ugyanazt a darabot

⁶⁵ Karlheinz Stockhausen: *Gruppen* (1955–57) három zenekarra.

⁶⁶ Ligeti György: *Artikulation* (1958) elektronikus zene.

⁶⁷ *Die Reihe. Informationen über serielle Musik*. 3. kötet. Szerkesztette Herbert Eimert, Karlheinz Stockhausen közreműködésével. Bécs, 1957.

írom folyton, újra meg újra. Néha azt gondolom: Keller Andris⁶⁸ bebizonyította nekem, hogy a *Kafka* zseniális darab, ő meg azt, hogy a *Játékok* egy baromság. De lehet, hogy Csalognak tartozom nagyobb hálával.

VBA: – A *Játékok* természetesen nem „baromság”. Nem azért írtad, hogy az első darabtól az utolsóig egyvégtében meghallgassák. Rendkívül sokféle darab végtelenül gazdag tárháza.

KM: – A pianínós műsorunkban olyan darabot is játszottunk, amit 1947-ben komponált. A *Moments musicaux*-ba olyan darabot vett fel (persze továbbfejlesztve), amit 1943-ban írt.

KGY: – Amit említettél, az a *Suite*. Abból az első darab 1943-as vagy 1942-es.

KM: – Érdekes módon mindez egységet alkot, nincs arról szó, hogy ez ebben a stílusban, az meg abban a stílusban íródott.

KGY: – Ez tényleg érdekes.

VBA: – Nem is olyan régen mondtad: egyre inkább úgy érzed, hogy életed egy egységet képez.

KGY: – Ezt mikor mondtam?

VBA: – 2004-ben Wiesbadenben, a Rheingau Musik Festiválon.⁶⁹ Térjünk vissza Darmstadthoz. Említetted, hogy az „erstarren” momentum a darmstadti hatás. 1968-ban elő is adták ott a Bornemiszát.

KGY: – Nagyon nem tetszett akkor az ottani zeneszerzőknek. Harminc éven át vissza sem hívtak.

VBA: – De szerettél volna-e odatartozni?

KGY: – Én azt hittem, hogy szeretnék. Ma már nem szeretnék.

VBA: – Felnéztél annak idején a Ferienkurse meghatározó egyéniségeire, mint Boulez, Stockhausen, Nono, Pousseur és a többiek?

KGY: – Persze, nagyon.

⁶⁸ Ahogy Csalog Gábor, úgy ő is Kurtág-tanítvány. Vele együtt egy éven át foglalkoztak Kurtág irányítása alatt Brahms *G-dúr szonátájával*. Amikor Csalog Bloomingtonban Sebők György tanítványa lett, Kurtág a továbbiakban saját műveit tanította be Keller Andrásnak.

⁶⁹ „Minél idősebb leszek, annál világosabban látom: egész életem egy egységet képez. Ebbe Monteverdi éppúgy beletartozik, mint Bartók vagy Webern. Ligetis is egy életet követtem, anélkül, hogy valaha is utánoztam volna. Mindig tőle kaptam ösztönzést az újra. Számomra zeneszerzői tevékenységem egyik alapvető célkitűzése, hogy ebből a sokféle hatásból valami egységet alkossak.”

VBA: – *Miért? Részben nyilván azért, mert az ő számukra is anynyit jelentett Webern.*

KGY: – Igen és Ligeti folyton küldetett Alfred Schleen keresztül anyagokat, a *Reihe* számait, donaueschingeni értesítéseket.

VBA: – *Úgy érezted, hogy ki vagy onnan zárva?*

KGY: – Nem éreztem, hogy ki vagyok zárva, de szívesen lettem volna én is jelen Darmstadtban.

VBA: – *Min múlt az, hogy nem tudtál többször elmenni?*

KGY: – Nem volt rá lehetőség. Márta, meséljük el az első kvartett esetét Barnánéval. Érdemes!

*

KM: – A kiindulópont az volt, hogy Gyuri még 1956 előtt álami megrendelést kapott egy szimfóniára. Azt azután átváltoztatta hegedűversenyre, amit barátjának, Romaşcanunak⁷⁰ szánt. Amikor azután hazajött Párizsból, megváltozott az egész élete, az egész szemlélete...

KGY: – Abban a meggyőződésben jöttem haza, hogy én itthon nem kellek. Tehát azzal kezdtem, hogy nem vettem fel jogdíjelőleget. Nem akarok ingyenélő lenni, részvényosztalékból élni. Ha kell a zeném, vegyék meg. Megírtam a kvartettet és odaadtam...

KM: – ...a szimfónia, illetve a hegedűverseny helyett.

⁷⁰ Stefan Romaşcanu 16 éves korában lett a vele egyidős Kurtág kamarapartnerre. KGY: – „Együtt tanultunk Mozart-szonátákat, Beethoven-triókat és különösen sokáig foglalkoztunk Brahms *G-dúr szonátájával*. Első tételét megmutattuk Weinernek – az volt az első szereplésünk nála –, és Weiner el volt ragadtatva. Soha többet nem sikerült valamit úgy eljátszanunk, hogy meg lett volna elégedve. Romaşcanu a háború alatt Zathureczky-növendék volt, majd részt vett a genfi versenyen és kint maradt.” – „Mindig olyan volt, mintha skatulyából húzták volna ki, míg én nem voltam képes másként, mint torzonborzan megjelenni.” KM: – „Tekintély volt Gyuri számára. Gyuri azt mondta neki: megismertem egy lánnyal, nagyon csúnya. Mire Stefi, amikor megismert, úgy vélekedett, hogy ‘apart’ szépség vagyok és quasi engedélyt adott neki, hogy elvegyen feleségül.” VBA: – „Külön tanulmány tárgya lehetne, hogy neked mindig igényed volt apafigurákra, akikre fel tudtál nézni.” KGY: – „Igen...”

KGY: – De addig részletekben visszafizettem az előleget.

KM: – Rettenetesen szegények voltunk, a forradalom alatt nem volt a lakásban sem pénz, semmi ennivaló. A ház lakói segítettek. Később az tartott életben bennünket, hogy tanítottam.

És valóban, amikor Gyuri megírta a kvartettet, tesztelte vele a minisztériumot: itt van egy kész mű, ha nem is a szimfónia vagy a hegedűverseny, de egy kész darab – elfogadják-e, mint állami megrendelést.

KGY: – És akkor kiadták egy zsűrinek. Kadosa volt benne, Viski és Sári. Viski berohant a minisztériumba, hogy ez néppellenes zene és nem tudja, mit csináljon. Kadosa diplomatikusan azt mondta, hogy előadható, de körülbelül száz próba kellene hozzá.

KM: – Sári természetesen kijelentette, hogy szó sem lehet róla, tehát tulajdonképpen egyértelmű volt az elutasítás. Végül az a döntés született, hogy ha megszólal a darab, megismétlik a szavazást.

KGY: – Farkasnak 1962–63 körül ünnepelték a 25 éves tanári jubileumát. Régi növendékeivel együtt engem is meghívott: vállalta, hogy ezzel a hírhedt kvartettel szerepeljek a hangversenyen.

KM: – Ami nagy bátorság volt tőle.

KGY: – Pedig ő nem volt bátor, kiállós valaki, és végig nem igazán szeretett engem.

KM: – Viszont tanárként ilyen korrektül viselkedett. És nagyszerű tanár volt.

KGY: – Műsoron szerepelt Petrovics vonósnégyese meg Szokolay Lorca-dalai. A lényeg az, hogy volt egy felvételem a darabról, mert Maros Rudi felvette a főpróbát. Ez a felvétel közkezen forgott. Valaki még verset is írt a kvartettről, és a fiam, akkor még kicsi gyerek, hallott róla és azt mondta: az lehet a versben, hogy „hallgatám a vonósnégyest, négy-öt vonós húzza-vonja”...

KM: – Mihály nagyon megharagudott Kadosára: száz próba kell? Én meg fogom tanítani a darabot a növendékeimnek! Végül is azután a Várkonyi-vonósnégyes mutatta be. Ők már felnőttek voltak és nagyon jól eljátszották.

Én is jelen voltam egy pár próbán és halálfélelmet álltam ki a szomszédok miatt, hogy mit fognak szólni ehhez a macskazenéhez.

KGY: – Én nem hallottam az első próbákat, úgyhogy nem tudtam, hogyan sikerült megtanítania. Nem ismertem ennek a metodikáját.

KM: – Mihály csodálatosan dolgozott. És akkor összeült egy másik hármass zsűri, benne volt ő, Kadosa és Sárai.

VBA: – *Érdekes, hogy Farkas Ferenc kimaradt belőle.*

KM: – Alighanem azért, mert nem volt elég jó káder ahhoz, hogy beválasszák egy ilyen zsűribé. Mindenesetre kettő-egy arányban elfogadták...

KGY: – ... Sárai tiltakozott.

KM: – És akkor Barnáné azt mondta, hogy...

KGY: – ... a zsűri döntése ellenére, az én lelki üdvömért visszautasítja a darabot. Akárcsak egy inkvizítor. Más szóval: nem akarta, hogy káros nyugati befolyás alá kerüljek.

KM: – Mi pedig visszafizettük a pénzt.

KGY: – Nemcsak hogy visszafizettük. Én Dr. Otto Tomeken keresztül kiküldtem a kottát Ligetinek (Antal Pista vitte ki neki Kölnbe) azzal, hogy küldje majd tovább Stein Marianne-nak. A kvartettet meghívták Darmstadtba, Barnáné azonban úgy döntött, megint csak a lelki üdvömért, hogy nem engedi ki a darabot. Egyben két hónapra behívtak katonának, mert addig még nem soroztak be.

VBA: – *Ez mikor történt?*

KM: – 1961-ben. Gyuri fiúnk akkor járt első elemibe.

VBA: – *35 évesen vonultál be.*

KGY: – Igen, ezért hívtak csak be ilyen rövid időre.

KM: – Egyébként mi jóban voltunk Barnánéval. Szerette Gyurit, de nem akarta, hogy „rossz útra tévedjen.”

*

VBA: – *Zenetörténeti tény, hogy Párizsból hazatérve írtál egy vonósnégyest. Te is tudatában voltál, hogy új korszak indult ezzel a munkásságodban: erre utal az Opus 1-es jelölés. Az azonban nem ismert, hogy miért éppen erre a műfajra esett a választásod?*

KGY: – Mint tudod, hárman voltunk barátok: Ligeti, Sulyok Franz és én. Franz 1948-ban „kisétált” Párizsba. Leveleiben rendszeresen beszámolt nekünk az életéről és a benyomásairól, például Nadia Boulanger és Milhaud óráiról. Az ott tanultak hozzásegítették, hogy más perspektívából lássa a magyar komponisták munkásságát. Bevallotta, hogy túl sok klisé fedez fel azokban a darabokban, amiket itthon szerettünk. Párizsból nézve arra is rájött, hogy Budapesten egyoldalúan láttuk a Nyugat zenéjét.

Párizsban eleinte ketten tartottak el: Franz és Romașcanu barátom – neki szerettem volna megírni a *Hegedűversenyt*. Később azután nagy nehezen sikerült visszafizessük a tartozásomat.

És itt most beszélnem kell arról az emberről is, aki temesvári kamaszkorom óta meghatározó szerepet játszott az életemben: Klein Robi (Robert Klein néven lett világhírű művészettörténész) szellemi irányítóm, vezetőm volt, mint később Ligeti. Tőle azonban egészen mást kaptam.

Robi már Temesváron a szárnyai alá vett. Fontosnak tartotta például, hogy megismertessen bizonyos szerzőkkel, bizonyos könyvekkel. Ő adott nekem először a kezembe Paul Valéryt (köztük a *L'âme et la danse* és az *Eupalinos ou L'architecte*⁷¹ című szókratészi párbeszédet), ő ismertetett meg Rimbaud *Les Illuminations*-jával⁷², amit le is másoltam magamnak. Mallarmét is tőle kaptam. És amikor megtudta, hogy még soha nem hallottam Beethoven IX. szimfóniáját, lejárta a lábát, hogy találjon róla egy jó felvételt.

KM: – Íratott veled egy dolgozatot.

KGY: – Igen, az is még Romániában történt. A dolgozatnak *A hatás a művészetben* címet adtam. Hatott rám a fiatal Lukács könyve, *A modern dráma fejlődésének története*, de a vulgár-marxizmus is. 1943-ban fel is olvastam a piarista gimnázium hete-

⁷¹ *A lélek és a tánc* (1923) valamint *Eupalinosz vagy az építész* (1921) Magyarul: P. V.: *Két párbeszéd*, Gondolat, 1973.

⁷² *Színvázlatok* (1886; más fordításban *Villanások*). In: Arthur Rimbaud összes költői művei, Európa, 1974.

dik vagy nyolcadik osztályában, a filozófiai önképzőkörben. Eljártam Robi irodalom- és művészettörténeti kurzusaira is.

Amikor évtizedekkel később a berlini Wissenschaftskolleg vendége voltam, minden amerikai esztéta ismerte a nevét, pedig nem sikerült megvalósítania célját, megírni nagy esztétikáját. Ehelyett a reneszánsz elismert szakértője lett. Ő adta ki például franciául, kommentárokkal, a Savonarola-pert. A könyvbe ezt az ajánlást írta: „Für Kurtág Gyuri. Moral: wer nicht genug heiliges Feuer hat, wird verbrannt!”⁷³ Az utalás kedves, ironikus hangja egyben talán pedagógiai-morális intés is.

Savonarola ujját húzott az egyházi hatóságokkal, dacolt a pápával, érvénytelennek nyilvánította az exkommunikációt. VI. Sándor perbe fogatta és Savonarola, hogy mentse az életét, maga javasolta az istenítélet próbáját: átmegy a tűzön, hogy bebizonyítsa, Isten mellette áll. Végül nem merte megtenni. Ez azután jó ürügyet szolgáltatott arra, hogy halálra ítéljék és megégessék.

VBA: – *Miért írt neked Klein németül?*

KGy: – Nem magyar volt az anyanyelve, otthon németül beszéltek.

KM: – Törékeny alkatú, polgári életformában felnőtt intellektuel volt, aki meggyőződésből harcos kommunistává akart válni.

KGy: – Robi Románia felszabadulásakor önkéntesként belépett a Tudor Vladimirescu-hadosztályba, hogy harcoljon a német fasiszták ellen. Habozás nélkül kockáztatta az életét. Szerencsére megúsza: megsebesült, és csak egy vagy két ujját veszítette el.

KM: – Amikor összeházasodtunk Gyurival, én is román állampolgár lettem. 1947-ben Temesvárra mentünk nyaralni és kiderült, hogy újra lezárták a határokat és nem tudunk visszajönni Magyarországra. Bukarestbe mentünk, hogy megpróbáljuk elintézni az útlevelünket. Robi, aki szintén ott élt, addigra már felelős állást kapott a kulturális minisztériumban.

⁷³ „Kurtág Gyurinak. A tanulság: akiben nem lángol elegendő szent tűz, azt elégetik.”

KGY: – Vegyes érzelmekkel néztünk a találkozás elé. Mint-ha megváltozott volna: „vonalas” lett. Rossz néven vettük tőle például, hogy nagyon kritikus cikket közölt Thomas Mann-ról. A régi Robit ismerve nem tudtuk elhinni, hogy a saját véleményét írta meg.

KM: – Amikor találkoztunk, elmesélte, hogy Párizsba készül. Akkoriban ez még lehetséges volt, de már hetedik világcsodának számított és talán csak az ő pozíciójában volt rá még mód. Búcsúzóul a *West-östlicher Divan*⁷⁴ egy-két versét analizálta nekünk. Ez megint a régi Robi volt. Párizsba érve azonnal menedékjogot kért, legközelebb ott láttuk viszont.

KGY: – Alighanem azért is akart kint maradni, mert beleszeretett valakibe. Ez a reménytelen szerelem, amelynek a végére a nő öngyilkossága tett pontot, siettethette Robi halálát is.

Ő egy ideig a montreali egyetemen vállalt tanári állást, hogy közel lehessen szerelméhez, aki időközben Amerikába költözött. Később, mint a reneszánsz elismert szakértője, firenzei ösztöndíjat kapott. Ez az árvíz idején történt. Az árvíz elvonulása után még egyszer utoljára meghívta a tanítványait és a barátait. Két héten át az ő vendégei voltak, és életre szóló ajándékot, mint később kiderült, búcsúajándékot kaptak tőle: Robi mindent megmutatott nekik a városban, olyan kincseket is, amelyek elkerülik az átlag turista figyelmét. Elemezte a műveket, elhelyezte őket a korban és rámutatott művészettörténeti jelentőségükre.

Utána öngyilkos lett, a szállásadónője iránti tapintatból egy parkban. Ötven éves volt. Nem akart senkit sem kellemetlen helyzetbe hozni, ezért levelet írt, hogy tisztázza: ő maga vetett véget az életének. A levelet a zsebében találták meg. A hajlamot édesanyjától örökölhette: ő is öngyilkos lett.

Visszatérve a Párizsban töltött évre: vasárnaponként Robi vendége voltam. Meghívott ebédelni (többnyire önkiszolgáló éttermekbe), de a lényeg a Louvre és egy sor más múzeum volt, ahol – mint később Firenzében – megmutatta a gyűjtemények

⁷⁴ Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) versciklusa (*Nyugat-keleti dítván*, 1814-1819).

legértékesebb darabjait és analizálta őket. Fantasztikus élmény volt, amiből Mártának is jutott az alatt az egy hónap alatt, amit Párizsban együtt töltöttünk.

Mint annak idején Temesváron, most is ellátott olvasnivalóval. Robinak hála ismerkedtem meg például Celan költészetével, de ő vitt el életem első Beckett előadására is: a *Fin de partie*-t⁷⁵ néztük meg együtt.

VBA: – *Tulajdonképpen a vonósnégyesből indultunk ki, és Sulyokon illetve Romaşcanun keresztül eljutottunk Kleinhez.*

KGY: – A történet tehát az, hogy Franz anyagi támogatása volt kintlétem első alapja. Lassan azután korrepetíciós munkát sikerült szereznem és amennyit azzal kerestem, annyival kevesebb pénzt kértem Franztól. Sok segítséget kaptam Gergely Jánostól, a párizsi Magyar Intézet igazgatójától is, aki kis szerepléseket szerzett, és zongorakísérőként is ajánlott. Előfordult, hogy akit kísértem, megmaradt korrepetíciós tanítványként. Így aztán ki tudtam fizetni a lakbéremet annak az amerikai színésznőnek, aki szintén Stein Marianne tanítványa volt.

A párizsi év elteltével fogadalmat tettem – saját magamnak és Franznak –, hogy egy éven belül írok egy vonósnégyest meg egy fúvósötöst. Hirtelenjében ez jutott eszembe. A fúvósötöst azután neki ajánlottam, a vonósnégyest Marianne-nak.

Franznak sok barátja volt szerte a világon, de a valóságban egyedül élt. 2001-ben, 75 éves korában halt meg. Mi persze, Mártával és Gyuri fiunkkal ott voltunk a temetésén, de rajtunk kívül csak egy szomszédja ment el, meg a takarítónője a férjével.

VBA: – *Zeneszerző volt?*

KM: – Igen. Amikor Párizsba érkeztünk és megkérdeztük tőle, előadják-e a darabjait (akkor még komponált), azt mondta, hogy nem elég jók, és nem akarja, hogy játsszák őket. Ezzel a fajta önkritikával, igényességgel, morális tartással otthon addig még nem találkoztunk.

⁷⁵ *A játszma vége* (1957).

KGY: – Franz zeneszerző volt, aki egy idő után talán úgy látta, hogy nincs értelme. Jobb, ha abbahagyja. Több mint húsz éven át dolgozott egy szimfónián, aztán feladta. Hosszan kutattuk a vázlatait, de nem találtuk. Lehetséges, hogy egy svájci széfben vannak letéve.

Szünet nélkül dolgozott. Megtanulta például a Braille-írást, hogy pénzt keressen, pedig nem volt rászorulva. Később a francia rádió kiküldöttje lett Burundiban. Amikor odaérkezett, még paradicsomi állapotok uralkodtak az országban, de Franz megélte, ahogy a földi paradicsom pokollá változott: megindult a polgárháború, a hutuk lemészárlása.

*

VBA: – *E hosszú kerülő után térjünk vissza a kulcsszavakhoz. Űzöttség.*

KGY: – Belülről űzött... Az obszesszió és az űzöttség már a *Bornemisza* első tételétől jelen van. Franciául úgy mondanám: *hanté, hantise* – valami, ami kényszercelekvésekre hajt, megszállottan...

VBA: – *Ez az egyéniségedből következik.*

KGY: – Ha igaz, amit nyilatkoztam már egy párszor, hogy folyton önéletrajzot írok, akkor ezek az obszessziós, kényszeres dolgok is beletartoznak.

KM: – Többször említetted az örületet. Ez mélyen játszódik le, nem a felszínen.

KGY: – Én eljátszottam; nekem nagyon tetszett az örület. Az örültség előkelő dolognak tűnt.

VBA: – *Mikor?*

KGY: – Még kamaszkoromban. Később is. Jean Renoir *La bête humaine*, *Állat az emberben* című filmjében⁷⁶ Jean Gabin kényszeresen elkezd fojtogatni egy nőt (aztán a végén a szerelmét okkal fojtja meg). Ezt a pózt, ezt a betegességet én átvettem. Fiatalkoromban ez szerepelt mint motívum. A gyilkosságra való

⁷⁶ Jean Renoir (1894–1979) híres Zola-adaptációját 1938-ban mutatták be.

indíttatás is. Ezek nagyrészt pózok voltak, nem tudom már, hogy ebből mennyi volt az igazi. Márta nagyon sokáig nem szerette, ha hozzáérttem a nyakához...

VBA: – *Mindaz, amiről eddig beszéltünk: az űzöttség, a kétségbeesés, a kényszeresség, de az emlékezés és a búcsú is mind felfokozott érzelmi állapotot tükröznek. Talán egyfajta labilitást is?*

KGY: – Azt biztosan.

KM: – Az emlékezés is felfokozott állapot?

VBA: – *Az emlék felidézése, átélése igen. Bizonyos emlékek felidézése romboló hatású lehet, ezt személyes tapasztalatból mondom. Meg kell próbálni távol tartani őket.*

KGY (Mártához): – Mondd ki, amit gondolsz, látom rajtad, hogy fontosnak érzed.

KM: – Még mindig az jár a fejemben, amit korábban a nagy hegedűsökről mondtam. Az lenne a dolguk, hogy addig ne nyugodjanak, amíg meg nem találják azt a hangképzést, amittől ez a dolog egyszeri lesz. Nem értik, hogy ez volna a feladatuk. Nincs rá idejük, nincs hozzá kedvük.

Ha a végére járok, a hangképzésnek ez a fajtája visszavisz a legelső témánkhoz, a szertartáshoz. A templomi szertartás során sem csapdosom a kelyhet az oltárra, hanem van annak egy koreográfiája, van komolysága és szakrális jellege.

Mindez szép és jó. De ha mindezt elmagyarázom valakinek, olyan borzasztó dolgot hoz ki belőle, hogy az embernek felfordul a gyomra és azt mondja, hogy képletesen szólva – inkább „csapja oda” a kelyhet. Mi itt a megoldás? Talán a humor...

Ha egy katolikus pap túlhajtja a maga koreográfiáját, és nem elég neki maga a dolog, hanem hozzáad valami pluszt...

VBA: – ...akkor színész lesz.

KM: – Igen, és akkor az egésznek vége. Én azért nem szerettem a cselló-zongora kettősverseny utolsó tételét, mert túl szépnek találok.

VBA: – *A Proscsáj⁷⁷ gyönyörű dal!*

⁷⁷ *Requiem a kedvesért*, Op. 26 (1982–87) szopránra és zongorára írt orosz nyelvű mű negyedik dala, amely az *Opus 27 No. 2* utolsó tételének alapjául szolgál.

KM: – Igen, de ha azt cukrozottan játsszák... Az rosszabb, mint a halál.

KGY: – Sajnos akad, nem is egy csellista, aki cukrosan játssza. Az utolsó tétel egyébként egy korál és egy szerelmes dal kombinációja. Ez a lényege a tételnek.

KM: – Mindez azért roppant fontos, mert itt Magyarországon azt mondják Gyurinak, hogy el fog veszni a zenéje, nélküle ugyanis nem találják majd meg a kulcsot hozzá az előadók. Leif Ove Andsnes az élő ellenpélda. Soha nem látták egymást. Gyuri azért dolgozik bizonyos előadókkal, mert bár nem világhírűek, de elfogadják, felfogják, hogy elegendő időt kell áldozniuk a művek megértésére, befogadására.

VBA: – *Én a hamis prófétáktól félek, akik maguknak vindikálják majd a tévedhetetlenség és a kinyilatkoztatás jogát.*

*Zenéd jellegzetes vonása a **menetelés**, a **vonulás**. A lassú mozgás, amely akár gyászmenet is lehet.*

KGY: – Igen, a *cortège*. Az még mindig a szertartáshoz tartozik.

VBA: – *Most valami egészen más. 1986 júniusában az olaszországi Sermonétában játszották a darabjaidat. Az Új Zenei Stúdió is jelen volt, és emlékszem, Sáry Lászlóval beszélgettünk a zenéről. Egyetlen kritikus megjegyzést tett: azt mondta, nem érti, miért kell minden darabodat lekerekíteni, befejezni. Miért nem hagyod nyitva? Azóta készülök, hogy feltegyem Neked ezt a kérdést.*

KGY: – Egyébként az *Officium breve*⁷⁸ bemutatóján Wittenben Eötvös Péter ezt majdnem megrendelte tőlem: hogy ne húzzam be a kettős vonalakat.

KM: – Rosszul emlékszel. Arról van szó, hogy az összes kis tételből álló kompozíció valójában egy darab, írjon hát egyszer egy olyat, ahol nem húzza be a kettős vonalat.

KGY: – Igen, ez azóta is program nekem, és még nem nagyon sikerült megvalósítani.

KM: – A ...*concertante*...-nál ez sikerült.

⁷⁸ *Officium breve in memoriam Andreae Szervánszky*, Op. 28 (1988–89), vonósnygyesre.

KGY: – A ...concertante... nekem még mindig szervetlen, mindenesetre a *Colindă-Baladă*-hoz képest, ahol most találtam valamit. Remélem... Nem biztos, nem tudom még. De most tudok benne hinni.

VBA: – *Szaggatottság.*

KGY: – Igen. Erről a dadogás jut eszembe. A *Brácsaverseny* komponálásakor vettem ezt észre: kínlódtam az első tétellel, egy éven keresztül egyetlen hangot sem írtam le. Nem írtam zongorakivonatot, csak zongoráztam, és úgy komponáltam végig. A végén egyenesen beírtam a partitúrába. A második tétellel viszont két hónap alatt elkészültem. Sajnos olyan is lett. Ott a motorikus valami, a lendület hajtja a zenét, nem a...

KM: – ...a mélyreásás.

VBA: – A What Is the Word [Mi is a szó] Beckett-szövege a maga szaggatottságában, töredékességében ideális a számodra – abban az erőfeszítésében, hogy megtalálja a megfelelő szót.

KGY: – Igen, de tulajdonképpen nagyon sok ars poeticát találtam már életem folyamán. Ilyen például Kobayashi Issa haikuja:

*Csak lassan, szépen,
gondosan mászd meg, csiga,
a Fuji hegyét⁷⁹*

Volt egy karikatúra a *Ludas Matyi*-ban a kilométerórával felszerelt csigáról, amit sokáig őriztem. Ez a munkamódszerem. Ars poetica a *Kafkában* az *Hommage à Pilinszky*: hogy tulajdonképpen nem tudok mesélni.⁸⁰ Nem tudok beszélni és alapjában mesélni sem. Mint a gyerek, aki először próbál meg járni.

⁷⁹ *Hét dal*, Op. 22 (1981) szopránra és cimbalomra. Az *Ars poetica* a 7. dal, Tandori Dezső fordításában.

⁸⁰ IV. rész, 6. dal: *In memoriam Joannis Pilinszky*: „Ich kann nicht eigentlich erzählen, ja fast nicht einmal reden; wenn ich erzähle, habe ich meistens ein Gefühl, wie es kleine Kinder haben könnten, die die ersten Gehversuche machen.” („Tulajdonképpen... nem tudok mesélni, szinte még beszélni se; ha bármit mesélek, úgy érzem magam többnyire, mint kis gyerekek érezhetik magukat, amikor először próbálnak járni.” Tandori Dezső fordítása)

Ez tulajdonképpen olyan állapot, amit keresek is. Szinte nem akarom tudni, hogy mi az anyagom. A *Colindában* folyton ezt kerestem: olyan utakat találni, amiket én sem ismerek. Nem „jól” megharmonizálni, hanem úgy, hogy engem is megleljen. Hogy még mindig friss legyen, ha sokszor játszom el újból. Jó pár ilyen hely van a darabban.

VBA: – *A tudatalattinak a felszínre termelése vagy szülése lehet a legcsodálatosabb a komponálásban (mint minden más alkotó folyamatban): amikor olyasvalamit sikerül találnod, amiről nem tudtad, hogy benned van.*

KGY: – Ilyen szempontból most tényleg sok örömöm telt a *Colindában*. Különösen az utolsó fázisban: mindennap olyan boldog voltam... Persze sok minden nincs még kidolgozva, a partitúra helyenként nem áll másból, mint kétszólamú vagy akár egyszólamú kórusból, de a harmónia mindig világos, tehát tovább tudok dolgozni rajta.

VBA: – *A hangszerelés területén már más darabjaidban is csodálatos találmányaid akadnak. Egyetlen példa: hárfa és cimbalom.*

KGY: – Én azt hittem, hogy azt lopom. Bartóknál például ott van.

VBA: – *Bartók használt volna cimbalmot?*

KGY: – Nem cimbalmot, de hárfát és cselesztát vegyít. Onnan a cimbalom már csak egy lépés. A *Truszovában* a hárfa és a cimbalom együtt szól a marimbával meg az ütőkkel. Emlékszem, Eötvös Péternek egy próba során gamelánszerűnek neveztem ezt a hangzást.

VBA: – *Mestere vagy a hangszerelésnek, csodálatos hangszíneket találsz.*

KGY: – Ügyetlen vagyok.

KM: – Amit a ...concertante... lemezén hallasz, az másként szól, mint a hangversenyen.

VBA: – *Tudom, ott voltam és a fiatokkal is beszéltem. Tőle hallottam, hogy milyen alapos felkészülés előzött meg minden döntést, hogy mikor mely szólamot erősítse fel. Ehhez persze előbb hangról hangra meg kellett tanulnia a partitúrát. Az ügyetlenségen tehát azt érted, hogy az élő előadás során elsikkadnak a részletek?*

KGY: – Mindig bizonytalan vagyok. Félek, hogy túlmagyarázok, túlerősítek valamit. Duplázom, triplázom. Néha viszont szükségem van arra, hogy kikeverjem a színeket.

VBA: – *Mahler is rendszeresen módosított szimfóniai hangszere-lésén. Újra meg újra visszatért hozzájuk. Lehet, hogy ő is ügyetlen volt...*

Következő kulcsszó a **sóhaj**. Már az 1943-as Suite-ben is megje-lenik. A sóhajt persze megtaláljuk a klasszikusoknál is, de azt hiszem, Nálad különleges jelentőséggel bír.

KGY: – Ez tényleg közhely az egész zeneirodalomban, Wag-nertől Monteverdiig visszafelé, és előre a Wozzeckig és még tovább.

VBA: – *Mindig sóhajként?*

KGY: – Tulajdonképpen alig változik. Egy Bach-passió nem képzelhető el nélküle. Mostanában, amikor a sablonok a legin-kább fenyegetnek, arra törekszem, hogy eltávolodjak a félhan-gos sóhajtól. Vagy hogy legalább fölfelé vigyem, vagy nagyobb intervallumban. A nagy hangközök miatt választottam Szer-vánszky-nak azt a tételét, amit az *Officium breve*-ben idézek.⁸¹

VBA: – *Érdekes volna, ha elmondanád, mi fűz az egyes hangkö-zökhöz.*

KGY: – Webern hatására annak idején eléggé belemereved-tem a kis nóna-nagy szeptimbe. Elég sokáig eltartott, egészen a *Truszo*váig. Annak a komponálása közben sikerült tőle las-sanként szabadulnom. Mindig vannak kiemelt hangközeim, de most az a célom, hogy mindegyik hangköz tudjon valami sajátosat.

Természetesen a *Bornemisza* is beleesett ebbe a nagyszepti-mesdibe. Webern op. 27 *Variáció*inak harmadik tételében talál-tam ezt a gyors mozgást az egyvonalas f-ről a kétvonalas e-re és vissza, amit az ördög névjegyeként a *Bornemisza*ba emeltem át. Jobban mondvá: nem tudatosan vettem át Weberntől, azt hit-tem, hogy én találtam ki. Utólag jöttem rá az eredetére.

⁸¹ Az *Officium breve* XV. tétele Szervánszky Endre 1947–48-ban komponált *Vo-nósszerenád*jának a III. (Arioso) tétel 1-12 taktusát idézi.

XV

Arioso interrotto (di Endre Szervánszky)*

Larghetto, ♩ = 42 - 44

tutti con sordino

pp, espr. cresc. sempre

pp, espr. cresc. sempre

pp cresc. sempre

pp cresc. sempre

mf f decresc. sempre pp

mf f decresc. sempre pp

mf f decresc. sempre pp

mf f decresc. sempre pp

Fine

* Szervánszky: Serenade for string orchestra, III. Arioso, bars 1-12

Officium breve, utolsó tétel

Megvolt már a opus 1-es vonósnégyes V. tételében is, megjelenik a *Játékok* II. füzetében, az *Ördögugrás* című darabban, a ...*quasi una fantasia*... második tételében és még rengeteg más helyen. Most már egyre többet használom oktávnak, de tulajdonképpen minden más hangközben is.

Webern: *Variációk* Op. 27, 3. tétel részletei

© Universal Edition

Ugyanebben a darabban, a 40. ütem bal kézben

Maga a motívum nem biztos, hogy Weberntől jön, lehet, hogy Schönbergtől vagy Bartóktól. Az is elképzelhető, hogy Schönberg Weberntől vette át.

gründ

Canto

tá - masz - ta re - ám Is - (s) - ten tit - kon va - ló
 ließ - mir kom - men der Schöp - fer wüb - len - de
 lay - ing me a trap, Lord God se - cret - ly sent

Pf.

f sub. mp = f mp = f sf pp sub.

p cresc. molto

szorosan figyelni

Canto

ör - dög - nek sok - fé - le kí - sír - te - ti - röl.
 bűl - le des Teu - fels ge - bei - me Vör - su - chung.
 de - mo - nic, har - as - sing wi - ly ten - ta - tions.

Pf.

pp cresc. molto agitato

sopra

Bornemisza Péter mondásai Op. 7. – részletek

© Universal Edition

Kiemelt hangköz például a kvint, a tisztaság jelképe, ha olyan kontextusban van, ahol megjelenése újdonság. Ilyenek a megújulás kvintjei a *Bornemisza* utolsó tételének a végén.⁸²

⁸² 1989-ben Kalmár László elemzést írt a 8 Tandori kórusról, Op. 23 (1981–82/84). A második ciklus első tételének egy helyén „tisztá, merev, irreálisan tündöklő kvint”-et hall.

Ezek tulajdonképpen a meg nem írt Rákosi-oratóriumból származnak. Bartók hatására az üres húrokon is állandóan jelen vannak, de ott nem bírnak ilyen jelentőséggel. A *Regény-jelenetek* elején sem ezt jelentik. A hegedű üres húrjain szólnak meg. Imádom az üres húrokat, mit csináljak. Amikor csak lehet, azokon szólaltatok meg dolgokat, talán mert bizonyos fókig a zérópontot jelentik.

VBA: – *Ma lezongoráztad a Siratót,*⁸³ *ami a kissekundra épül. Ez a hangköz is különös jelentőséggel bír számodra?*

KGY: – Azok tulajdonképpen nem szekundok, hanem hamis oktávok. Az alsó szólam elkésve mondja ugyanazt. Egyébként valóban sok a kissekund, attól szeretnék most szabadulni.

VBA: – *Valami oka csak volt, hogy annyit használtad.*

KGY: – Kellott egy semlegesítő közeg.

VBA: – *Számomra a kissekund panaszt jelent.*

KGY: – A kontextustól függ. (Mártához) Mit tudsz erről?

KM: – Nekem a *Kafka* Bouleznek ajánlott második tétele jut eszembe. Ha lehetséges volna a zongorán negyedhangokat játszani, akkor a *Siratóban* is lennének.

KGY: – Igen, ez nagyon okos.

VBA: – *Amikor azután a szekundból terc lesz, majd kvart, és így tovább, az ember szinte érzi, ahogy kinyílik, kitágul a zene.*

KGY: – Ezek a fajta irányok – kinyílás, becsukódás – abszolút jelen vannak. Nagyon is.

VBA: – *Mi határozza meg a nagy hangközugrásokat Nálad?*

KGY: – A *Hölderlin-dalokban*⁸⁴ már két oktávon messze túli ugrások vannak. Nem biztos, hogy Widmeren kívül akad még énekes, aki képes megvalósítani őket. Abban a darabban, amit Bouleznek küldtem a születésnapjára, rögtön két oktávot kell ugrania az énekesnek. Nem provokációnak szántam, noha tudtam, hogy egy időben mennyire nem szerette az oktávot.

Az ilyen nagy ugrásokat majdnem csak ezekben a darabokban használom; a *Kafkában* már ezerféle hangköz és kombiná-

⁸³ *Sirató* (2), *Játékok* III.

⁸⁴ *Hölderlin-Gesänge*, Op. 35.

ció van. Akárcsak a Beckett-ciklusban⁸⁵ (amit a *Hölderlin-dalok*-kal majdhogynem egyszerre, ugyanabban a hónapban kezdem komponálni). Ott már közeledik egymáshoz a két ciklus. A két rész utolsó darabjában egészen kicsike szekundmozgást találsz.

VBA: – Nagy ritkán használsz negyedhangokat is.

KGy: – Nagyon óvatosan élek velük, elsősorban azért, mert nem hallom őket. Ligeti bátran használta őket, de ő hallotta is – abszolút biztonsággal. Mindig mondom is az előadónak, hogy elsősorban egy hangkarakterre kell törekednie. Mintha egy lehangolt pianínón hallana egy hangközt.

Ligeti mindig dicsérte a Veress Sándornak írt *Lebenslauf*-ot⁸⁶ – én nem vagyok biztos, hogy olyan jó. Ott kísérleteztem egy olyan imitációval, amivel teret nyerek: egy kisszekundon belül már két belépés lehet, két szintet lehet csinálni, egy negyedhanggal följebb és még egy negyedhanggal följebb. A *Kafkában* is előfordulnak, és nagyon ritkán a vonósdarabokban (*Signs, Games and Messages*⁸⁷). Másszóval csak olyan helyen, ahol biztosan meghallom.

Ketten is figyelmeztettek, hogy csak olyat írjak le, amit hallok is. Az egyik Balassa Sándor volt, aki azt kifogásolta Stockhausen darabjában, a *Gruppenben*, hogy nem hallani benne mindent. Schnittke is a *Gruppent* említette: eleinte nagyon tetszett neki, de aztán zavarta a dolog kontrollálhatatlansága. Úgy látszik, Farkas belénk oltotta a Respighitól kapott igényt a tiszta gondolkodásra. Lehet, hogy ez egy akadémikus maradvány.

KM: – Inkább valami szakmai becsület, nem? Nem jól mondom: egyéni becsület.

⁸⁵ ...pas à pas – nulle part... – poèmes de Samuel Beckett, Op. 36 (1993–98), bariton szólóra, ütőre és vonóstrióra, francia és angol nyelven.

⁸⁶ *Életút/Lebenslauf*, Op. 32 két zongorára és két basszetzükürtre. A második zongora egy negyedhanggal lejjebb van hangolva.

⁸⁷ *Jelek, játékok és üzenetek vonósokra* (1989) vonóstrióra, hegedű-, brácsa-, cselló- és nagybőgő szólóra, valamint ezeknek a hangszereknek különböző kombinációira, kettőtől hat játékosig.

KGY: – Nem tudok blöffölni! Nem tudok! Mert én pontosan meg akarom tanítani a dolgokat.

VBA: – *Ha a sóhajra azt válaszoltad, hogy tele van vele a zeneirodalom, a jel már csak a Te találmányod...*

KGY: – A jel fogalmát Paul Klee *Zeichen in gelb* című képéből merítettem. Sattler⁸⁸ említette egy magánbeszélgetésben, hogy számára Hölderlin abban tér el minden más német költőtől, hogy ő magát jelként látta. Talán nem is a Zeichent, hanem egy másik szót használt erre.

VBA: – *Térjünk vissza Kleere – hogyan hatott Rád ez a kép?*

KGY: – Rájöttem, hogy én is ilyen jeleket adok – így született a brácsadarab⁸⁹ címe. De jeladások voltak a noteszrajzok is a párizsi korszakomban.

VBA: – *Az még jóval megelőzte a Klee-élményt.*

KGY: – Az megelőzte, de Klee adott nevet a dolognak. Párizsban csak azt kerestem, hogy ezzel a mozdulattal közvetlenül fejezzem ki magam. Még a ceruzát fogó kéz sincs köztem és a rajz között. Ez volt a fontos.

VBA: – *A jel tulajdonképpen azt jelenti: kódolt információ, nem? Valami, ami éppen hogy csak utal valamire, amit értelmezni kell.*

KGY: – A jel az nekem még a cserkészetből is maradhatott. Megyünk, és jelet hagyunk egy fán. Hogy itt jártunk. A komponista is ezt teszi: itt hagyom nektek ezt a jelet. Ha kell, használjátok, ha nem kell, dobjátok el.

VBA: – *Sajnos nem jut eszembe, melyik darabodban volt az az érzésem, mintha a fúvósok jelzéseket adnának. Hogy van-e különbség a jel és a jelzés között...*

KGY: – Jelek a válaszoló fanfárok Verdi *Requiemjében*. Wagnernél állandóan jelen vannak. Tele van velük a *Lohengrin*, azután azok a távolodó kürtök a *Trisztán* második felvonásában... A *Leonóra*ban kifejezetten jeladásról van szó. A *Leonóra* a legjobb példa, mert ott a felszabadítást, a deus ex machinát jelenti.

VBA: – *És Nálad?*

⁸⁸ Sattler emlékezett a Kurtág által visszaidézett beszélgetésre. Sattler akkor Hölderlin következő mondatára hivatkozott: „Ein Zeichen sind wir, deutungslos.” (Jel vagyunk, magyarázat nélkül).

⁸⁹ *Jelek / Zeichen*, Op. 5 brácsa szólóra.

KGY: – Azt hiszem, ezek a felelgető fanfárok egy távolságot is jelölnek.

VBA: – Egy sor zeneszerzőnek – Ligetinek, Reichnek, Cerhának – igen fontosak az afrikai ritmusok. Számodra van jelentősége az Európán kívüli kultúrának?

KGY: – Okvetlenül van, de eléggé félek is tőle; még a bolgár ritmussal is óvatosan bánok. Nem lehet állandóan használni. Ugyanarról van szó, mint amit a *Brácsaverseny* második tételéről mondtam. Gyönyörű, ahogy Touchstone parodizálja Orlandót, aki teleaggatja a fákat szerelmes versekkel. Reggelig lehet verselni, könnyű rímekkel, könnyű ritmusokkal.

Touchstone:

Próbakő:

*If a hart do lack a hind,
Let him seek out Rosalind.
If the cat will after kind,
So, be sure, will Rosalind.
Winter garments must be lin'd,
So must slender Rosalind.
They that reap must sheaf and bind,
Then to cart with Rosalind.
Sweetest nut hath sourest rind,
Such a nut is Rosalind.
He that sweetest rose will find
Must find love's prick, and Rosalind.*

Hím a gímet hogyha hívja
Érted esd, ó Rosalinda.
Kandúrt kér a cica kínja
Te is, édes Rosalinda.
Jó a töltött palacsinta
Jó falat lesz Rosalinda.
Száll a méh a rozmaringra
Hogy a mézed, Rosalinda?
Belül édes, fanyar kint a
Dió, mint te, Rosalinda.
Minden rózsa csalafinta
Szúr a tüskéd, Rosalinda⁹⁰

Ahol túl könnyen megy, ahol csak a ritmus működik és nincs ellenállása az anyagnak, az nagyon veszélyes.

VBA: – Persze nemcsak ritmusról, hanem hangsorokról, hangszerelésről is szó van. Az *Opus 34-es Üzeneteknek* abban a tételében, amit Kocsis Zoltán édesapja halála alkalmából írtál,⁹¹ keleti szertartást hallok.

⁹⁰ William Shakespeare (1564–1616): *Ahogy tetszik* (*As you like it*, 1623). Szabó Lőrinc fordítása (III. felvonás, II. szín).

⁹¹ *Üzenetek zenekarra*, Op. 34 (1991–96) VI. tétel. Virág az ember... Kocsis Zoltánnak. In memoriam Otto Kocsis.

KGY: – Ezt jól hallottad.

VBA: – Mitől kerül az oda?

KM: – Megint ott vagyunk a szertartásnál.

KGY: – A tibeti felvételek egészen döntő befolyást gyakoroltak – és gyakorolnak – rám. Újból és újból boldogan hallgatom őket, de mindig szem előtt tartom, hogy soha semmilyen esz-közzel sem szabad visszaélnem.

Nekem az a jó, ha körülöttem vannak a referencia-lehetőségek, mint anyag. És akkor írhatnám, ahogy mondtad, még húsz helyre, hogy hommage ennek, annak, amannak. Egy-egy utalás néha abban segít, hogy elinduljak. Félek elkezdeni egy gyors tételt, és ha valami ilyesmire támaszkodok, akkor könnyebb. Az, hogy a *Mi is a szó*ban egy szólamban felhasználtam két tak-tust Bartók hegedűversenyének második tételéből, isteni szik-ra volt akkor.

6/8 [Arioso, omaggio a Bartók] 7/8

Vl *pppp* *sempre con sord.* *molto sul tasto*

Vla *pppp* *sempre con sord.* *molto sul tasto*

Vlc *pppp* *sempre con sord.* *molto sul tasto*

Cb *pppp* *sempre con sord.* *molto sul tasto*

Sopr *Singer: bocca chiusa, quasi niente*

C. alt *Singer: bocca chiusa, quasi niente*

Ten *Singer: bocca chiusa, quasi niente*

Bar *Singer: bocca chiusa, quasi niente*

Basso *Singer: bocca chiusa, quasi niente*

Pn *dolce* *hi - a - ba - va - ló nak nek szük - ség*

Mi is a szó (arioso, omaggio a Bartók)

Ezután az is nagy dolog volt, hogy eszembe jutott: a vokálegyüttes ariosóját ugyanennek a tételnek a bevezetéséből képezem ki. Nagyon lelassítva ugyan, de semmi más nem történik, mint hogy az együttes repetálja a dallam hangjait, a pianínó, meg a többi. Huszonhét ember tulajdonképpen nem csinál mást, mint hogy ugyanazt játssza. Alig van benne más hang, mint amit az énekes szólista vagy a vokálegyüttes énekel.

VBA: – *Nyilván ezért hallok úgy, hogy nemcsak az énekesnek van árnyéka (a pianínó), hanem tulajdonképpen mindennek árnyéka van ebben a darabban. És ezért írtad oda a nagybögőhöz, hogy „ombra dell’ombra”.*

KGY: – Az tényleg szép... De közben lehet, hogy Ligetinek mégis igaza van, hogy a legjobb a zongorás változat. Mert az teljesen puritán.

VBA: – *A puritánság nem okvetlenül erény. A meghangszerelt változat végtelenül gazdagítja az eredetit.*

KGY: – Ha tovább dolgozom rajta, akkor a vokálegyüttest is gazdagabbá tehettem volna. Az nekem is kevés. Nem volt elég időm, hogy végigkomponáljam, mert el kellett vinnem a partitúrát Abbadónak Svájcba (1990-ben).

VBA: – *Így ismerjük és így szeretjük a darabot.*

KGY: – Mit csináljunk...

VBA: – *Szeretnék visszatérni az operára. Egyszer azt mondtad, hogy Farkas nem boldogult veled, és csak akkor mozdult meg benned valami, amikor A köpenyt és a Rigolettót kezdte analizálni.*

KGY: – Először a Rigolettót; A köpeny sokkal később jött.

VBA: – *Mindenesetre zenés dráma volt, amire rögtön reagáltál. Mi lehet ennek az oka?*

KGY: – Az is érdekes, hogy amikor Farkasnak először tetszett tőlem zene, az a *Koreai kantáta*⁹² volt, vagyis ezeknek az analíziseknek az első lecsapódása. Végigkomponáltam a darabot anélkül, hogy lett volna hozzá szöveg. Volt róla egy drámai elképzelésem, de Kótzsián Katalin csak nagyon távolról tudta megvalósítani. Annyira semmitmondóak a versek, hogy akármiről szólhattak volna.

⁹² Baritonra, vegyeskarra és zenekarra (1952–53).

A *Brácsaverseny* után Tóth Aladár érdekes módon úgy vélekedett, hogy a *Koreai kantáta* sokkal egyénibb zene. Én is úgy érzem.

VBA: – Ebből milyen következtetést lehet levonni? Hogy a szöveggel – akár a nem létező, de feltételezett – szöveggel való kapcsolat inkább inspirált?

KGY: (Dúdol egy dallamot, majd az azt megszakító szaggatott hangokat utánozza): – Már akkor megjelentek a vércsevijjogások, csak akkor még nem tudtam őket leírni. A *Koreai kantáta* tulajdonképpen rettenetesen fontos darab volt. Még sem lehetett használni, különösen a végét, ahova egy Kilencedik szimfóniás indulót komponáltam.

VBA: – Azóta sem komponáltál zenés színpadra, viszont darabjaiddban sok a színpadi mozzanat. Erről már korábban is beszélgettünk, a szereplők megdermedése kapcsán. De színpadi mozzanat van a *Ruhelos-ban*⁹³ is, vagy a *Mi is* a szóban, ahol arra kéred a hegedűst, hogy pantomimszerűen váltson vonót.⁹⁴ A vokálegyüttes egy helyen suttyog és „elszörnyed.” A *Mi is* a szó egyébként is tele van színpadszerű utasításokkal.

KGY: – Igen. A nagyon lassú vonó túlmegy a csúcson és a levegőben jön vissza, de azzal az érzettel, mintha a hegedűs a húron húzná végig és hangot adna.

Azt hiszem, hogy az *Utolsó utáni beszélgetés*ben használtam először pantomimot, de nem biztos. Kovács Zsuzsa emlékére írtam, aki legszeretettebb pszichoanalitikusunk, Perl Lili lánya volt. Lili néninek dedikáltam a *Bornemiszát*. 1965-ben halt meg, és akkor „örököltük” a lányát, aki egy kicsit idősebb volt nálunk és szinte családtagunkká vált. Azután ő is meghalt... Az *Utolsó utáni beszélgetést* hegedűre és zongorára képzeltem el, de abban a formájában nem adtam ki a kezemből. Belőle alakítottam ki a *Mi is* a szó epilógusát.

⁹³ *Kafka-Fragmente*, Op. 24, I. rész 4. dal. „A darab egyfajta pantomim legyen. Az énekesnő növekvő feszültséggel, izgalommal, sőt félelemmel követi a hegedűs akrobatikáit és dühöngését, míg a végén a hangja is felmondja a szolgálatot.”

⁹⁴ „Bogenwechsel überdeutlich, pantomimisch, langsame, kontinuierliche Bewegung, ohne Lücke zum folgenden Bogenwechsel.”

Sinfonia [epilogo scenico]

$$d = cca \ 24$$

3

Vl: Molto sul tasto oder sul pont. pressato; eine spezifische Klangfarbe suchen, die den Interpreten auch erschüttert, Bogenwechsel überdeutlich, pantomimisch, langsame, kontinuierliche Bewegung, ohne Lücke zum folgenden Bogenwechsel.

* Metall-sordino ("hotel"-sordino)

* Metall-sordino ("hotel"-sordino)

Mi is a szó Sinfonia [epilogo scenico]

VBA: – Az epilógusban kifejezetten színpadi utasításokat adsz az előadónak. A hegedűszólistának együtt kell énekelnie, sóhajtania, nyögnie a szólamával és itt is pantomimszerűen kell vonót váltania. A színpad egyes elemei tehát újra meg újra felmerülnek a koncertzenében. A Mi is a szó színpadi jelenet is lehetne, a Kafkát többször is színpadra állították. Mégsem született még igazi zenésszínházi műved.

KGy: – A *Mi is a szóval* kapcsolatban felmerült bennem, hogy
– ha sikerül megírnom a rövid Beckett-jeleneteket – hozzájuk

csatolhatnám. Most inkább úgy érzem, jobb, ha ez megmarad különálló darabnak.

Egyszer (már nem is emlékszem, mikor) Budaligeten fogtam magam és három napig drámaíró voltam. Hirtelen kitört belőlem és írtam két-három jelenetet. Minden összefüggés nélkül. Három napig tartott – se előtte, se utána eszembe nem jutott. Én valami ilyesmit várok, hogy nekifogjak egy operának.

A kórusokkal is ez történt: soha nem rendelte meg senki és egyszerre csak elkezdtem dolgozni rajtuk. Illetve, amikor Nono meghallgatta a kvartett-mikroludiumokat, azt mondta, hogy nekem kórusra kellene írnom. Ennyi volt a „rendelés”. Nekem egy ilyen odavetett megjegyzés többet ér, mint egy hivatalos felkérés.

VBA: – *Ha Nono nem teszi ezt a megjegyzést, lehet, hogy meg sem születik az Omaggio a Luigi Nono és a többi kórusmű?*

KGy: – Nem tudom. Akkor lehet, hogy valami más váltja ki.

VBA: – *Visszatérve az eredeti kérdésemre: Boulez elmondta, hogy többek között azért nem írt még zenés színházi darabot, mert bármikor talált egy olyan író, aki megértette volna a szándékait, az illető meghalt, mielőtt hozzákezdhetek volna a közös munkához. És persze Boulez valami egészen mást akar, mint ami eddig zenés színpadi műként napvilágot látott. Benned is él ez a vágy – ami Xenakist is jellemezte –, hogy valami újat, valami eddig soha nem létezett találj ki?*

KGy: – Fogalmam sincs róla. Lehet, hogy nagyon örülnék valami egészen újnak, de lehet, hogy boldogan megcsinálnék valami régebbit. A *Magyar Elektrát* többször elkezdtem és mindig elakadtam Aigiszthos első jubilálásán, hogy a rossz győzött.

Én egyre konzervatívabb vagyok, egyre kevésbé érdekel, hogy kitaláltam-e a spanyolviaszt vagy nem találtam ki. Egyébként a *Colindă-Baladă* is tele van zenés színházi elemekkel.

*

VBA: – *Nincs időnk rá, hogy részletesen elemezzük minden darabodat, vagy legalább az elmúlt évtizedek néhány kulcsfontosságú kompozícióját. Beszélgetésünkben szó esett egy pár műről, ha részletesen nem tudtuk is őket elemezni. A Sztélé és a ...concertante...*

hallgatása közben felírtam magamnak néhány szubjektív benyomást; örülnék, ha kommentárt fűznél hozzájuk.

A zongora-cselló kettősversennyel kapcsolatban azonban volna még egy megjegyzésem: igen megragadott a csellós szóló a hangcsúszásaival, a panaszaival. Itt aztán bőven találunk kis lépéseket...

Opus 27 No. 2, 24. oldal 99. ütemtől

KGy: – Sajnos nem minden szólistának jelent ugyanilyen sokat... Ott van a szöveg is: Circumdederunt – „Körülvettek a halál nyögései, pokol árnyékai” – ez a temetési szertartás egy fontos momentumja.

Találtam egy szép gregorián Circumdederunt dallamot, amivel sokféle tervem volt, de aztán Dobszay kijózanított, hogy egyáltalán nemcsak arról a hangközösszétételről van szó, ami a hivatalos gregorián *Liber usualis*ban⁹⁵ található, hanem egy csomó más, néha pentaton változata is létezik. Tehát nem a hangfestés a gregorián karakterisztikuma, de ahol előfordul, ott természetesen nekem többet jelentett. Érdekes, hogy egyetlen hangra sem emlékszem belőle, pedig mennyit énekeltem 1976-ban. Illetve azelőtt, mert 1976-tól a Dobszay-kórusban már másként láttam a dolgokat.

VBA: – *De ez a Te invenciód, ez nem idézet?*

KGy: – Ez nem idézet. És ez, a cselló elhangolásával, tényleg fontos dolog.

⁹⁵ Megtalálhatók benne a Szentmise összes énekei valamint a zsolozsmák, többek között sok régi ének. A 2. Vatikáni Zsinatig (1962–65) a *Liber Usualis* volt a gregorián korál kizárólagos könyve.

VBA: – *A csellós szóló egy darabja a Kafka Schmutzig bin ich Milena-dalára emlékeztet.*

KGY: – Lehet, lehet. Az is ugyanez a sirató és a pokol.⁹⁶ Nagy pillanat nekem a cselló elsüllyesztése.

VBA: – *Emlékszem, amikor munka közben meglátogatlak Verőcén, tele volt a szoba kottával – a padlón, az ágyon, a falon is ki voltak terítve a lapok, hogy lásd az összefüggéseket.*

KM: – Ugyanez volt a ...concertante...-nál is. A4-es papírlapokra írt...

KGY: ...azért, hogy el lehessen faxolni. Állandó kapcsolatban álltam ugyanis a két szólistával, Hiromival és Kennel. Amint elkészültem a darab egy részével, elfaxoltam nekik a partitúraoldalakat, és ők mindjárt meg is tanulták. Ha azután változtattam rajta vagy esetleg újrakomponáltam valamit, akkor azt is megtanulták. Végtelenül áldozatkész, odaadó munkatársaim voltak.

KM: – Három lapot kellett függőlegesen összeragasztani. Megvan ez a példány otthon, St. Andréban.

KGY: – Körülraktuk a Steinwayt a lapokkal, sétálva lehetett csak elolvasni.

KM: – Volt, hogy négy lap tartozott össze. Unokánkkal, Judittal ragasztgattuk a lapokat, előtte még kicsinyíteni kellett őket. Eljött St. Andréba a karmester, Michael Schönwandt, megnézte, meg volt elégedve. Amikor elment, Gyuri a szobájában lejátszotta a partitúrát, és azt mondtuk, hogy ez egy hülyeség. Ennek semmi értelme.

KGY: – Újrakezdtém a komponálást. Februárban járt nálunk és a következő szeptemberre már ki is volt tűzve a bemutató. Akkor Márta is sok mindent kitalált nekem, hogy hogyan dolgozzam át a darabot.

⁹⁶ A III. rész 4. dala. „Schmutzig bin ich, Milena, endlos schmutzig, darum mache ich ein solches Geschrei mit der Reinheit. Niemand singt so rein als die, welche in der tiefsten Hölle sind; was wir für den Gesang der Engel halten, ist ihr Gesang.” (Tandori Dezső fordításában: „Mocskos vagyok, Milena, mocskos végtelenül, ezért csapok a tisztaság körül olyan nagy lármát. Senki sem énekel olyan tisztán mint ők ott a pokol legmélyén: amit angyalénekeknek hinnénk, az ő daluk.”)

Handwritten musical score for Opus 27 No. 2. The score includes staves for Pf. solo, Cimb, Arpa, G.C., Vl, Vla, Vlc, and Cb. The Pf. solo part features a melodic line with a long note marked '8' and a dynamic marking 'dolce, lontano, ad li senza ped.'. The string instruments (Vl, Vla, Vlc, Cb) play a rhythmic pattern of eighth notes. The Cimb and Arpa parts provide harmonic support with chords and arpeggios. The score is written in a handwritten style with various musical notations including notes, rests, and dynamic markings.

Opus 27 No. 2 – részlet

KM: – Nem tudom már, mit találtam ki, csak azt, hogy akkor kezdődött a bőrrallergiája, a darab komponálása közben.⁹⁷ Hogy a kettő összefügg-e, azt nem tudom.

KGY: – Az volt a baj, hogy a végén már elvesztettem a fonalat.

Blum Tamás fantasztikusat mesélt Sosztakovicsról. Amikor Pesten járt, változtatott valamit a *Katerina Ismailov*-ban, és a javításokat egyenesen beírta a szólamokba, anélkül, hogy megnézte volna a partitúrát. Ő ennyire ismerte ezt a régi darabját – egészen csodálatos. Ezzel szemben én már este arra sem emlékszem, hogy a nap során milyen szövegre írtam egy dalt.

⁹⁷ Kurtág kínzó bőrbetegsége komponáláskor válik elviselhetetlenné.

Régen Sosztakovics sztrájkolnivaló volt. Ma nagyon sok szépet talállok benne – például Lebjadkin kapitány dalai az *Ördögökből* lenyűgözőek.⁹⁸ Be kell vallanom, hogy alig ismerem az életművét. A kvartettek közül csak a nyolcadikat – abban sok szép is van, de sok banális vonás is. Hollandiában vagy Angliában vagy az Egyesült Államokban a legnagyobbak között tartják számon.

VBA: – *A zenéddel kapcsolatos kulcsszavak között felsoroltam az üzőttséget, a hajszoltságot, az örületet. Példaként a Sztélét említettem. Már a 75. taktusnál kezdődik, ahol az egész zenekar poco a poco crescendo e più agitato játszik, a feszültség egyre fokozódik, majd a 81. taktustól éri el a tetőpontját.*

KGY: – Nekem az volt a fontos, amit eddig még senki nem játszott el rendesen: hat fuvola és tuba. Ez a szín. Hirtelen abamarad ez az őrjöngés, és akkor egy majdnem operettes dallam jön, mint amit a *Happy Days*⁹⁹ végén énekel Winnie (*eldudolja a dallamot*), és karmester nélkül ismételtetik addig, amíg a karmester az őrjöngést ismét be nem inti. Ennek egy szigetnek kellene lennie, valami egészen különleges hangokkal. A háromvonalas oktávától a nagyoktávig, az összes C körüli hang. Elmondom az előadónak, mint ahogy az ismertető szöveg írójának, Klaus Kropfingernek is elmondtam: olyasmire gondolok, mint amikor Andrej herceg először sebesül meg Austerlitznél – egyszer csak nem hallja már az ütközetet, és felfedezi maga fölött a kék eget.¹⁰⁰ Ez a pillanat van a zenében is. Ezt folyton elmesélem, és senki nem reagál... Senki nem hallja. Senki nem látja a kék eget. Ez van.

Az egész második tételnek az lehetne a címe, hogy Litánia. A litániákban ugyanis folyton ugyanazt ismétlik. „Szűz Mária, irgalmazz nekünk, Szűz Mária, Istennek anyja, irgalmazz nekünk...” Ezt mondják három órán keresztül. A darabban kánonok szólnak különböző hangszercsoportok között. Ez ugyan-

⁹⁸ Dmitrij Sosztakovics: *Lebjadkin kapitány négy dala*, Op. 146 (1975) basszusra és zongorára, Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij *Ördögök* c. regénye (1870–71) után.

⁹⁹ Samuel Beckett: *Ó, azok a szép napok!* (1960).

¹⁰⁰ Utalás Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910) *Háború és béke* c. regényének (1869) híres frontjelenetére.

az, ami a cselló-zongora kettősversenyben nem sikerült olyan jól (a korálnak a kánonban való használata). Itt valahogy jobban sikerült, de itt sem szólal meg igazán rendesen. Itt az lenne a pláne a dologban, ha mindegyik szólam meg tudná tartani a fuvolák szintjét. Az volna a fontos, hogy az imitáló szólamcsoportok (például több szólamban fuvolák és klarinétok alkotnak egy csoportot, erre válaszolnak a hegedűk és brácsák; belépnek egymás után, és már szűkmenetben meg is szólalnak a kürtök és fagottok; ehhez jön még a pianínó, a zongora és a hárfa gamelánja), hogy tehát ezek a szólamcsoportok ugyanazon a dinamikai szinten szólaljanak meg. Az előző annyira tűnjen el, hogy még végigmondja a saját mondanivalóját, de ugyanakkor abszolút ne zavarja a másikat. Ez az, amit Gyuri fiam megvalósított a ...concertante...-ban. Őelő tudta hívni azokat a szólamokat, amik szóhoz kellett, hogy jussanak.

Utána lassan változik: a *dolorosó*ban szép harmóniákat ke-restem.

A hangszerelés nagyon szépen van elgondolva, de nem az sikerült, amit szerettem volna. Azt reméltem, hogy nem kiabálnak a rezek, de kiabálnak...

(Továbblapoz a partitúrában.) Nagy összepróbálást feltételez – hogy rászánják az időt, és hallgassák egymást. Hát ezt nem szokták.

VBA: – *Most térjünk rá a ...concertante...-ra. Mindjárt az elején van egy motívum, ami belevésődik az ember agyába.*

KGY: – Sajnos, a *Siegfried*-motívumot mutatód... (nevet). Az az érdekes, hogy a zene folyton Wagnerre hivatkozik, anélkül, hogy tudatosan ezt akarnám. Észre sem veszem és újra meg újra felmerül valami, ami hozzá kapcsolódik. És akkor már elfogadom. Ja? Hát jó. Akkor az a *Siegfried*.

VBA: – *A zenében máshol is vannak ilyen „kicsúcsosodások” – amikor az ember egy olyan motívumot hall, ami mintha mindig is lett volna. Egyfajta klasszikus patinája van. Ilyen például a Six moments musicaux Footfalls tételének a 3. és 4. üteme. Ezt most már persze inkább megértem...*

KGY: – Igen, ez van.

Tempo II

3
2
Alla breve, quasi l'istesso tempo, più scorrevole e misterioso

Fl. 1
2
3
4
Fl. alto
Fl. basso
Tb. cb.
Piatto
G.C.
Pno.
52
3 Ob.
Cr. 3.
Trbn. 4.
Cimb.
Mar.
Frustra.
Schlitztr.
Tamb. basso
Tamb. c. c.
Vcl. II
Cb. 4-fo
41-12

pp, dolce, espr.
pp, dolce, esult.
ppp
ppp
ppp
con sord.
pp
pppp
molto lunga
con sord.

Sztélé, 52. ütem

3/4 2/4 3/4

Fl. 1 *ppp, vibr. molto*

2 *ppp, vibr. molto*

3 *ppp, vibr. molto*

Fl. alto *ppp, vibr. molto*

Fl. basso *ppp, vibr. molto*

Ob. 1 *f, doloso, cantabile*

2 *f, doloso, cantabile*

3 *f, doloso, cantabile*

C. ing. *f, doloso, cantabile*

Cf. *f, cantabile*

Arch.: *molto*

Vl. I *ff, doloso, cantabile*

Vl. II *ff, doloso, cantabile*

Vle *ff, doloso, cantabile*

Vlc *ff, doloso, cantabile*

Cb. *ff, doloso, cantabile*

Sztélé, 122–127. ütem

...concertante..., 2. oldal, 15. ütem

VBA: – Ezzel kapcsolatban akartam megkérdezni a dallam szerepét nálad. Az az érzésem, hogy te vágysz arra, hogy dallamokat írjál.

KGY: – Igen, nagyon, de nincs elég tehetségem hozzá.

VBA: – Viszont amikor írsz egy gyönyörűt, mint a Proscsáj, akkor meg félsz, hogy túl szép.

(Mártával együtt:) Ott nem félek/félünk.

VBA: – A Hipartita¹⁰¹ első darabját is szárnyaló dallamnak hallottam.

KGY: – Az is tulajdonképpen egy *disperato*, ami azután elveszíti az erejét. És aztán ismét nekirugaszkodik. Azért ez nem rossz...

VBA: – Ma reggel, amikor a Mi is a szót próbáltad Molnár Piroskával, az egyik frázisra azt mondtad: ez nem is annyira Schubert, mint inkább Brahms. Tehát ez a dallamosság, a hivatkozás a klasszikusokra állandóan jelen van.

KGY: – Igen, mindig. A Colindă tele van dallammal és tele van harmóniával, ami érdekes módon – amíg komponálok – nem szokványos. Aztán lehet, hogy később felfedezem, erre is hasonlít, meg arra is, de... Most a Colindăban időnként kifejezetten könnyen ment.

VBA: – Te általában félsz attól, ami könnyen megy. Úgy látszik, ezúttal nem.

KGY: – Most, úgy tűnik, megtaláltam valamit. Végig van ellenállása. És megint: nem tudok róla, hogy tudom. Csinálok. Érdekes, hogy most elég gyorsan tovább tudok lépni.

VBA: – A ...concertante...-ban találtam egy dallamot, amelyről úgy éreztem, mintha arra várna, hogy apró, töredezett egységekből kialakulhasson. Itt ennek a dallamnak óriási jelentősége van.

KGY: – Igen. Erről a dallamról kiderítettem, hogy ez Liù halála.¹⁰²

Ez az egyetlen dallam az egész darabban. Azután visszatér, de rengeteg interpolációval. Ezzel tulajdonképpen vége is a törtetésnek. És akkor elkezdődik valami, nem tudom, hogy ezt megjegyezted-e – erre a cédulára mit írtál?

¹⁰¹ Hipartita, Op. 43 (2000–04) hegedű szólóra.

¹⁰² A rabszolga lány Giacomo Puccini (1854–1924) posztumusz bemutatott, *Turandot* (1926) c. operájában.

Hipartita
Hisominek

Hiraminek

I. * *

Sostenuto, doloroso

Kurtág György op 43

VL.

f , expr. sempre dim.

A

PP.

pppp

 $f, \dim$

P

3

PP, sempre dim

PPPF

più scorrevole, sciolto

[n]

F

Hipartita – a szerző kézirata

...concertante..., a 23. ütemtől

VBA: – Azt írtam rá, hogy „magyaros”.

KGy: – Ez a „magyaros” nagyon félrevezető dolog. Az egyik karmester nagyon fel akarta „zengetni”, én meg direkt el akartam rejtetni. Éppen hogy nem kell más sordino – ő meg vett egy másik sordinót a fém-sordino helyett. Így akcentust kapott egy olyan anyag, amiből aztán soha többet nem lesz semmi.

...concertante..., 6. oldal, 38–43. ütem

VBA: – Hogy került akkor ide ez az anyag? Nem akart magyaros lenni?

KGy: – De, az akart lenni, de kommentárnak szántam és főanyagot csináltak belőle. Tehetetlen voltam.

KM: – Ez tulajdonképpen nem kettősverseny, hanem zenekari darab két obligátszóval. És ha valaki olyan örült mennyiségű munkát fektet egy mű megtanulásába, mint Hiromi és Ken, akkor szeretnék megmutatni, mit tudnak. Ez a darab nem ad rá nekik módot.

KGY: – Én nagyon megértem őket, de a darabnak sajnos más az iránya.

VBA: – *Lapozzunk tovább. Itt a hegedűszóló keltette fel a figyelmet.*

...concertante..., 9. oldal, 67. ütem

KGY: – Ez itt alapjában véve egy háromtémás gyors tétel. Most látom, hogy az a magyaros recitativo nem egészen nyomtalanul tűnik el... (*nevet*). De nincsenek kihasználva a konzekvenciái. A darab fantáziaszerű. – Mindenesre ez az egyik anyag. Akkor válaszol rá a brácsa, majd a kettő együtt játszik, kis zenekari közzjátékkal, amíg meg nem jelenik az új anyag: Március, március... Ez volt a Rákosi-oratórium¹⁰³ eleje.

VBA: – *A vége felé odaírtam magamnak, hogy „tánc”.*

VI. conc.

Vla conc.

pp, wild, gehetzt

sub. rinf.

molto

sub. pp

poco rinf.

...concertante..., részlet

¹⁰³ Kuczka Péter *Mindenkinek! Mindenkinek!* (1953) című kötete elsikkasztja Kun Béla alakját, helyette Rákosié kerül előtérbe.

9 molto agitato $\text{♩} = 92-96$ **12**
8

VI. conc. *pizz.* *f* *arco*

Vla. conc. *f*

80 **81** **82** **83**

9
8

VI. conc. *piu f* *pp*

Vla. conc. *piu f* *pp*

84 **85** **86**

3
4

9
8

VI. conc. *sub. ppp* *sub. f* *strepitoso*

Vla. conc. *sub. ppp* *sub. f* *strepitoso*

87 **88** **89**

...concertante... részletek

KGy: – Lehet táncos is, de itt erőszakosan megváltoztattam a dinamikát: hirtelen lehalkul, majd az újraindulás még halkabb. Nem jön be igazán, mert ezt nem tudták átélni, sem a karmester, sem a szólisták. Megcsinálják, de nem az igazi. Lehet, hogy egyszer még felfedezik... Ami azután jön, azt már bőbeszédűnek érzem.

KM: – Amikor megmutatta, tele kétellyel, én úgy éreztem, hogy nagyon jó sodra van.

KGy: – A 107. taktusban ez a dallam a hegedűben egy Ligeiti-hommage: idézet a hegedűverseny lassú tételéből. Ez a fordulat (h-a-cisz-h) egyébként sokszor visszatér nála. Megtaláljuk

VI. conc.

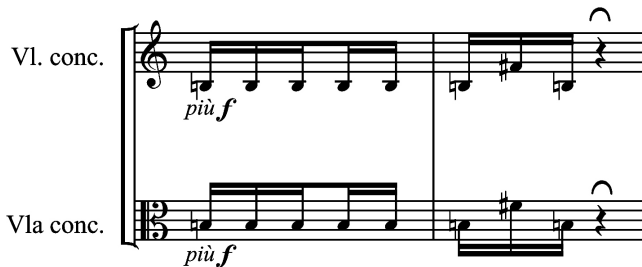
cantabile
rinf.

...concertante..., 18. oldal, 107-es ütem

a *Musica ficta* egyik tételében, de egy egészen fiatalkori négykezesben is, amit, azt hiszem, még Kolozsvárt írt.

VBA: – *Ez is utólag derült ki számodra?*

KGY: – Nem, ezt így akartam, de nem érvényesül eléggé. Utána jön még egy anyag, ami mintha melléktéma lenne:

...concertante..., 115–116. ütem

Ebből a három anyagból áll a gyors tétel. Volt azután még egy felelgetős rész, amit olyannak akartam, mint amilyen a Csajkovszkij-hegedűverseny fináléjában a zenekar és a hegedű közötti dialógus, de egyáltalán nem működött és a szólisták szegényesen szóltak. Túlkomplikáltam, hetekig komponáltam a rézstruktúrákat. Rettenetesen bonyolult hoquetus volt, és soha nem tudták megtanulni. Gyuri egyszerűen kihagyta ezt a részt a felvételtől, én meg vi...de-t írtam a partitúrába.

KM: – Azt mondta, papa, megvan e nélkül is ez a darab. Megmutatta és tökéletesen működik.

KGY: – A 151. ütemről egyszerűen átugrott a 162-re. Erőben óriásit nyert így a darab.

VBA: – *Helyenként bartókos ritmusokra bukkantam.*

KGY: – A *Sacre* van a dolog mögött. De Bartók mögött is a *Sacre* van.

A 180. taktusnál egy vágyzene kezdődik, ami fontos – ez egy kis kadencia.

Gyönyörű gondolat ennek a visszatérése az unisono kontrafagottal – ami az előadásokon böfögésnek hangzik.

KM: – Nekem Cambrelingnél tetszett.

4/4. a tempo ♩ = 96-100

Fl. picc. *ppp*

Fl. basso *ppp*

Cimb. *ppp*

Ptti a 2 *pppp*

4/4. a tempo ♩ = 96-100

senza sord. *pp, molto leggero e dolce*

VI. conc.

con sord. *ord. pp, molto leggero e dolce*

Vla conc.

180 181

2 Soli *ppp*

Vni 1

III *ppp*

Vni 2

Vle *ppp*

senza sord. *ppp*

Vcelli

...concertante..., a 180. ütemtől

KGY: – Cambrelingnél tényleg szépen szól.¹⁰⁴

Ezután jön egy anyag, ami olyan, mint a *Gyertyafénykeringő* – és akkor egy hirtelen vágás. Ezt sem hajlandó megcsinálni senki: hirtelen megállítani a tempót. Ilyen a *Truszova* Csasztuskája is. Ez egy erősen Stravinskyra emlékeztető kadencia, illetve az kellene hogy legyen. Utána tiszta *Gyertyafénykeringő*, pentatonban is, majd a visszatérés a kontrafagottal szépen kellene, hogy szóljon.

VBA: – Egy helyen mintha magyar népdal-töredéket hallanánk.

KGY: – Ez akár Machaut is lehetne. Amikor Hernádi Lajos 100. születésnapja alkalmából tanítványaitól, így Mártától is

The musical score is for VI. con. and Via con. staves. It features several time signature changes: 5/4, 4/4, 6/4, 5/4, and 10/4. Dynamics include *p, dolce*, *pp*, *ppp*, *pia dolce*, *molto*, *calando*, and *molto*. The score includes measures 195 and 200. The VI. con. staff has a *pia dolce* marking at measure 195. The Via con. staff has a *pia dolce* marking at measure 195. The VI. con. staff has a *pia dolce* marking at measure 200. The Via con. staff has a *pia dolce* marking at measure 200. The VI. con. staff has a *pia dolce* marking at measure 200. The Via con. staff has a *pia dolce* marking at measure 200.

...concertante..., a 193–201. ütem

¹⁰⁴ Sylvain Cambreling és zenekara, az SWR Sinfonieorchester Baden-Baden und Freiburg turnén játszott a ...concertante...-t.

3
4 sostenuto, [tempo I] = 52 **7**

Fl. I

Fl. in Sol
pp, cantabile [pesante]

Fl. basso

Fg. 1
pp, cantabile [pesante]

Cor. in Fa
1,2

Cor. in Fa
3,4
pppp

Ptto [Fílz]

Piatti
pppp

Steel drum

Gonghi
pppp, pesante

3
4 sostenuto, [tempo I] = 52 **7**

Vl. conc.

Vla conc.

Vle
203 4 Soli IV 204
ppp

Cbassi

...concertante... 203. ütem

megemlékezést kértek, én is írtam egy darabot *Medália* címmel Hernádi Lajos emlékére, ami ebből a részből származik. Ez itt egy szép találmányom volt. Ez a rész tulajdonképpen nem a szólistákról szól, ők csak kommentálnak. Ebben a nagyméretű korálban megint a fuvolaszín a fontos. Ott vagyunk majdnem a *Sztélében*.

VBA: – *Ezt hallottam magyar népdalnak.*

KGy: – Gregorián is lehet, vagy magyar népdal, mindegy. De ahogy használom, az Machaut lehetne. És akkor még mindig megy tovább a korál. Utána jön a kadencia – a C repetálása. Nem nagy gondolat. Akartam újat írni, aztán nem írtam. De jól csinálják, így benne hagytam.

Itt van a visszatérése annak, ami az elején indult. A brácsa megint Liù halálát játssza.

*Cadenza: recitativo cominciando
molto largamente, stringendo molto* *calando molto*

Vl. conc.

Vla conc.

...concertante..., a 230. ütem

Vla conc.

mp, molto espr.

...concertante..., a 236–238. ütem, auktattal

És itt van a másik, amit mondani akartam: a Chopin b-moll szonáta első tétel melléktéma: majdnem szó szerint beledolgoztam.

VBA: – *Azt írtam ide magamnak: „elfúló hangon, ki sem meri mondani.”*

KGy és KM: – Ez az! Nagyon jó.

VI. conc. *cantabile, inteso*

Via conc. *cantabile, inteso*

Vni 1 *ppp* (*fortissimo-ricochet*)

Vni 2 *ppp* (*fortissimo-ricochet*)

Vle *ppp* (*fortissimo-ricochet*)

Vclli *ppp* (*fortissimo-ricochet*)

Chassi *pppp*

5/4 *ritardando* *sempre più inteso* *3 in fretta* *4 [ma largamente]* 5/4

VI. conc. *ritardando* *sempre più inteso* *in rilievo*

Via conc. *ritardando* *sempre più inteso* *in rilievo*

Vni 1 *ppp*

Vni 2 *ppp*

Vle *ppp*

Vclli *ppp*

Chassi *ppp*

5/4 *con slancio* *affrettando* *3*

VI. conc. *f* *cantabile*

Via conc. *f* *cantabile*

Vni 1 *sempre con un.* *ppp* *cantabile*

Vni 2 *sempre con un.* *ppp* *cantabile*

Vle *sempre con un.* *ppp* *cantabile*

Vclli *sempre con un.* *ppp* *cantabile*

Chassi *sempre con un.* *ppp* *cantabile*

...concertante..., a 239–245. ütem

KGY: – Folyton arrébb megy egy kicsit, változtatja a hangnemet. Utána elvágja a tutti, majd következik a búcsú, Liù halálával.

A ...coda: recitativo ed epilogo... viszont kifejezetten a *Dühös korál* anyagából való,¹⁰⁵ ami eredetileg egy hegedűverseny lett volna. Ahogy már említettem Barnáné kapcsán, azon dolgoztam Párizsban egy pár hónapig. Nem tudtam vele mit kezdeni, és akkor felhasználtam a *Dühös korál*ban. Ez nem rossz így, mint recitativo – jól van felépítve. És akkor jön a recitativo második része.

... coda: recitativo ed epilogo ...

9 Allegro robusto

16 ♩ = 132–126

255

Violini 1

Violini 2

Virole

Violoncelli

Contrabbasi

f, ruvido

...concertante..., a 255. ütem

¹⁰⁵ *Játékok*, IV. füzet.

VBA: – *Oda azt írtam: pokol – mennyország*

KGY: – Igen, de mindenképpen a recitativón belül. Még mindig a *Dühös korál* anyaga szól, de megszelídül.

VBA: – *Gyönyörűen van meghangszerelve, a brácsák-csellók-nagybőgők mély hangjaival.*

KGY: – És akkor jött a csoda. Hiromi felajánlotta a néma hegedűjét, hogy próbálgassak rajta. Én ugyanis évtizedekig egy vastag papírból készült fogólapot használtam, amikor hegedűre komponáltam. Hevesi Judit készítette nekem és miután a sok használattól nagyon megkopott, Márta újra meghúzta a vonalait. Amikor Hiromi meglátta nálam, arra gondolt, hogy több hasznát látnám egy néma hegedűnek. Megmutatta, hogyan szól, mire azt mondtam: a hegedű nála marad, és játszani fog a darabban. Ezért aztán persze meg kellett vegyék a párját is a brácsa részére.

A ...concertante...-t Hiromi Kikuchinak és férjének, Ken Hakiinak szántam. Amikor egy luzerni hangverseny után Riccardo Chailly, a Concertgebouw akkori vezető karmestere darabot kért tőlem, ezt a készülő kettősversenyt ajánlottam fel. Közbejött azonban egy váratlan akadály: Ken a Concertgebouw szóló brácsása, ezért a zenekar ragaszkodott hozzá, hogy a hegedű szólót a koncertmester játssza. Én ezt a feltételt nem tudtam elfogadni, inkább lemondtam a megrendelést.

Ekkoriban kaptam meg a dán Léonie Sonning Alapítvány¹⁰⁶ díját. Amikor felvetették, hogy szívesen rendelnek tőlem darabot, megemlítettem nekik a készülő ...concertante...-t. Így került sor a koppenhágai premierre, a Dán Rádió Szimfonikus Zenekarának közreműködésével. Viszont Amszterdamban, egy próba után, kipróbáltuk a néma hegedűt a Concertgebouw nagytermében és nyilvánvaló volt, hogy tökéletesen átjön a hangja.

Ez az egyik legszebb zeném. Ezt nagyon szeretem. A *Virág az ember világa*. A hangszerelése is jól sikerült, így ez a rész erő-

¹⁰⁶ Az igen rangos Léonie-Sonning-díjat 1959 óta adják ki, Kurtág György 2003-ban vehette át. További kitüntetettek voltak pl. Igor Stravinsky (1959), Szvjatoszlav Richter (1986), Ligeti György (1990), Arvo Pärt (2008).

sítés nélkül is átjön. Lehet, hogy a végéhez kell még valami, de ezt még nem tudtam átélni.

A *Sztéléhez* viszont hozzáírtam egy új befejezést – az nálam Mihály András¹⁰⁷ névjegye, az ő csellókoncertjének az első hangjai, egy basszussal megerősítve, ennyi az egész. A *Sztélé* harmadik tétele ugyanis az *In memoriam András Mihály*¹⁰⁸ kinagyítva – akárcsak az V. mikrolúdium a ...*quasi una fantasia*... végén. Ez a névjegy több Hommage à Mihály-darabban szerepel nálam.

*

VBA: – *Még egy utolsó kérdés: hívó vagy?*

KGY: – Nem tudom. Játszom a gondolattal. Tudatosan abszolút ateista vagyok, de nem mondom ki, mert ha Bachot nézem, nem lehetek ateista. Akkor el kell fogadjam azt, ahogy ő hitt. Ott minden pillanatban imádkozás van. És hogyan közelkedhetek hozzá, ha kívülről nézem? Az evangéliumban nem hiszek szó szerint, de egy Bach-fugában ott van a keresztre feszítés, ahogy beverik a szögeket. A zenében folyton keresem a szögbeveréseket... Ez egy kettős látás. Az elmémnel biztos nem fogadok el semmit. De az elmém nem sokat ér.

VBA: – *Bach hitt az egyház tanításaiban, a protestáns egyház dogmáiban.*

KGY: – De mert átlépni rajtuk, mert megírta a miséit.

VBA: – *Az, hogy valami transzcendentális, hogy van valami, ami a mi világunkon túl létezik...*

KGY: – ...az nekem állandóan jelen van. Anélkül, hogy valamit is remélnék, hogy ha meghalok, akkor... Tulajdonképpen nekem az a legszebb – és ezt majdnem beleírtam a Ligeti-szövegbe is –, amit Szókratész az *Apológia* végén mond azoknak, akik ömellelte szavaztak:

Ne higgyétek azt, hogy a halál valami rossz. Nem tudjuk, hogy mi a halál. Lehet, hogy a halál tényleg annyi, mint hogy ha elaludnánk. És ki nem adna nagyon sokat, hogy ha egy nagyon jól átaludt éjszaka után ez a jól átaludt éjszaka tovább

¹⁰⁷ A *Csellókoncert* 1953-ban született.

¹⁰⁸ *Játékok*, VI. füzet.

folytatódik. Az nem lehet rossz. De hátha igaz, amit mesélnek, hogy a túlvilágon találkozhatok a nagy szellemekkel. És milyen fantasztikus lenne, ha Achillesztól kezdve kikérdezhetnénk az összes többit. Szókratész is ott lenne és feltenné a maga kérdéseit, hogy bebizonyítsa: aki azt hiszi magáról, hogy bölcs, nem biztos, hogy az.¹⁰⁹

És ez Ligetire is abszolút passzol számomra. Ha létezik túlvilág, Ligeti is ezzel foglalkozna ott. Amióta megírtam a szöveget – és ezt is hozzá szerettem volna írni –, azóta nekem ez most egy élő valóság. Nem tudjuk, mi a meghalás. Most már tényleg minden pillanatban meghalhatok – nem érdekel. Kellemetlen lenne sokáig élni, de ha kell, hát mit csináljak.

VBA: – *De hát így? Ilyen aktívan is rossz lenne?*

KGY: – Nem marad ez így. Már látom, hogyan megy tovább, hogyan fog romlani. Mindenesetre amíg lehet, addig kihasználom, hogy tudok még dolgozni.

VBA: – *Elliott Carter 99 évesen is komponál, és jobban, mint korábban. A közelmúltban hallottam Soundings című zenekari darabját¹¹⁰, amit 97 évesen írt, sokkal jobban tetszik, mint a korábbiak.*

KGY: – Nekem nem nagyon tetszettek a korábbiak.

VBA: – *Nekem sem. De kilencvenen felül egyszer csak elkezdett emberi zenét írni.*

KGY: – Én nem zárkozom el semmitől...

*

2007. november 16-án, szombaton, késő délután mondtam búcsút Kurtágéknak. Gyuri a beszélgetés végére kimerült, be kellett fejeznünk. Kimondatlanul is az utolsónak elhangzott gondolatok hatása alatt álltunk mind a hárman; ölelésük hosszabb volt a szokásosnál.

Vasárnap visszautaztam Bécsbe, kedden tárcsáztam Kurtágék számát. Azt hittem, téves kapcsolás: idegen férfihang válaszolt. A Kurtág-lakás gondnokaként mutatkozott be. Bénultan

¹⁰⁹ Vö. Platón összes művei kommentárokkal. Euthüprón. Szókratész védőbeszéde. Kritón. Atlantisz, 2005, 109–111.

¹¹⁰ Carter *Soundings* (2005; kb. *Hangzatok*) c. művét Daniel Barenboim mutatta be Chicagóban a Chicagói Szimfonikus Zenekar élén 2005. október 6-án.

hallgattam: a Tanár Úr éjszaka rosszul lett, kórházba szállították. Alighanem agyvérzés érte – sem beszélni, sem mozogni nem tudott.

Amikor végre elértem Mártát, megdöbbenően higgadt volt a hangja. „Én csak kis dolgokon izgatom fel magam; a nagy bajban nyugodt maradok.” Gyuri infúziót kap, állapota stabil.

Megindult az aggódó-érdeklődő telefonok sora: a hír szélsebesen terjedt a világban. Tapintatból nem hívtam Mártát; Ligeti Vera volt az összekötő. Tőle tudtam meg, hogy alighanem mégsem agyvérzésről volt szó, hanem igen magas lázról, ami a szervezet traumáját váltotta ki.

Talán egy héttel később beszéltem először Gyurival – akkor már otthon volt. Igen legyengült, komponálásról szó sem lehetett, pedig nagyon szeretett volna visszatérni a *Colindă-Baladă*-hoz. „A kórus vége nekem is új. Állandóan a harmóniák járnak az eszemben” – mondta.

A testi-lelki trauma arra figyelmeztetett: csökkenteni kell az élettempót, meg kell fontolni minden olyan tevékenységet (elsősorban az utazást), ami megerőlteti a legyengült szervezetet.

December elején meghalt Szöllősy és Stockhausen.

Be kell fejezni a *Colindă-Baladă*-t. Az *Ahmatova-dalokat*. Át kell dolgozni a zenekari *Üzeneteket*. Ott vannak a *Beckett-jelenetek* is. Meg sok minden más.

Januári telefon St. Andréba. Jelentkezett a Casals-vonósnégyes Barcelonából, hogy szeretnék átvenni az F-dúr Razumovszkij-kvartettet.¹¹¹ Hét órán át foglalkoztak velük. Mártával együtt nagyon boldogok voltak.

*

2008. március 2-án, tizenöt havi munka után, elkészült a *Colindă-Baladă*. Kurtág érzése szerint a kompozíció egy ívet alkot a *Bornemiszával*; ebben az ívben fontos szerephez jut a *Truszova* is, mint önéletrajzának egy dokumentuma.

¹¹¹ Beethoven hetedik vonósnégyese (1805–06, Op. 59, no. 1), amit a két utána következővel Andreas Razumovszkij hercegnek ajánlott.

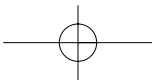
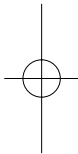
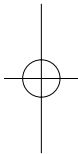
A novemberi beszélgetésben több ízben utalt rá, mennyi emléket idézett fel, milyen erős érzelmeket váltott ki a találkozás egykori tanárának, Felician Brînzeunak vocativus-tanulmányával. A *Colindă-Baladă* komponálása során ismét, ki tudja hány évtized után, intenzív kapcsolatba került a román nyelvvel és rajta keresztül a szülőfölddel. Nem véletlen, hogy legközelebbi tervei között egy Eminescu-vers megzenésítése szerepel, a Remus Tașcău vezette lugosi Vidu-kórus számára. A magyar, az orosz, a német, a francia, az ógörög nyelv után, túl a nyolcvanon, most visszatért a Felician Brînzeu által megtanított románhoz.

Munka közben az a cél lebegett Kurtág előtt, hogy a partitúra egy példányát átadhassa a szeretett és tisztelt tanár unokahúgának, Pia Brînzeu temesvári egyetemi tanárnak. Egy másik példányt a lugosi Líceumnak szánta, hommage-ként, üzenetként: Felician Brînzeu megérdemli, hogy az intézmény, ahol tanított, ne engedje feledésbe merülni a professzor emlékét.

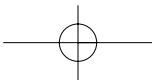
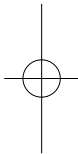
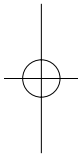
A *Colindă-Baladă*, szerzőjével együtt, már március végén „hazatért”. Az út első állomása Kolozsvár volt, és bár ahhoz a városhoz nem kötik gyermekkori emlékek, Kurtág számára intenzív élmény volt az első tanítás román nyelven. Itt adta át a partitúrát Cornel Grozának, az Erdélyi Filharmonikus Kórus karmesterének, aki 2009-ben a *Colindă-Baladă* ősbemutatóját dirigálja majd. A művet olyan énekkarnak szánta, amelynek tagjai értik is, amit énekelnek.

Kurtág 1973 óta először járt szülővárosában, Lugoson. Constantin Tufan Stan zongoratanár, a helyi zenei élet hagyományainak (és így Kurtág ottani gyökereinek) kutatója nagy szeretettel és gondnal készítette elő a látogatást. Ő szervezte meg a partitúra átadását a Líceumban, ő vitte el a zeneszerzőt szülőházához és a házhoz, ahol gyermekkorára nagy részét töltötte.

A *Colindă-Baladă*, nem egész egy hónappal elkészülte után, megtért Lugosra. Az Eminescu-kórus első vázlatai már az erdélyi-bánáti utat követően, Budapesten elkészültek.

**KURTÁG GYÖRGY
LIGETI GYÖRGYRŐL**

LAUDÁCIÓ A SIEMENS ALAPÍTVÁNY DÍJÁTADÓ ÜNNEPSÉGÉN¹¹²

(München, 1993. június 16.)

Hogyan meséljen az, aki nem mestere a szónak?

Hogyan idézzek fel jeleneteket a Ligetivel közös időnkből, ha nem vagyok birtokában a minimális technikának sem, hogy az elmeséléteket összekapcsoljam elő- és utótörténetükkel?

Ha emlékezéseimet mint *zenét* komponálhatnám meg, akkor egyidejűleg kellene elbeszélnem a fő történetet, mintha egy színpad közepére képzelném magam, azok az események pedig, amelyeket Ligeti például korábban élt át, és csak az ő vagy mások elbeszéléséből tudok róluk, azok – mondjuk – a színpad egyik hátsó sarkában, fent zajlanának, a központi történés következményei szintén valahol oldalt vagy fenn az előtérben, a sok-sok év éppen csak felvillanó eseményei pedig – úgyszólván – szerteszét körülöttünk.

1

Vagyis az első jelenet (*a színpad közepén*):

1957. karácsonyeste, a távirat szerint, amit megőriztem: 23. 02. Paris, Gare du Nord. Életében először Ligeti Párizsba érkezik. A pályaudvaron várom. Szoltsányi György zongoraművész barátom, aki meghívott magához, furcsállja, hogy valakinek kedve van karácsonyeste ilyen későn utazni, s őt is meghívja a Boul. Garibaldi 48-ba.

– Még jár a metró – mondom én.

– Nem, gyalog kell mennünk!

És ő kalauzol *engem*, aki már hat hónapja élek Párizsban, bizonytalankodás nélkül vezet át a városon, mondja, hogy me-

¹¹² Az eredeti (német) szöveg végső megformálásában Biczó Marianne (†) volt segítőtársam. (K. Gy. megj.)

lyik útkereszteződésnél vagyunk, és mondja a következő utca nevét.

(Hátsó sarok, fent, baloldalt)

Ligeti kora gyermekévei. Megszállott foglalatossága: térképeket olvasni és betanulni, így álmai városát, Párizsét is, miközben építi tovább költött országát, *Kylwyriát*.

(Elöl, fent, jobboldalt)

A *Kylwyria*-építés szelleme, úgy látszik, örökölheto. Fia, Lucas ugyanennyi idős korában éveken át írja kitalált bolygóinak enciklopédiáját, példákkal illusztrálva eme bolygók történelmét, tudományos életét, irodalmát, képzőművészetét és zenéjét.

(Elöl, fent, baloldalt)

Ennek az enciklopédiának a zenei példái váltak később a zongorára írt *Játékok* sorozatom egyik fontos kiindulópontjává.

(És most összefoglalás – itt van körös-körül, mindenütt Minden)

Hosszan, élethossziglan Ligeti vezetett engem. Nem, azonnal korrigálni kell magamat: *én* követtem *őt*, olykor közvetlenül, máskor néhány év, sőt akár több évtized késéssel. Mégis – magam számára ezt az én „Imitatio Christi”-szindrómámnak nevezem – barátságunk első éveit nem csupán a *szellemi irányítása* jellemezte. Hanem anélkül, hogy közvetlenül befolyásolt volna, példájával megszabta ízlésem, sőt magánéletem irányát.

2

(A színpad közepén)

Budapest. Zeneakadémia, tizenkét évvel korábban, 1945. szeptember elején.

Felvételi zeneszerző szakra. Mellettem egy igen komoly külsejű, barátságos, de távolságtartó kolléga várakozik: a távolságot talán még szemüvege is fokozza. Idősebbnek látszik nálam, de amikor belelapozok kompozícióiba, *egy nemzedéknyivel* tűnik öregebbnek. Kórusművek, valószínűleg a *II. kantáta* is (amelynek latin szövegéből – nem éppen logikusan – azt gya-

nítom, hogy református teológus lehet), valamint zenekari darabok – és látom vagy inkább intuitíve érzem, hogy ezek a legkevésbé sem iskolai dolgozatok. Zárt és érett világ ez, a kotaszövegben feltűnő rend uralkodik. Érzem: egy mesterrel találkoztam.

3

(A színpad közepén)

1958. július eleje. Most én vagyok az, aki érkezik, és ő vár engem a kölni pályaudvaron. Útban a szálloda, aztán rögtön a Rádió felé, ahol két napon át hallgathatom a felvételeket. Stockhausen új művéről beszél, a *Gruppen für 3 Orchesterről*, három karmesterrel, az Alban Berg-szerű hegedűkadenciákról meg arról a részről, ahol drámai vadsággal ütköznek és küzdenek egymással a rezek. Amikor a stúdióban a *Gruppent* Stockhausen jelenlétében hallgathatom, éppen ez a rész marad számomra a legelevenebb. Aztán egészen megrázó a szintolyképpen új *Artikulation*. Úgy élem át ezt a művet, mint az első igazi Ligeti-darabot. A történés sűrűsége, szókimondó közvetlensége, a finom egyensúly tragikum és humor között még későbbi fejlődéséhez mérve is túlszárnyalhatatlannak látszik.

(Fent, hátul, jobboldalt)

Akkori benyomásaimról beszélek – nem a kompozíciók abszolút értékéről. De az *Artikulation – Atmosphères* párosa később is abszolút mestermű maradt számomra, amely Ligeti két, mondhatnám alapvető aspektusát mutatja meg – az *Apparitions* inkább az ide vezető út egy állomásának látszik.

(Fent, hátul, baloldalt)

Ma egészen másként értem az *Apparitions*-t, de a két kedven-cem mégis az *Artikulation – Atmosphères* maradt.

(Fent, elöl, jobboldalt)

Miután visszatértem Magyarországra – tíz évig nem láthatuk viszont egymást –, én az op. 1-gyel elkezdtem új életemet, de eszményem, törekvésem ugyanaz maradt: valami hasonlót megfogalmazni az én nyelvemen, mint amit az *Artikulation* hallgatásakor Kölnben átéltem.

(Fent, hátul, baloldalt)

Ezt írta nekem Párizsba: „...a kölni stúdiót okvetlenül meg kell ismerned, mielőtt visszatérsz Magyarországra”, tudván, hogy milyen nehézségekbe ütközik egy újabb kiutazásom. És valóban, ez a két nap zeneileg gazdagabb és jelentősebb lett számomra, mint az egész Párizsban töltött év. És akkor még nem is említettem, hogy nagy áldozatok árán neki kellett állnia a költségeimet, aki éveken át szinte semmit sem keresett.

4

(A színpad közepén)

1946–47, Budapest, Szondy u. 95. Itt lakunk öt éven át feleségemmel, Mártával, a nagynénémnél, egy konyhából nyíló svábbogaras cselédszobában. A szoba négy méter hosszú, két méter széles.

(Fent, baloldalt, hátul)

Útlevegondok megint. 1947 júniusától 1948 januárjáig nem tudunk hazatérni romániai nyaralásunkból. Ligeti ekkoriban egy ideig ebben a szobában lakik.

(Közép)

Fokozatosan egyfajta rítussá vált, hogy vasárnap esténként nálunk zenéltünk. Főleg Mozart operáiból adtunk elő részleteket, ami úgy ment, hogy Márta énekelte az összes női szerepet, Ligeti volt a tenor és időnként a bariton, Sulyok Ferenc¹¹³ zeneszerző barátunk, évfolyamtársunk a zeneszerző szakon volt a basszus. Én játszottam zongorán a kíséretet.

(Fent, hátul, jobboldalt)

Ligeti felújítja velünk kolozsvári baráti körének házi zenélési hagyományát.

(Közép)

Ligeti a *Così fan tuttè*ről beszél nekünk (addig azt sem tudtam, hogy ilyen opera létezik egyáltalán). Egyike az első ese-

¹¹³ Petri György fordítása Sulyok Franz nevét is magyarította, Kurtág azonban Franznak hívta barátját (lásd a *Kulcsszavak* című beszélgetést).

teknek, amikor egy művet először dramaturgiaiilag szétszed, aztán magával ragadóan komikusan, de mégis komolyan előénekel: a Dorabella–Guglielmo duettet a II. felvonásból (*Il core vi dono, bell' idolo mio*). Anélkül, hogy a stílushatárokat megsértette volna, a felfokozott gesztikájában volt valami olyan merészség és karakteresség, amit manapság élvezhetünk előadásain, amikor az *Aventures*-ből vagy a *Requiem*-ből ad elő részleteket, a levegőbe rajzolva.

Az olasz nyelvű Mozart-operákat akkoriban németül énekeljük, talán azért, mert olvashatóbban volt nyomtatva a zongorakivonatban, vagy talán mert még nem tartozott a „noblesse oblige”-hoz a műveket eredeti nyelvükön énekelni.

Legalábbis minálunk, Budapesten nem.

Felejtethetetlen, ahogy a színpadi „félrét” csinálta a *Du Losé*-ban, a szerepéből kieső Guglielmo szerepében, aztán újra a lírai humor, amikor az „*es schlägt Ticke-Ticke hier*” következett, s a kezdet mértéktelen expresszivitását megint másképp – halatlan gazdagsága volt ez azoknak a lelkiállapotoknak, amelyek egy közös tőből fakadtak. Hasonló emlékeket őrzünk a Don Giovanni–Zerlina duettéről, a Pamina–Tamino–Sarastro tercettéről meg a Susanna–gróf duettéről. És ahogy Cherubino leleplezését játszotta az I. felvonás tercettjében, először mint a gróf, aztán mint Don Basilio („*Was ich sagte von dem Pagen, war nur Vermutung...*”)! Elénekeljük az egész Figarót, a Don Giovannit, A varázsfuvolát, talán még az egész Szöktetést is.

Márta kottái között találtunk valamit, ami még Ligeti számára is új és ismeretlen volt: J. S. Bach *Hochzeits-Quodlibet*-töredékét. Meghökkenítő volt számunkra a népies-triviális melodikában és a *Les Noces*-szerű közösen improvizált verssorokban Bach abszurd humorát felfedeznünk.

Ligeti gyorsan kiigazodott a kompozícióban, átvette az irányítást, és a családi legendáriumba került, ahogyan előadta, eltúlzott érzelmességgel: „*O ihr Gedanken, warum quälet ihr meinen Geist?*”

(Szárason, hasbeszélőszerűen)

„*Backtrog!*” – és az ismétléseket mindig továbbvariálva...

Mikor ma a *Quodlibet* strófái közt olvasom, hogy

*„Grosse Hochzeit, grosse Freude
Grosser Degen, grosse Scheide”*

vagy később:

„Grosse Nasen, grosse Löcher”

másutt:

„Pantagrue war ein sehr listiger Mann”

– akkor ez úgy hangzik nekem, mintha a *Le Grand Macabre*-ből hallanék valamit, ami egyáltalán nincsen olyan távol az I. felvonás zárószakaszától:

*„Feuerblume spriesse mohnrot!
Lieben wir uns bis der Tod droht...”*

(oly szívesen ismételtetem ezt a rímet:

„mohnrot-Tod droht”,

ahogy magyarul is: „drótostót”!)

(Bal sarok, fent, hátul)

1949 – *Tavaszi Virág*, kínai mesejáték. Kaptam egy szövegkötvet a budapesti bábszínháztól megzenésítésre. Szerintem a versek szörnyű ízléstelenek és primitívek. Nem tudok velük mit kezdeni. Mielőtt visszaadnám, szórakozásból megmutatjuk Ligetinek ezeket a házi sütetű verselményeket, amelyeket mintha a *Szentivánéji álom* iparosai találtak volna ki.

*„Öröm lenne mindenestül
minekünk a munka,
ha a császár, a Vén Tigris
nem ülne nyakunkba.”*

Legnagyobb meglepetésemre Ligeti érdeklődést mutat – és létrejön egy zseniális zene, körülükben máig továbbélő slágerekkel. Ezeknek az általunk megvetett versikéknek a szelleme a *Le grand macabre*-ban lelte meg pontos dramaturgiai funkcióját.

A TEKNŐSBÉKA DALA

*Vígan úszik, mint a hal
Apró lábacskáival
Ez az öreg teknős.*

(Bal sarok, jobbra, fent)

Párizs, szilveszteréjszaka, 1957–58.

Egy Café-Restaurant a Comédie Française közelében, kilátással az Avenue de l'Opéra-ra. Ott ültünk hármasan Sulyok Ferencsel. Éjfél – tébolyító dudakoncert – párizsi hagyomány. Ligeti feláll, kimegy, átszellemülten hallgatja, egy szót se szól.

(Fent, elöl, balra)

Verőce, 1993. május.

A *Le grand macabre*-t hallgatjuk felvételtől. Az autóduda-nyitánynál Márta megjegyzi: „Ez mintha a Teknősbéka-dal volna a bábjátékból.”

Két jelenet:

a) 1948–49, Opera, Budapest.

A zeneszerző szakosoknak ingyenes belépőjük van az Opera harmadik emeletére. Chopin op. 25. cisz-moll etűdje megy, valami ízléstelen-édeskés hangszerelésben, édeskés-ízléstelen csellós szólóval, amely egy *Traviata*-szerű, tüdőbajban haldokló leányka giccses pas-de-deux-jét kíséri. Ligeti és a karmesternővendék Melles Károly felháborodottan füttyölnek és kiabálnak, hogy Mozart, Verdi, Bartók és Stravinsky után ez képtelenség. A rendőrség közbelép, mindkettőjüket kivezeti, ingyenbérletüket elkobozzák.

b) 1981(?), Opéra de Paris.

A fiunk is ott volt. Ligeti bekiabál: „Arrêtez!” – Hagyják abba! Én vagyok a szerző – lármázva otthagya az előadást –, a rendőrség nem lép közbe, a *Le grand macabre* megy tovább.

(A színpad közepén)

1946–47, Budapest, Óbuda, a Zsigmond tér környéke. Akkoriban még álltak a kis régi házak, amelyekről Krúdy, Ligeti kedves szerzője annyi nosztalgiával írt. Krúdy maga is ezen a környéken lakott. Ligeti itt bérelt szobát, a háziúr meglehetősen barátságatlan volt, ezért a látogatóknak célszerűbb volt az ablakon közlekedniük. Fura egy ház. Egy részsűbeépítés eszelős architektúrája. A lakás maga a rendes bejárat fölött van a magaspöldszinten, de a szoba ablaka a másik utca szintje alatt. Escher-perspektíva. Az első találkozások, még a Szondy utca 95. előtti időkből. Itt beszél nekünk Weöres Sándor költészetéről, akinek addig a nevét sem hallottam. Aztán eljátszik két rövid Weöres-dalt – ma is azt tartom, hogy akkori munkásságának csúcspontjai. Nem „első lépések”, nem „ígéretes próbálkozások”, hanem zárt, komoly benső igazságot hordozó művek.

Az első dal (*Táncol a hold*) lebegő, Botticellit idéző tündérerotikája és a második (*Kalmár jött nagy madarakkal*) gesztikuláló szorongás-dramatikája Ligeti két alapvető aspektusát jeleníti meg. És akkortól mindmáig kiindulópontjai saját dalkompozícióimnak is.

Érdekes módon semmit nem tudtunk akkor a harmadik dalról, a *Gyümölcsfürtről*. Ami engem máig csodálatba ejt: teljes bizonyossággal tudható, hogy akkor még semmilyen japán zenét nem hallott, mégis kitalálta a koto-muzsikát!

(Fent, hátul, balra)

Ligeti gyerekkori emléke:

Nagynénje zongorája fölött két gésakép lóg. Ezeket nézegeti, miközben a fekete billentyűkön improvizál, anélkül hogy tudná: most fedezte fel az utat az ázsiai pentatóniához.

Gondolatforgácsok – emlékfoszlányok

a) 1946. Szondy u. 95.

„– Vannak színes álmaitok?

– Nekem vannak” – mondja.

– Nekünk nincsenek.

b) 1946. Óbuda, Ligeti: „A két legfontosabb könyv számomra: Proust: *À la recherche du temps perdu*, Freud: *Totem und Tabu*.”

c) 1993, születésnap beszélgetés Varga Bálinttal. Ligeti: „*Most olvasom a világ két legszebb könyvét: Proust À la recherche...-ét először eredetiben, meg Courant és Robbinstól a What is Mathematics-ot.*”

d) Egy mondat Prousttól: „*Un homme qui dort tient en cercle autour de lui le fil des heures, l'ordre des années et des mondes.*”

Képzelt beszélgetés:

Ligeti: „*l'ordre et le désordre*”.

Én: „*Et enfin – chez toi – l'ordre supérieur qui les unit.*”

e) Bécs, Himmelhofgasse 34., a nyolcvanas évek végén: Ligeti: „Az utóbbi időben csak olyan zenét bírok hallgatni, amely magán viseli a szellem jegyét, amelyen érzik a szellemi erőfeszítés. Minden okkult vagy buddhista dolog, ha nincs zeneileg strukturálva, idegen marad tőlem.”

f) A dolgozószozája, Budapest, Alkotmány u. 4. Az ötvenes évek eleje, már összeházasodtak Verával.

Tűhegyesre faragott ceruzák tökéletes rendben, kis agyagedényekben. A zongora fekete kottatartóján egy ördögűző szimbólum vörös viaszból. Rembrandt *Doktor Faustus* rézmet-szetére emlékeztet (ott is a varázssformula!).

g) Berlin, 1971. A *Melodien* című zenekari művén dolgozik.

Ligeti: „*Most már pontosan tudom, hogy milyen lesz a Melodien. Éppen most fejeztem be a harmóniai vázat.*”

h) 1947-ben dolgozatot ír Szabolcsi Bence zenetörténeti kurzusára. Szabadon választhatunk témát a Beethoven-kvartettekéről.

Ligeti: „*Én az op. 18-as F-dúr kvartett első tételét választom, mert az egész egy majdhogynem jelentéktelen motívumcsírából fejlik ki.*”

No igen, a Szabolcsi-kurzusok...

Semmi akadémikuskodás az oktatásban. Semmi vizsga, szemeszterenként egy dolgozat szabadon választott témából. Közösen beszélgetünk zenetörténetről, de kultúrtörté-

netről, történelemről is. És ahogy Szabolcsi a Mozart-operákról mesélt!

És volt egy fakultatív Bartók-szeminárium, ahol Szabolcsi csak kommentált. Lendvai itt olvasta fel első Bartók-elemzéseit, és itt hangzott el Ligeti *Medvetánc*-elemzése is.

Népszabadság, 1993. május 28. Breuer János zenetudós emlékezik Ligeti főiskolai kurzusaira az ötvenes években: „Minden olyan világos lett, mihelyst ő megérintette, ugyanakkor megmutatta a látszólag egyszerű bartóki struktúrák összetettségét is.”

7

Az én kincseskamrá

1947. Budapest, Zeneművészeti Főiskola (Ligeti még növendék).

a) Ligeti előadása Bach kétszólamú invencióiról. Én illusztrálom zongorán az alaptípusokat Ligeti válogatása szerint. (Elég gyengén játszom.) Téma – az ebből adódó különbözőféleképpen tagolt szekvenciák – végül: a fél- vagy egészszárlatok, amelyek olyan általánosak, hogy bármilyen témából következhetnek. (És természetesen a hangnemi terv.)

S ennyi az egész formafolyamat.

Ezt én és a hallgatók egy életre megértettük.

b) A magyar népzene kötelező tantárgya volt a főiskola minden hallgatójának. Kodály nagyon szigorú volt a tanításban és a vizsgákon, de keveset magyarázott. Ligeti felvázolta nekem és Mártának néhány mondatban a magyar népdalok fő típusait. Hat-hét vagy nyolc szótag (és azok deriváltjai), és elmondta, *hogyan* lehet ezt a záróritmus alapján felismerni.

c) *Medvetánc*-elemzésében akkor felfoghatatlan volt számomra, hogyan jött rá arra az egyszerű megoldásra, hogy a dallam az akkordmixtúra középszólamában van.

d) 1950. Néhány hétig népdalokat gyűjt Romániában. Elsőként fedezi fel és rövid dolgozatban leírja azokat a harmónia-törvényeket, amelyeket a román falusi zenekarok követnek.

A kincseim közé tartozik két Ligeti-szöveg, amelyet még az *Apparitions – Atmosphères*-időkben írtam fel magamnak.

e) (Az elsőt én korai Ars Poeticának nevezem.) – Hangzatok és zenei kontextusok mindig színek, formák, anyagi valóságok érzékelése során ébrednek bennem. Sőt még az elvont fogalmak is akaratlanul hangképzetekhez kötődnek. Ez magyarázza a számtalan „zenén kívüli” elem jelenlétét kompozícióimban. Hangzó felületek és tömegek, amelyek kioltják, áttörik egymást, vagy egymásba ömlenek – egy lebegő háló, amely hol szétszakad, hol összecsomózódik: nedves, ragadós, kocsonyás, rostos, száraz, foszladozó és tömör anyagok, fecnik, foszlányok, szilánkok és mindenféle maradványok – képzeletbeli építmények, labirintusok, feliratok, szövegek, dialógusok, rovarok, állapotok, események, folyamatok, összeolvadások, változások, katasztrófák, széthullások, eltűnések – ezek mind elemei ennek a nem purista zenének.

f) („Ősálom.”)

„Kisgyerekkoromban egyszer azt álmodtam, hogy nem sikerül a rácsos kiságyamig nyomakodnom (amely biztonságos menedékhelynek számított): mivel a szobát egy vékony rostú, de sűrű és rendkívül kusza szövedék töltötte ki.

Rajtam kívül más lények és tárgyak is fennakadtak ezen a hatalmas hálón: éjjeli lepkék és bogarak, nagy, átizzadt párnák. A fennakadt lények minden mozdulata megrázkódtatta az egész rendszert: a mozgások annyira felerősödtek, hogy a háló néhány helyütt beszakadt, és egypár bogár kiszabadult, hogy nem sokkal azután fullasztó tömegben újból a hullámzó szövedékbe gabalyodjon.

Ezek az események fokozatosan megváltoztatták a szövedék struktúráját: bizonyos helyeken kibogozhatatlan csomók képződtek, másutt üregek, amelyekben foszlányok szállongtak. A rendszer változásai irreverzibilisek voltak, egy már elmúlt állapot soha nem térhetett vissza. Volt valami kimondhatatlan szomorúság ebben a folyamatban, maga volt az elszívárgó idő reménytelensége és a soha jóvá nem tehető múlt.”

Ha nem ismerném az álmodót, ezt az álmot zenésíteném meg. Minthogy ő ezt az álmot azóta újra és újra hangokká – és micsoda hangokká! –, sőt nemcsak hangokká, hanem egyen-

értékű hangzó szövedékekké értelmezte át, sohasem mernék hozzáérni.

g) Wolfgang Fuhrmann a bécsi *Der Standard* 1993. május 28-i számában Ligetiről és „*egykes kulcsfontosságú Pierre Boulez-művek kriminalisztikai pontosságú Ligeti-féle elemzéséről*”.

A *Structures I* elemzése valóban olyan, hogy bárki, aki elolvasta és megértette, az egész kompozíciót le tudja írni.

8

„*Kriminalisztikai pontosságú*” egész műve – az ősalom egy életen át tartó kibontakozása, azoknak az eszközöknek a megtalálása, amelyekkel ezt az álmod minden részletében uralni tudja, hogy egyre komplexebb módon adhassa vissza.

A zongoraetűdök, a hegedű- és zongoraversenyek olyan magasságokba emelkednek, amelyeket az én korlátozott intellektusommal alig-alig érek fel. Igen, barátságunk első évében én a magam részéről az ő tanítványává nyilvánítottam magam. Ő nagyon-nagyon sokat segített nekem, de soha nem fogadott el tanítványául. Márta magyarázta meg nekem a napokban, hogy Ligeti öntudatlanul úgy érezte, én nem lehetek megfelelő partner a számára. Soha nem értettem a matematikához, tele voltam lelkesedéssel minden nagy és szép iránt, de értelmem soha nem terjedt túl messzire, és hozzáállásom a zenéhez és a művészethez kissé emlékeztet a vörhenyesszöke úrára a *Tonio Kröger*-ben, aki mindig azt ismételteti, hogy „*A sillagok, úristen! Nézze csak kérem a sillagokat*”. És mint Serenus Zeitblomot a *Doktor Faustus*-ban, eme laudáció írása közben olykor elfogott a kétely, „*vajon egyéniségemnél fogva megfelelhetek-e ennek a feladatnak, amelynek véghezvitelére inkább szívem serkent, semmint valamire is feljogosító szellemi rokonság*”.

Én nem tudok az Elemekről elmélkedni, és anélkül fogok meghalni, hogy bármit is megértenék például a fraktálgeometriából.

De merem és tudom szívből szeretni ezt a zenét, amely az Atmosphères-ben mintha az én bensőmben hangzana, amely any-

nyira megráz a *Dies Irae*-ben, és a *Hegedűversenyben* a magasabb szférákba emel.

Oly sokat mesélhetnék még. Oly gazdag volt ifjúságunk, útjaink oly sokszor kereszteződtek újra és újra, oly sokat köszönhetek neki, amit csak az ő segítségével ismerhettem meg. Weörest, Kafkát, Webernt, Stockhausent, Frescobaldit, Boulez-t, Csontváryt, Beckettet, Bosch-t, a *Finnegan's Wake* Joyce-át, Helmst, Nancarrow-t, Musilt, Kleet, a *Canto sospeso* Nonóját, Robert Walsert, Lewis Carrollt; sőt még Alain Fournier *Le Grand Meaulnes*-jét is olyan csodálatosan mesélte el nekem Párizsban, hogy csalódás ért, amikor végül elolvastam a regényt.

Minden egyéb marad a nyolcvanadik születésnapra.

Eredetileg ezt a laudációt egy olyan szakasszal akartam kezdeni, amelyet később inkább a végére tettem volna – de képtelen vagyok befejezni.

Így hát álljon itt:

Mit jelent nekem Ligeti?

Annak a sejtelmét, hogy van valami magasabb rendű, valami tökéletesebb, mint amit én egyáltalán el bírok képzelni, hogy vannak összefüggések a művészetben, a tudományban és a világegyetemben, melyekről ő számot tud adni, és itt félbeszakad a mondat.

Köszönöm türelmüket,
és
kívánok
Neked
nagyon boldog
kalandozást
a tükör túloldalán,
a
vad
és
szelíd
mikrohangok
földjén.

Coda post festa

...a *Purgatorio* végéről (Dante: szintén ajándék Ligeti Verától és Györgytől, a harmincadik születésnapomra):

*„S’io avesse, lettor, più lungo spazio
da scrivere, io pur canterei ‘n parte
lo dolce ber che mai non m’avria sazio;
ma perchè piene son tutte le carte
ordite a questa cantica seconda,
non mi lascia più ir lo fren de l’arte.”*

Ha ezt a szöveg-kompozíciót Ligetinek megmutatnám – számos ellenvetése lenne, illetve kivetnivalót találna. Például:

- A bevezetés túl körülményes.
- A Codád nem tud befejeződni. Mindig újra és újra Coda, aztán a Coda Codája. Stb...
- A tér-elhelyezés hamarosan elveszíti funkcióját. Helyes, hogy később lemondasz a használatáról, de megmarad a struktúra elemének, és mint ilyen, homokba fut...
- Miért éppen ezek a jelenetek a legkidolgozottabbak, miközben sokkal fontosabbak csak a Coda felsorolásaiban szerepelnek?!

És így tovább és így tovább...

(Petri György fordítása.¹¹⁴ Holmi, 1993. december, 1647–1655. o.)

¹¹⁴ Petri György nem fordította le a szövegből az utolsó szakaszt, így ez itt Kurtág György fordításában olvasható.

KYLWYRIA – KÁLVÁRIA

LIGETI GYÖRGYRŐL

Emlékbeszéd, gyászbeszéd?¹¹⁵

Ligeti elevenebb számomra, mint valaha. St. André-i szűk dolgozószobám hónapok óta telezsúfolva a partitúráival, írásaival és interjúival, a róla írt tanulmányokkal, megemlékezésekkel; újraolvasom őket, hallgatom minden hozzáférhető lemezét, felvételét.

Előttem az életmű – talán az élete is.

Folyton mesélnék neki; arról is, amit évtizedek után értettem csak meg a műveiből. Talán vannak összefüggések, amelyekre most én találtam rá... Rengeteg kérdés merült föl bennem, ezek közül némelyikre választ adott valamely későbbi kompozíció, némelyikre valószínűleg reménytelen választ találni most, hogy ő maga nem válaszol többé.

*

Szeretném felidézni a személyiségét, amilyennek önök is ismerhették. Ehhez segítségül kell hívnom olyanokat, akik nálam pontosabban tudták megjeleníteni.

„Hallani kellett, ahogyan beszél, lehetőleg látni is” – írja Wolfgang Sandner Ligeti eleven, kifejező gesztusaira utalva. „Birtokában volt a beszédpolifónia különös művészetének. Aki volt olyan szerencsés, hogy átélhette varázslatos nyelvi kifejezőerejét, módjában állt jobban megérteni a zenéjét is. Mert Ligeti beszédmódja és partitúrái között meglepő egyezéseket

¹¹⁵ A szövegnek ezen, *Függelék* előtti részét Kurtág György Berlinben, az *Orden pour le Mérite für Wissenschaften und Kunst* emlékező-gyűlésén olvasta fel 2007 júniusában. Kurtág tíz percet kapott a rendezvény szervezőitől, hogy tisztelegjen Ligeti György emléke előtt. Mondanivalójának jelentős részét tehát egy általa *Függelék*nek nevezett utószóban tette közzé. E két rész szervesen összetartozik.

lehetett fölfedezni: ugyanazok a zsibongó hangzásfigurációk, az asszociációk bősége... Óriási feszítavolságok és pontszerű érintkezések, amelyek valamilyen mágikus módon mégis összetett nyelvi architektúrát alkottak. Ligeti egy *Gesamtkunstwerk* volt." (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2006. június 17).

Utolsó hat évének legközelebbi barátja, Gerhard Neuweiler neurobiológus így írt róla gyászbeszédében: „...azzal kezdte, hogy megkérdezte, mit csinálok éppen...Ő kérdezett, én válaszoltam, ő újból kérdezett, én válaszoltam, ő meg egyre mélyebbre és mélyebbre ásott... Olyan volt, mint egy vulkán, mindig új ötleteket, inspirációt, kételyeket és kérdéseket hozott a felszínre... Arra kényszerített, hogy pontosabban gondolkodjam, hogy még egyszer utánanézzek mindennek. Inkvizítori kíváncsiságával új, számomra is váratlan összefüggésekre nyitotta a szemem saját kutatási területemmel kapcsolatban.”

Az én privát mitológiámban ezt az egyre mélyebbre fúrást nevezem Szókratész-Ligetinek...

Igen, a kíváncsiság!

Most az ő szavait idézem 1993-ból: „Akármennyire különbözőek is a művészet és a tudomány kritériumai, vannak érintkezési felületek, hiszen e két terület művelőit egyaránt a kíváncsiság hajtja. Összefüggéseket keresnek, amelyeket mások még nem ismertek föl, struktúrákat vázolnak, amelyek öelőttük nem léteztek.”

Csak a reneszánsz nagyjaira (Leonardo!) jellemző ez az „olt-hatatlan kíváncsiság, a megismerés és a megértés eufóriája, [...] a szinte követhetetlen sebességű gondolkodás”, fogalmazott Vidovszky László; az, hogy egy pillanatig sem volt elégedett, ha elért egy eredményt, máris a kifejezés új útjait kereste...

Ugyanakkor Machaut-tól a jelenkorig az egész zenetörténet tapasztalait összegezte, miközben a legeredetibb Ligeti-féle poézist tudta megteremteni.

Sokat írtak arról, mi mindent köszönhetett a folklór-kutatás vívmányainak: Brăiloiunak, Kubiknak, Simha Aromnak és per-

sze újra meg újra Bartóknak; de arról mintha ő maga is megfeledkezett volna, hogy a fiatal Ligeti (1950–53-ban) alapvető jelentőségű tanulmányban ismerteti a román népi zenekarok működésének, harmonizálásának törvényszerűségeiről tett felfedezését.

„A tudományokat” Vidovszky szerint is „igazi ihlető forrás”-nak használta. Lobanovával „a matematikai gondolkodás paradoxonairól, szépségeiről és esztétikájáról” beszél...

És az irodalom, a művészetek...

Kleistől Krúdyig, Prousttól Weöresig, Hölderlinig és Kafkáig, Shakespeare-től Lewis Carrollon át a *Finnegans Wake* Joyce-áig, Beckett, Ionesco, a labirintusok Borges-e; Boschtól Piranesiig, Cézanne-től Miróig és Escherig mi minden tükröződik ebben a zenében!

*

Ismeretségünk és barátságunk hatvankét évvel ezelőtt kezdődött. A felvételi vizsga a budapesti Zenekadémia zeneszerzés szakára 1945 szeptemberének első napjaiban meghatározó volt egész életemre. Vártuk, hogy behívjanak, közben átlapoztam a partitúráit és láttam, milyen magasan áll fölöttem tudásban, érettségben, zenei fantáziában.

Egy életre mellészegődtem. 1956-ig, amíg még Budapesten élt, szoros baráti kapcsolat fűzött hozzá. Tanúja lehettem a művek keletkezésének, tanúja és résztvevője az életének, elsősorban Verával való megismerkedésének és 1952-ben házasságkötésüknek (házassági tanú is voltam...)

Egyetlen egységnek érzem az életét. Végtelenül szerteágazó oeuvre ez, mégis a HŰSÉG tartja össze. Hűség elsősorban a gyermekkorhoz.

a) A kora gyermekkori „ösálomban” már ott találjuk a gu-bancos, mozdulatlan bozóttömbökben lassan, észrevétlenül átalakuló, de belül nyüzsgő-vonagló mikropolifon szövedékeket, amelyek mintha csak zenei struktúrára várnának. Évtizedekig ez lesz aztán egyik zenei alaptípusa, legtisztábban az 1961-es *Atmosphères* óriás kromatikus clustereiben és mikropo-

lifon fonataiban. Később pedig a *Requiem* (1962–65) Kyrie-fügájának utolérhetetlen tökéletességű könyörgő-sírató szólamnyalábjaiban.

b) *Kylwyria*: így hívják az ő képzeletbeli országát, amelyet öt és tizenhárom éves kora közt építget. Színes hegy- és vízrajzi téképeket rajzol (Miró-képeknek is elfogadnánk), kitalálja és megírja a kylwyr nyelvtant, földrajzot, történelmet. Jogi és társadalmi berendezése mint egy naiv utópia.

Kylwyriára az *Aventures és a Nouvelles aventures* (1962 illetve 1965) válaszol. Ez lesz majd második zenei alaptípusa: csupa humor, drámai fordulat, váratlan felvillanások és ugyanilyen váratlan megtorpanások, agresszió és szorongás. A három énekes egy nem létező nyelv (szuperkylwyr?!) fonetikai anyagából terem nagyon is emberi kapcsolatokat. Amikor a két *Aventures*-t egyetlen operatervben akarta egyesíteni, *Kylwyria* lett volna a címe. (Szerencsénkre ehelyett született meg később a *Le Grand Macabre*.) Ez a hang azután a *Requiem Dies Irae*-jében a kétségbeeséstől a szorongásig, a tragikumtól a groteszkig Hieronymus Bosch és Hans Memling *Utolsó ítéleteinek* hőfokán bontja ki a középkori sequentia képeit.

c) Szintén gyermekkorából hozott élménye egy novella, amelyet Krúdynak tulajdonít, s amely egy özvegyasszonyról szól, aki ódon órákkal telezsúfolt félhomályos lakásban él. Az órák rendetlenül, összevissza ütnek, de zengésükkel egyedülálló atmoszférát teremtenek.

Ebből a gyermekkori emlékből és a 100 metronómra írt *Poème symphonique* tapasztalataiból Ligeti újscherzo-típust fejlesztett ki, amelyről már a tempó- és karakter megjelölések is felvilágosítást adnak: *Come un meccanismo di precisione* (II. vonósnégyes, III. tétel) vagy *Movimento preciso e meccanico* (Kammerkonzert, III. tétel).

1962-ben száz mechanikus metronómra írta a *Poème symphonique*-ot. A bemutató botrányba fulladt, már a nagyromantikára utaló címnek és a metronómok gépies ütéseinek szembeállítására is polgárpukkasztó provokációnak hatott. A későbbi előadások a darab eszeveszett merészségén túl a költészetét is megmutatták: ahogyan a különböző sebességre állított és egy-

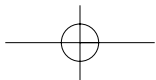
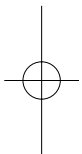
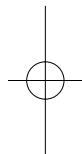
szerre elindított metronómok eleinte áthatolhatatlan szövedéket képeznek, majd ahogyan a leggyorsabbra állított és ezért a leghamarabb lejáró gépek elhallgatnak, s ezáltal egyre áttekinthetőbbé válik a struktúra; végül a két leglassúbb, „szólis-ta”-ként működő metronóm ütései: mint valami meghatott, lírai búcsú.

Az utolsó percek. Vera és Lukas ott vannak mellette. A lélegzete lassul – elakad – újraindul – még lassúbb.

Lukas: „Mint a metronómdarab vége.”

...A lélegzet tovább lassul – megáll.

A gyászszertartás napján a délutáni koncerten a *Poème symphonique*. Döbbenetes, tragikus, beckett.

FÜGGELÉK

I.

Megjegyzések a teljesség és rendszeresség igénye nélkül.

... a „hűség”-motívumhoz – szimmetriák a művekben és az életben.

Weöres Sándor költészetéhez mindig visszatér. 1956 után Weöres az egyetlen magyar költő, akit megzenésít. 1946-ban a *Táncol a hold* és a *Kalmár jött nagy madarakkal* (két dal zongorakísérettel) számomra robbanásszerű, bátor, szürrealista-bolond magára találás és egyben ígéret a jövőre, aminek az 1958-as elektronikus *Artikulationig* nincs párja az életműben. Én majdhogynem innen számítom az „igazi” Ligeti indulását.

2000: az utolsó befejezett mű, ugyancsak Weöres Sándor verseire, a *Síppal, dobbal, nádihegedűvel*. Sámánian mesterinek nevezem magamban, ahogyan néhány vonással hegyeket mozgat, ordas farkasokat rémít-fenyeget mindjárt az első dalban. A IV. tétel „Keserédes”-ében egy mezősegi népdalt is felidéz varázslatos hangszerelésben, Bartókon átszűrt, Kodályt is integráló harmóniákkal. Ezzel a 40-es, 50-es évek Ligetijére is emlékszik. Véletlen vagy talán mégsem az, hogy Weöres Sándorral és az anyanyelvvel zárul az életmű.

Közben 1955-ben az *Éjszaka* és a *Reggel*, két Weöres-vers vegyeskarra, talán a magyarországi évek legtökéletesebbje ebben a műfajban. Az *Éjszakában* feldereng az *Atmosphères* szövedéke, de ez még nem a jövő ígérete. Aki ezt leírta, lehetne egy kiváló Bartók-követő zeneszerző, de... (Ugyanígy az első vonónégyes, a *Metamorphoses nocturnes*, úgy él bennem, mintha Bartók VII. vonós-négyese volna. Mindenesetre a hat Bartók-quartett után ez marad még nagyon sokáig a legfontosabb mű ebben a műfajban, amit Magyarországon írtak.)

1955–56-ban az *Istar* *pokoljárásán* dolgozott. Csak néhány vázlatlap maradt belőle, de annyit beszélünk a tervről annak idején, hogy emlékeimben mint csúcskompozíció él.

1983-ban a *Magyar etűdökben* újra Weöres. Káprázatos virtuozitású tükörkánon az első etűd. A harmadikban, a *Vásárban*, öt kóruscsoportot állít fel, térben egymástól távol. Mindegyik cso-

port más-más tempóban énekel öt különböző verset, mindegyik dallam másképpen utal a magyar népzeneire, anélkül, hogy idézet lenne. Az eredmény szédítő sűrűségű vásári nyüzsgés.

II.

Ligeti nem könyvből tanulta a népzénét. A magyar és a román folklór hároméves korától élő valóság volt körülötte. Mikor kisgyermekkorában nyaranta az erdélyi hegyekben üdültek, Csík-szeredán hallotta a *buciumot*, a román havasi kürtöt. Ennek különös hangzása (ami a több méter hosszú hangszert már akkor vonzóvá tette számára) attól keletkezik, hogy csak természetes felhangokat tud képezni. Ez teszi „hamissá” és mégis vonzóvá a temperált hangoláshoz szokott fül számára.

1949–50-ben Romániában jár tanulmányúton, a bukaresti és a kolozsvári néprajzi intézetekben dolgozik. Sok felvételt hallgat meg és jegyez le.

1951: *Concert românesc zenekarra*. A harmadik tétel kürtszólója már buciumszerű természetes hangolást kíván a szólistától.

1998–99: *Hamburgisches Konzert* hat tételben, amelyhez 2001-ben ír még egy hetediket. Kürtversenyről van szó, a szólistán kívül négy obligát, különböző hangolású natúrkürtre és zenekarra. A leghatározottabb lépés egy új harmóniavilág felé. Mindegyik kürt a maga természetes hangjait játssza, de különböző hangolásuk interferenciákat hoz létre. Így a legegyszerűbb eszközökkel lépi túl a temperált hangrendszert.

Nem eldönthető, hogy befejezett-e a kompozíció. Ő több tételről beszélt annak idején. Lehet, hogy nem a betegség gátolta meg, hanem mégis lezártnak érezte a formát. Mindenesetre a lehetőségeket nem merítette ki. Útmutató marad az utódoknak: erre is lehet még tovább keresni.

III.

Erről a csupa ideg és mozgás, nyughatatlan, lobogó fantáziájú emberről mondhatta volna Hölderlin: „*Gewaltig hat ihn Apollo geschlagen!*” (Hatalmas csapást mért rá Apollón!)

Lépésről lépésre:

a) Először csak mind erősebben fáj a lába – aztán egyre kevesebbet tud járni, mozogni. Közben még 2001-ben megírja beszédét a Kyoto-díj átadására, amely tele van fontos, új önéletrajzi részlettel, a végén pedig megszívlelendő szakmai és szakmai-etikai tanácsokkal látja el a fiatal zeneszerzőket. Megírja a *Kürtverseny* hetedik tételét.

b) 2002-től újra Bécsben él. Véglegesen. Vera gondozza.

c) A nyolcvanadik születésnap koncertet már tolószékben hallgatja.

d) Utána a *matrac-sír* (Heine) – éveken át. A komponálás leáll.

Verának így okolja meg: „Ha nem tudok mozogni, akkor formálni sem tudok.”

Téves diagnózisok alapján többször is megoperálják a lábát.

Amikor kiderül, hogy a baj az agyból, illetve a központi idegrendszerből ered, további két operáció.

e) Egy teljes évig csak olvas, úgyszólván napi huszonnégy órában, egyre több tudományos művet.

f) Amikor már a kezét sem tudja mozgatni, Vera zenét tesz fel neki: Beethovent, Schubertet, Mozartot, de főleg Bachot. És órák hosszat egész könyveket olvas fel neki.

g) Ahogy csökken a kilátás a gyógyulásra: csöndes lázadás és düh, depressziók, de erős fájdalmak is. A zenét sem tudja már elviselni.

Éjjelenként a Bayern-Alpha televízió tudományos adásait nézi és követi rendkívül élénk érdeklődéssel: matematikát, fizikát, kémiát, biológiát, asztronómiát, de nyelvészetet, földrajzot, történelmet, politikát is. Figyelemmel kíséri a Duna TV-n a *Mindentudás Egyetemét*.

Még álmodik zenét. Egy új zongoraetűdöt is. Lejegyezni már nem tudná, megformálni sem.

h) Aztán hosszú, néha többnapos hallgatások. Lehunyt szemmel, mozdulatlanul fekszik, de néhány szóval reagál a tudományos előadásokra. Előfordul, hogy előre bemondja a kulcsszót!

i) Amikor már mélyen benne jár a kétségbeesésben, szótlannul és panasz nélkül, hírt kap barátja, Gerhard Neuweiler, súlyos betegségéről: Ligeti sír!

IV.

Az utolsó években, feleségemmel, Mártával együtt, állandó telefon- és faxkapcsolatban álltunk Verával, követtük a betegség lefolyását.

Utoljára 2006 február végén láttuk, Bécsben. Nagyon féltünk a viszontlátástól, tudtuk, hogy már teljesen mozdulatlanul, szótlanul, behunyt szemmel fekszik, egészen kis fejmozdulatokkal int igent vagy nemet.

Időnként erősen szorong, és ez látható is az arcán. Kevés, de mindig értelmes szót szól, azt is inkább csak éjjel, Verának. Mélyen kétségbeesett.

A találkozás meglepetés volt.

Szakállasan, mozdulatlanul, lehunyt szemmel feküdt, valóban. Rövid időre a „*crise d'angoisse*”, a szorongás is rátört, mégis: az volt a benyomásunk, hogy egy elragadtatott és megvilágosodott (*entrückt und verklärt*; nem merem azt mondani, hogy sorsával megbékélt), átlényegült, immár másik dimenzióban létező, nem boldogtalan, nem is boldog valakit találtunk – *valaki mást*.

V.

És most hadd énekeljem meg Vera-Pénélopé dicséretét, aki az utolsó években napi 12–13 órás pszichoanalitikusi munkája mellett szinte alvás nélkül, egész éjeleket töltött Gyurival. Etette, zenét tett föl vagy bekapcsolta a televíziót, s mikor Gyuri már a kezét sem tudta használni, órákon át felolvasott neki.

És úgy tartotta tisztán a testét (hétvégeken segítsége sem volt, egyedül kellett megfordítania a súlyos, tehetetlen testet), hogy elérte az úgyszólván lehetetlent: egyetlen felfekvése sem volt!

Közben Vera térdét is operálni kellett, de az órai közti öt-tíz percekben mindig megjárta a lépcsőket Gyuri emeleti hálószobájába.

*Emberfeletti és
sírnivalóan emberi!*

VI.

Azt hiszem, utolsó telefonbeszélgetésünk volt. Már csak feküdt és olvasott. Vállaltam, hogy megpróbálom rábeszélni: írjon legalább egy rövid darabot egy készülő zongorapedagógiai kiadvány, amolyan „középnéhez” zongoradarabok gyűjteménye számára. (Mások mellett Boulez és én is vállaltuk a részvételt.) Célom az volt, hogy érezze, hangszer nélkül is tud komponálni, még fekvé is.

„Nem! Én az Alice-t szeretném megírni!”, mondta nagyon határozottan. Lewis Carroll *Alice Csodaországban* és *Alice Tükörországban* című könyvéből akart operát írni, ehhez tervezte a jelene- teket. Legalább tíz éve gondolkodott rajta. Számomra a *Nonsense Madrigals* ennek az operának a Wesendonck-dalai.

Vera mesélte el utolsó próbálkozását a komponálásra. Odaült a zongorához és megírt egy taktust a *Kürtverseny* VIII. tételéből (még most is ott van a kottatartón). Azután abbahagyta azzal, hogy nem kell több tétel a kompozícióhoz. Így látta valóban? Vagy a betegség győzött?

VII. A)

Végül az én Ligeti-Ulysses-mitológiám:

90 (Ullisse:) ... *Quando*
.....*mi dipartì' da Circe...*

94 *nè dolcezza di figlio, nè la pieta*
del vecchio padre, né 'l debito amore
lo qual dovea Penelopè far lieta,
.....*vincer potèr dentro da me l'ardore*
ch'ì' ebbi a divenir del mondo esperto
e delli vizî umani e del valore;
.....*ma misi me per l'alto mare aperto*
sol con un legno, e con quella compagna
picciola da la qual non fui deserto.

106 *I' e' compagni eravan vecchi e tardi*

112 „O frati – dissi – che per centomilia
 perigli siete giunti a l'occidente,
 a questa tanto picciola vigilia
d'i nostri sensi ch'è del rimanente
 non vogliate negar l'esperienza,
 di retro al sol, del mondo sanza gente!
Considerate la vostra semenza:
 fatti non foste a viver come bruti,
 ma per seguir virtute e conoscenza.”

(DANTE, *Inferno*, Canto XXVI)

90 ...Amikor Kirkétől eljöttem...

94 sem fiam mosolya, sem vén apám
 tisztelete, sem férfi kötelesség,
 hogy Pénélopét szeressem és vidítsam,
 nem tudta bennem legyőzni a vágyat,
 hogy kitapasztaljam a nagyvilágot,
 s az ember jó és rossz vonásait.
 A nyílt tengernek vágtam hát neki,
 egyetlen hajóval s a kis csapattal,
 akik, mint addig, most sem hagytak el.

106 Én és a társak: fáradt öregek (voltunk)

112 „Testvérek”, szóltam, „ha ezer veszéllyel
 dacolva Napnyugatig jöttetek,
 mért is tagadnátok meg magatoktól,
 hogy éber létünk kevés idejére
 megtapasztaljuk a Nap mögötti,
 ember által sosem lakott világot?
 Gondoljatok a származásotokra:
 Nem állat-létre teremtett az Isten,
 de értéket keresni és tudást!”¹¹⁶

¹¹⁶ Ulysses szavai, Pokol XXVI. Nádasdy Ádám fordítása.

VII. B) 1.

1993: A bécsi *Standard* születésnapjára beszélgetése a hetven-
évessel.

Ligeti:

"Musik machen

und

Liebe machen –

das sind

die beiden Hauptsachen

im Leben!"

Zenéltni és szeretkezni – ez a két fő dolog az életben!

Ulysses-Odüsszeusz messzi útvesztőkben tévelygett. Talán Ligeti számára sem volt tudatos, hogy a feltárás és a kutatás szenvedélye, a szókratészi *exetasis* készítése mennyire ugyanaz a szeretkezésben, mint a zenében.

VII. B) 2.

Többórás telefonbeszélgetései a távolból Vera-Pénélopéval. Egy életen át. Majd minden éjjel. Minden fontosat megbeszéltek, ami aznap történt.

Azt kell mondjam: Igen, Ulysses bolyongott, világot járt, világokat ismert meg – de közben el sem hagyta Ithakát.

VIII.

Hagyatéka

Amikor – harmincadik évemen túl – Webernt kezdtem másolni, a *Symphonie* Op. 21 első tételénél meg kellett állnom, szét kellett írnom magamnak a tükörkánont többszínű négyszólamú partitúrába. Az volt az érzésem, hogy a Zeneakadémián nagyon is komolyan vett Palestrina-stúdiumoknak olyan fokú kiegészítése ez a zene, hogy tananyagnak kellene lennie minden zeneszerzés tanulóknak. (Budapesten azóta ez meg is valósult.)

Most, hogy a Ligeti-művekkel újra és a korábbinál mélyebben foglalkozhattam, az első, amit találtam, Simon Gallot kitűnő analízise volt a *Nonsense Madrigals* V. tételéről, a *The Lobster Quadrille*-ről. (Simon Gallot: *György Ligeti populaire et savant – aux origines du style*. Thèse de doctorat 2005. Université Lumière, Lyon).

Első reakcióm ez volt: ha nem volnék nyolcvanegy éves, neki kellene állnom „modelldarabok” másolásának, analízisének. Kiderült, hogy – majdnem mint Bach esetében – nem egy-két, hanem sok Ligeti-kompozíció az, aminek a végére kellene járnom. Ilyen elsősorban a *Requiem* Kyriéje, de az *Atmosphères* úgyszintén, és a *Lux Aeterna* meg a *Lontano* is. Az *Etűdök* közül legalább a *Désordre*-t és az *Automne de Varsovie*-t, de a *Hegedűverseny* I. tételét (mindkét változatot, hiszen az 1990-es helyett 1992-ben másikat írt), a *Magyar etűdök* I. tételének tükörkánonját, a *Continuum*ot és az *Aventures*-t is elemezném...

A *Nonsense Madrigals* I., V. és VI. darabja még azt a leckét is feladja nekem, hogy Josquint, Ockeghemet újravizsgáljam – de már késő, teljesen reménytelen.

(Azért lehet, hogy mégis nekikezdek, noha „*Io e' compagni eramam vecchi e tardi*.” S legalább a Kyriét meg a *Lux Aeternát* feldolgozom másolva-analizálva...)

De hogy a zenét tanuló fiataloknak mit jelenthet akár csak a fent említett műveket tanulmányozni, vagy bánni tudni a Hamburgerisches Konzertben fölvetett problémákkal – ami nekem fontos, nekik maga az élet lehet.

IX.

A *Kylwyria* etimológiája

Vera meséli: Ligeti öt éves kora körül látott egy moziplakátot, amelyen az *Egy anya kálváriája* című filmet hirdették. Tetszett neki a címben a kálvária szó, de nagyon szerette az y betűt is. Így lett az ő országa *Kylwyria*.

Amikor az *Aventures* és a *Nouvelles aventures* összevonásából operát tervezett, az első változat az *Oedipus* címet viselte volna (lásd: *Egy anya kálváriája!*). Később a *Kylwyria* mellett döntött.

Végül a *Le Grand Macabre* született meg.

(Nádori Lidia fordítása. Holmi, 2007. november, 1375–1383. o.)

ÉLETRAJZ

Írta: Varga Bálint András

Kurtág György 1926 február 19-én született a bánáti Lugoson (románul Lugoj).

1948 óta magyar állampolgár; 2002-ben felvette a francia állampolgárságot is.

Ötéves kora óta tanult zongorázni, Vojkicza-Peia Kláránál. Sokat köszönhetett a közös muzsikálásnak édesanyjával, akivel Haydn- és Beethoven-szimfóniák, valamint Mozart-nyitányok négykezes átiratait játszották.

Az első igazi pedagógus-egyéniség, akitől életre szóló, zeneszerzői tevékenységére is kiható élményeket kapott, Kardos Magda volt Temesvárott. Zeneszerzéstanulmányait (összhangzattant és ellenpontot) Max Eisikovitsnál kezdte, ugyancsak Temesvárott.

1945 szeptemberében felvételizett a budapesti Zeneakadémiára; ekkor ismerkedett meg Ligeti Györggyel, akihez életre szóló barátság fűzte.

1946-ban kezdte meg tanulmányait Budapesten: Kadosa Pál (zongora), Weiner Leó (kamarazene), Veress Sándor majd Farkas Ferenc (zeneszerzés) voltak a professzorai, de jelentős impulzusokat kapott Járdányi Páltól is. 1951-ben diplomázott Kadosa Pálnál a zongoraművészképzőn és Weiner Leónál a kamarazene-főtanszakon. 1955-ben nyerte el zeneszerzés-diplomáját Farkas Ferencnél.

1947-ban feleségül vette Kinsker Mártát, aki élettársként, 1954-ben született fiuk, ifj. Kurtág György édesanyjaként, zongoraművészként, a születő kompozíciók első hallgatója- és bírálójaként azóta is meghatározó szerepet játszik Kurtág életében.

1957/1958-ban Olivier Messiaen és Darius Milhaud kurzusait látogatta Párizsban, a legnagyobb hatást azonban Marianne Stein tanítása gyakorolta rá. Nemcsak abban segített, hogy megtalálja a komponálását éveken át bénító alkotói válságból kivezető utat. Új fejezetet nyitott a zeneszerző pályáján („Marianne megfelezte az életemet”) – irányt mutatott. Ez magyarázza az Opus 1-es vonósnégyes ajánlását, és évekkel később ezért dedikálta Marianne Steinnek az Opus 24-es *Kafka-töredékeket* is.

A Párizsban töltött hónapok során Kurtág maradandó zenei benyomásokat köszönhetett a Domaine musical koncertjeinek, ahol többek között számos Boulez-művet hallott az együttest alapító zeneszerző dirigálásával. Ez az év, valamint úton hazafelé a Kölnben töltött néhány nap (amikor viszontlátta Ligetit, aki megmutatta az elektronikus *Artikulation*-t, megismerkedett Stockhausennel és meghallgatta annak *Gruppen* című darabját három zenekarra) döntő hatást gyakorolt Kurtág pályájára. Ezek a benyomások nagy szerepet játszottak az Opus 1-es első vonósnégyes létrejöttében.

1960 és 1968 között Kurtág az Országos Filharmónia szólistáit korrepetálta; 1967-ben kezdte meg oktatói tevékenységét a Zeneakadémián. Kezdetben Kadosa Pál tanársegédje volt a zongoratan szakon, majd kamarazenét tanított. 1986-ban nyugdíjba vonult, de ezután is, 1993-ig, rendszeresen tanított a Zeneakadémián. Azóta, a mai napig, évente több kamarazene-kurzust tart Európa számos országában, valamint az Egyesült Államokban.

1971-ben DAAD-ösztöndíjasként egy évet Nyugat-Berlinben töltött. 1973-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. (1996-ban másodszor is megkapta a kitüntetést).

1981-ben mutatta be az Ensemble Intercontemporain Párizsban *A megboldogult R. V. Truszova üzenetei* (Op. 17) című kompozíciót szopránra és kamaraegyüttesre (szólista: Csengery Adrienne, karmester: Sylvain Cambreling).

A mű átütő sikere indította meg Kurtág nemzetközi karrierjét.

1993-ban a berlini Wissenschaftskolleg meghívására két esztendőre a városba költözött mint a Berlini Filharmonikusok composer-in-residence-sze. 1995/1996-ban hasonló minőségben a bécsi Konzerthaus vendége, majd Amsterdam (1996–1998), ismét Berlin (1998–1999) és Párizs (1999–2001) következett. A Kurtág-házaspár 2001 óta Bordeaux közelében, St André de Cubzac-ban él.

Kurtág György számos kitüntetés és díjbirtokosa. 1998-ban például az Ernst von Siemens Musikstiftung díjának nyertese; 2006-ban *...concertante...* (Op. 42) című kompozíciójának ítélik a világ egyik legtekintélyesebb zenei díját, a Grawemeyer Awardot.

MŰJEGYZÉK

Összeállította: Demény János

EDITIO MUSICA BUDAPEST

ZENEMŰKIADÓ

A művek felsorolása műcsoportokban, azon belül kronológia szerint történik. A visszavont művek (néhány szükséges említés kivételével) nem szerepelnek. Az műcímek eredeti nyelven és/vagy a szerző által autorizált magyar fordításban szerepelnek. Szögletes zárójelbe került a cirill és görög címek romanizált átírása, a címfordítások, és az egyenlőre nem véglegesített műcímek. A lezáratlan, ill. még nem publikált ciklusokról, sorozatokról, gyűjteményekről adott információk semmiképp sem tekinthetők véglegesnek. A műlista lezárása: 2008. szeptember 1. Az összeállításhoz nélkülözhetetlen volt az Univeral Edition (Bécs) zeneműkiadó segítsége, valamint a Wilhelm András nyújtotta jelentős számú és fontosságú információ, amely a készülő Kurtág-monográfiához gyűjtött anyagaiból származik.

A műlista lezárása: 2008. szeptember 1.

Rövidítések:

EMB = Editio Musica Budapest

UE = Universal Edition, Wien

Az orosz (cirill) írás romanizálása az ISO/R 9:1968 protokoll szerint:

А а	A a
Б б	B b
В в	V v
Г г	G g
Д д	D d
Е е	E e
Ё ё	Ё ё
Ж ж	Ž ž
З з	Z z
И и	I i
Й й	J j

К к	K k
Л л	L l
М м	M m
Н н	N n
О о	O o
П п	P p
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
У у	U u
Ф ф	F f

Х х	Ch ch
Ц ц	C c
Ч ч	Č č
Ш ш	Š š
Щ щ	Šč šč
Ъ ъ	„
Ы ы	Y y
Ь ь	‘
Э э	È è
Ю ю	Ju ju
Я я	Ja ja

Az ógörög írás romanizálása (a tonális ékezeteket
az átírásban mellőztük):

Α α	A a	Κ κ	K k	Τ τ	T t
Β β	B b	Λ λ	L l	Υ υ	U u
Γ γ	G g	Μ μ	M m	Φ φ	Ph ph
Δ δ	D d	Ν ν	N n	Χ χ	Ch ch
Ε ε	E e	Ξ ξ	Ks ks	Ψ ψ	Ps ps
Ζ ζ	Z z	Ο ο	O o	Ω ω	Ô ô
Η η	Ê ê	Π π	P p	'	H
Θ θ	Th th	Ρ ρ	R r	.	:
Ι ι	I i	Σ σ ζ	S s		

MŰVEK ZENEKARRA

TÉTEL BRÁCSÁRA ÉS ZENEKARRA

Keletkezés: 1953–54

Ajánlás: Pataki Imrének

Bemutató: Debrecen, 1955, Pataki Imre, Debreceni MÁV
Szimfonikus Zenekar, vez. Blum Tamás

Kiadás: EMB ©1961 (partitúra Z. 3210); EMB ©1963
(Z. 2957 zongorakivonat)

Megjegyzés: Az 1990-ben visszavont *Brácsaverseny* I. tétele.

NÉGY CAPRICCIO Op. 9

Bálint István verseire, szoprán hangra és kamaraegyüttesre

Tételek: I. **Paris I, Musée de Cluny: La Dame à la Licorne**

II. **Paris II, Tour Saint Jacques** III. **Nyelvlecke**

IV. **Ars poetica**

Keletkezés: 1959, 1970–71, rev. 1993, 1996–97, utolsó változat: 1999

Ajánlás: Mihály Andrásnak

Bemutató: Budapest, 1971. X. 13, Sziklai Erika, Budapesti
Kamaraegyüttes, vez. Mihály András

Kiadás: UE ©1996 (31264 partitúra), UE ©1996
(30393 zongorakivonat, Bácskai György szerk.)

Megjegyzés: ©1973 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től
kizárólagosan UE

GRABSTEIN FÜR STEPHAN Op. 15c

In memoriam Stephan Stein

gitárra és térben elosztott hangszercsoportokra

Keletkezés: 1978–79; rev. 1989

Bemutató: Szeged, 26 May 1989. V. 26, Salieri Kamarazenekar,
vez. Pál Tamás

Kiadás: EMB (Z. 13 813 partitúra előkészületben)

Megjegyzés: *Prix de Composition Musicale 1993 de la Fondation
Prince Pierre de Monaco* (az OP. 27 NO. 2-vel közösen)**ПОСЛАНИЯ ПОКОЙНОЙ Р. В. ТРУСОВОЙ
[POSLANIJA POKOJNOJ R. V. TRUSOVOJ / A BOLDOGULT
R. V. TRUSZOVA ÜZENETEI] Op. 17**

Dalos Rimma 21 versére, szoprán hangra és együttesre

Részek, tételek: I. **Одиночество** [Odinočestvo / Magány]1. **В пространстве площадью** [V prostranstve
plošad'ju / Hatszor négy méternyi térben].2. **День упал** [Den' upal / Egy nap zuhant le]II. **Немного эротическое** [Nemnoga erotičeskoe /
Egy kis erotika]1. **Жар** [Žar / Láz]. 2. **Два сплетенных тела** [Dva
spletennyh tela / Összefonódó két test]. 3. **Почему
мне не выжжать свиньей** [Počemu mne ne vyzžat'
svin'ej / Miért ne visítanék, mint a disznó].4. **Частушка** [Častuška / Csasztuska]III. **Горький опыт - сладость и горе** [Gor'kij opyt –
sladost' i gore / Keserű tapasztalás – öröm és bánat]1. **Ты вынул** [Ty vynul / Odavetted]. 2. **Великая дела**
[Velikaja dela / Nagy nyomorúság]. 3. **Камешки**[Kameški / Kavicsok]. 4. **Тонкая игла** [Tonkaja igla /
Karcsú tűvel]. 5. **Знаю, любимому** [Znaju, ljubimomu
/ Tudom, nem kellek]. 6. **Цветов осенних увяданье**
[Cvetov osennih uvjadane / Őszi virágok
hervadása]. 7. **В тебе свое спасение ищу** [V tebe svoje
spasenie išu / Benned a megváltást keresem].8. **Твой исчезновенья** [Tvoj isčeznoven'ja /
Eltűnéseid]. 9. **Я без тебя** [Ja bez tebja / Nélküled
én]. 10. **Люби меня** [Ljubi menja / Szeress].11. **Расплата** [Rasplata / Elszámolás]. 12. **Игрушка**
[Igruška, Játékszer]. 13. **Зачем ты произнес** [Začem ty
proiznes / Oly szörnyű szavakat]. 14. **В ливне**

[V livne / Falánk tekintetek] 15. **3a bcö**
 [Za svë / Mindenért], 15a. *idem* (double)

Keletkezés: 1976–80 (az Ensemble Intercontemporain és a Francia Állam felkérésére)

Ajánlás: Kósa Györgynek

Bemutató: Paris, 1981. I. 14, Csengery Adrienne, Ensemble Intercontemporain, vez. Sylvain Cambreling

Kiadás: EMB ©1982 (Z. 12 021 partitúra)

...QUASI UNA FANTASIA... Op. 27 No. 1

zongorára és térben elosztott hangszercsoportokra

Tételek: I. Introduzione: *Largo* II. *Presto minaccioso e lamentoso* (Wie ein Traumeswirren): *Molto Agitato*· III. Recitativo: *Grave, disperato*· IV. Aria – *Adagio molto: Lontano, calmo, appena sentito*

Keletkezés: 1987–88 (a Berliner Festwochen felkérésére)

Ajánlás: Kocsis Zoltánnak és Eötvös Péternek

Bemutató: Berlin, 1988. X. 16, Kocsis Zoltán, Ensemble Modern, vez. Eötvös Péter

Kiadás: EMB ©1989 (Z. 13 742 partitúra)

OP. 27 NO. 2 („KETTŐSVERSENY”)

zongorára, gordonkára és két térben elosztott együttesre

Tételek: I. *Poco allegretto* II. *L'istesso tempo (quasi più mosso)*· III. *Presto agitato*· IV. *Adagio – Largo*

Keletkezés: 1989–1990 (az Ensemble Intercontemporain, az Ensemble Modern és az Alte Oper, Frankfurt am Main, felkérésére)

Ajánlás: Kocsis Zoltánnak, Perényi Miklósnak és Eötvös Péternek

Bemutató: Frankfurt, 1990. XII. 8, Kocsis Zoltán, Perényi Miklós, Ensemble Intercontemporain, Ensemble Modern, vez. Eötvös Péter

Kiadás: EMB (Z. 13 988 partitúra előkészületben)

Megjegyzés: *Prix de Composition Musicale 1993, de la Fondation Prince Pierre de Monaco* (a Grabstein für Stephan-nal közösen)

SAMUEL BECKETT: WHAT IS THE WORD**[SAMUEL BECKETT: MI IS A SZÓ] – (SIKLÓS ISTVÁN****TOLMÁCSOLÁSÁBAN BECKETT SÁMUEL ÜZENI MONYÓK ILDIKÓVAL)****Op. 30b**

Samuel Beckett utolsó írására Siklós István fordításában (részben angolul is), alt hangra (recitáció), ének-kvintettre és térben elosztott kamaracsoportokra

Keletkezés: 1991

Bemutató: 1991. X. 27, Monyók Ildikó, Tomkins Énekegyüttes (karigazgató: Dobra János), Ensemble Anton Webern, vez. Claudio Abbado

Kiadás: EMB (Z. 13 990 partitúra előkészületben)

Megjegyzés: Az *Op. 30*-as mű átdolgozása. Mint az, ez is Monyók Ildikó számára készült, aki jelenleg az énekszólam kizárólagos eladója

ΣΤΗΛΗ [STÊLÊ / SZTÉLÉ] Op. 33

nagyzenekarra

Tételek: I. *Adagio*· II. *Lamento – disperato, con moto*· III. *Molto sostenuto*

Keletkezés: 1994; rev. 2003, 2006 (a Berliini Filharmonikus Zenekar felkérésére)

Ajánlás: Claudio Abbadónak és a Berliini Filharmonikusoknak

Bemutató: Berlin, 14 December 1994. XII. 14, Berliini Filharmonikus Zenekar, vez. Claudio Abbado

Megjegyzés: A bemutató előtt Claudio Abbado és a Gustav Mahler Jugendorchester *Zenekari vázlatok a Sztélé Op. 33*-hoz címmel, három alkalommal nyilvánosan játszotta a darabot

Kiadás: EMB ©2003 (Z. 14 060 partitúra)

Megjegyzés: A III. tétel a *Mihály András emlékére* c. zongoradarab (*Játékok* VI/43) átdolgozása

ÜZENETEK ZENEKARRA Op. 34

zenekarra és vegyeskarra

Tételek: I. *Levél Eötvös Péternek* (1994)· II. *Aus der Ferne* [Hang a távolból] – Hommage à Alfred Schlee 85 (1991, rev. 1994)· III. *Helyzetkép* – Néhány szó Jeney Zoltánhoz (1993)· IV. ... *a solemn air...* – Hommage à Simon Albert 70 (1996)· V. *Inscription on a Grave in*

Cornwall (1995)· VI. Virág az ember... – In
memoriam Kocsis Ottó (1995)

- Ajánlás:* V. Sabine Tomeknek· VI. Kocsis Zoltánnak
Bemutatók: I: Essen, 1995. VI. 29, WDR Zenekar, vez. Peskó Zoltán;
 II: Bécs, 1996. VI. 3, ORF Symphonieorchester,
 vez. Eötvös Péter; V, VI: tétel: Stuttgart, 1995. VIII. 16,
 Gächinger Kantorei, Izraeli Filharmonikusok,
 vez. Helmuth Rilling
Kiadás: EMB (Z. 14 075 partitúra előkészületben)
Más letét: II: zongora (*Játékok* V/31)· IV: zongora négykezes
 (in: *Játékok* VIII)· VI: zongora + pianínó + tam-tam
 /nagydob V–VI: kis eltéréssel *Epilog* címmel a *Requiem*
der Versöhnung záró szakasza
Megjegyzés: Teljes előadásban Peskó Zoltán javaslata szerint és a
 szerző jóváhagyásával a III és IV. tétel felcserélhető. További elő-
 adási lehetőségek →*Üzenetek zenekarra* Op. 34-nél.

ÚJ ÜZENETEK ZENEKARRA Op. 34a

- Tételek:* (A befejezett tételek az előadásokon kialakult sorrend szerint)
 [I.] **Merran's dream** – Caliban detecting-rebuilding
 Miranda's dream (nagyzenekari változat: 1999) ·
 [II.] **Schatten** [Árnyak] (2000)· [III.] ... **aus tiefer**
Not... – Un message à Madeleine Santchi (1999)·
 [IV.] **Les Adieux** (in Janáček's Manier) / [Janáček
 modorában] – In memoriam Egon von Westerholt
 (1999)· [V.] **Üzenet Peskó Zoltánnak** (1998)·
 [VI.] **Merran's dream** – Caliban detecting-rebuilding
 Miranda's dream (vonószzenekari változat: 1998)
Ajánlás: [II.] Elmar Weingartennek
Bemutatók: [I.] Köln, 13 November 1998. XI. 13. WDR Zenekar,
 vez. Peskó Zoltán; [VI.] Budapest, 1999. IV. 11.
 Budapest-Hegyvidéki Kamarazenekar, vez. Gémesi
 Géza; [III, IV.] Berlin, 2000. I. 24. Berlini
 Filharmonikusok, vez. Peskó Zoltán
Kiadás: EMB (Z. 14 261 partitúra előkészületben)
Más letét: [I, VI:] zongora ill. pianínó (*Játékok* VII/34)·
 [II:] nagybőgő; gordonka; kontrabasszus-klarinét;
 kontrafagott; nagybőgő v. gordonka v. [kontra-]
 basszusklarinét + pianínó· [III:] zongora (*Játékok*
 VII/12)· [IV:] zongora (*Játékok* VI/25); vonósnegyes
 (6 *moments musicaux* Op. 44/VI)

Megjegyzés: A szerzői szándékkal nem ellentétes különböző változatok kialakítása az *Op. 34* és az *Op. 34a* tételeiből. Más (kamara- vagy szóló-) tételek, művek bevonása egy komponált programba ugyancsak megengedett.

...CONCERTANTE... Op. 42

hegedűre, brácsára és zenekarra

Keletkezés: 2002–2003, rev. 2007 (a Dán Rádió Zenekarának felkérésére)

Ajánlás: Hiromi Kikuchinak és Ken Hakiinak

Bemutató: Koppenhága, 2003. IX. 18, Hiromi Kikuchi, Ken Hakii, a Dán Rádió Zenekara, vez. Michael Schønwand

Kiadás: EMB ©2005 (Z. 14 392 partitúra)

Megjegyzés: A műnek ítelték a Louisville-i Egyetem 2006-os Grawemeyer díját.

ÉNEKES KAMARAZENE

BORNEMISZA PÉTER MONDÁSAI Op. 7

Concerto szoprán hangra és zongorára

Részek, tételek: I. Vallomás

II. Bűn

1. A bűn, mint egy sűrű köd... 2. Az elme szabad állat... 3. Az ördög most is óránként... 4. Restség az ördög vánkosa 5. (Sinfonia) 6. Az ganéjt és undok szart... 7. (Sinfonia) 8. Mint az sok csík a kádban... 9. (Sinfonia: O Mensch bewein dein Sünde groß) 10. Ez igék olyak...

III. Halál

1. (Sinfonia) 2. A halál, mint egy tör a madarat... 3. Virág az ember... 4. Az embernek halála... 5. ... virág az ember 6. Senki nincs oly tudatlan... 7. Miképpen az szép illatú... 8. Tisztességgel így temetjük... 9. Mint az mezei virágok...

IV. Tavasz

1. Az hit nem álom... 2. Valamidőn az napot, holdat... 3. (summaia a B. P. mondásinac) 4. Kikeletkor látjuk...

Függelék: IV/1. alio modo

Keletkezés: 1963–1968, rev. 1976
Ajánlás: In memoriam Lili Perl
Bemutató: Darmstadt, 1968. IX. 5, Sziklay Erika és Szűcs Lóránt
Kiadás: UE ©1973 (UE 15493)
Megjegyzés: ©1973 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től kizárólagosan UE.
Más letét: II/2: zongora (*Játékok* III/3); brácsa; hegedű + gordonka v. brácsa v. 2. hegedű IV/1: gordonka; oboa· IV/3: brácsa + nagybőgő; oboa + kontrabasszus-klarinét· II/1–3, II/8–10, III/2–3, IV/1, IV/3: trombita + nagybőgő + zongora / pianínó / cseleszta kombinációk a *Rückblick*-ben

EGY TÉLI ALKONY EMLÉKÉRE Op. 8

Gulyás Pál négy versére; szoprán hangra, hegedűre és cimbalomra

Tartalom: 1. **Az órák most hozzák alakját...** 2. **Vártalak**
 3. **Mennyi út van** 4. **Isten veled!**

Keletkezés: 1969
Ajánlás: Németh Alice-nak
Bemutató: Debrecen, 18 May 1969. V. 18. Németh Alice, Hevesi Judit és Fábíán Márta
Kiadás: UE ©1974 (15907)
Megjegyzés: ©1974 az EMB (az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től kizárólagosan UE.)

NÉGY DAL PILINSZKY JÁNOS VERSEIRE Op. 11

bariton (basszus) hangra és kamaraegyüttesre

Tételek: I. **Alkohol** II. **In Memoriam F. M. Dosztojevszkij**
 III. **Hölderlin** IV. **Verés**

Keletkezés: 1973–77
Ajánlás: II. Bárdos Lajosnak III. Szegő Katalinnak
 IV. ifj. Kurtág Györgynek
Bemutató: Budapest, 1975. X. 1, Gáti István, Budapesti Kamaraegyüttes, vez. Mihály András
Kiadás: UE ©1979 (16841)
Megjegyzés: ©1979 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től kizárólagosan UE.
Más letét: I–III: énekhangra és zongorára: *Három dal Pilinszky János verseire* Op. 11a; átdolgozásai a *Rückblick*-ben

ESZKÁ EMLÉKZAJ Op. 12

7 dal Tandori Dezső verseire, szoprán hangra és hegedűre

Tartalom: 1. **A damaszkuszi út** 2. **Kant-émlékszaj** 3. **Két sor a „Tekercs”-ből (első-utolsó)** 4. **Kavafisz-haiku** 5. **Hogy ki ne jöjjünk a gyakorlatból** 6. **A pusztá létige szomorúsága** 7. **Les Adieux**

Keletkezés: 1974–75

Ajánlás: Bárdos Lajosnak

Bemutató: Budapest, 1976. XII. 28, Pászthy Júlia, Ligeti András

Kiadás: EMB ©1978 (Z. 7940)

HERDECKER-EURYTHMIE Op. 14

fuvolára, hegedűre, beszédhangra és tenorlantra

Részek, tételek: **I. Stille Stücke für Olga-Maria Op. 14a** (fuvolára és tenorlantra)
 1. **Eigensinn** 2. **Hommage à J. S. B.** 3. **Blumen die Menschen...** (1) 4. **Zank und Sanftmut** 5. **Blumen die Menschen...** (2) *Appendix:* 5a. **Blumen die Menschen...** (2) a tre
II. Kleine Erbauliche Konzerte für Theo und Gerhard Op. 14b (hegedűre és tenorlantra)
 1. **Öd und traurig** 2. **Vivo** 3. **... aus der Ferne...**
III. Gedichte von Ellen Lösch Op. 14c (beszédhangra és tenorlantra)
 1. **Fall ohne Hall** 2. **... an Martha (ein Bild)**
 3. **Schneefeld weiß und weit** 4. **In die Schatten meiner Seele** *Appendix: III/4. alio modo*

Keletkezés: 1979.

Ajánlás: II. Theo Beckernek és Gerhard Beilharznak III. Ursula Steinkének

Kiadás: EMB ©1983 (Z. 12 533, Z. 12 534, Z. 12 535 partitúrák)

Más letét: II. rész: hegedű + zongora (*Tre pezzi per violino e pianoforte Op. 14e*)

HÉT DAL Op. 22

Károlyi Amy verseire és egy Kobayashi Issa-haikura Tandori Dezső fordításában, szoprán hangra és cimbalomra (vagy zongorára)

Tételek: 1. **Lassan, lassudan** 2. **Egyensúly** 3. **Hol végződik? (Korál)** 4. **Ajtón lakattal...** 5. **Labirintus (Perpetuum mobile)** 6. **Ami megmaradt...** (Egy lélek idézése)

7. Ars poetica*Keletkezés:* 1981–82*Ajánlás:* Csengery Adrienne-nek*Bemutató:* Glasgow, 1985. X. 7, Csengery Adrienne és Fábián Márta*Kiadás:* EMB ©1987 (Z. 12 499)**СЦЕНЫ ИЗ РОМАНА [SCENI IZ ROMANA / JELENETEK
EGY REGÉNYBŐL] Op. 19**

15 dal Dalos Rimma verseire, szoprán hangra, hegedűre, nagybőgőre és cimbalomra

Tételek: 1. **Приди** [Pridi / Gyere]· 2. **От встречи до расставания (Плач отчаяния)** [Ot vstreči da rasstavanija [Plač otčajanija / Találkozástól válásig (Jajgató)]· 3. **Мольба** [Mol'ba / Könyörgés] – Hommage à Kalmár László· 4. **Позволь мне** [Pazvol' mne· Engedd]· 5. **Считалочка** [Sčitaločka / Kiszámoló] (Hommage à Mahler)· 6. **Сон** [Son / Álom]· 7. **Рондо** [Rondo]· 8. **Нагота** [Nagota / Meztelenség]· 9. **Вальс для шарманки** [Vals' dlja šarmanki / Verkli-keringő] Hommage à Alfred Schnittke 10. **Сказка** [Skazka / Mese]· 11. **Снова** [Snova / Újra]· 12. **Бесконечный ряд воскресений** [Bezkoněčnyj rjad voskresenij / Vasárnapok] (Perpetuum mobile)· 13. **Визит** [Visit / Látogatás]· 14. **Быль** [Byl' / Igaz történet]· 15. **Эпилог** [Epilog / Epilógus]

Keletkezés: 1979–82*Ajánlás:* Csengery Adrienne-nek*Bemutató:* Budapest, 1983. X. 1, Csengery Adrienne, Keller András, Csontos Ferenc és Fábián Márta*Kiadás:* EMB ©1985 (Z. 12 661 játszópартitúra)**HÁROM DAL PILINSZKY JÁNOS VERSEIRE Op. 11a**

A Négy dal Pilinszky János verseire Op. 11 I–III. tételének átírtata bariton (basszus) hangra és zongorára

Keletkezés: 1986*Ajánlás:* Kocsis Zoltánnak*Kiadás:* UE (18999 és UED 1899900)*Megjegyzés:* ©1988 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től kizárólagosan UE.

HÁROM RÉGI FELIRAT Op. 25

népi szövegekre, szoprán hangra és zongorára

Tételek: 1. **Wijrag thudjad** (János Gugelweit scripsit, 1490)·
2. **Székelymángorló, 1792** (In memoriam Bálint Endre)·
3. **Sírkereszt a Mecseknádasdi Temetőben** (Epilógus
Bakó Ilona Lélekmadárjához)

Keletkezés: 1986–87

Ajánlás: Kurtág Mártának

Bemutató: Berlin, 1988. X. 16, Csengery Adrienne, Kocsis Zoltán

Kiadás: EMB ©1992 (Z. 13 378)

KAFKA-FRAGMENTE [KAFKA-TÖREDÉKEK] Op. 24

Franz Kafka naplójegyzeteiből és leveleiből válogatott szövegekre,
szoprán hangra és hegedűre

Részek, tételek: I. Teil [I. rész]

1. **Die Guten gehen im gleichen Schritt...** [A jók egyszerre lépnek]·
2. **Wie ein Weg im Herbst** [Akár egy őszi út]·
3. **Verstecke** [Rejtekek]·
4. **Ruhelos** [Nyugtalanul] (**Berceuse I**)·
5. **Berceuse I**
6. **Nimmermehr** [Soha többé] (**Excommunicatio**)·
7. **“Wenn er mich immer fragt”** [„De ha mindig azt kérdi, miért?”]·
8. **Es zupfte mich jemand am Kleid** [Valaki megrángatta a ruhám]·
9. **Die Weißnäherinnen** [A fehérnemű-varrónők]
10. **Szene am Bahnhof** [Pályaudvar-jelenet]·
11. **Sonntag, den 19. Juli 1910** [1910. július 19, vasárnap] (**Berceuse II**) (**Hommage à Jeney**)·
12. **Meine Ohrmuschel...** [Fülkagylóm]·
13. **Einmal brach ich mir das Bein** (**Chassidischer Tanz**) [Egyszer eltörtem a lábam (Khasszida-tánc)]·
14. **Umpanzert** [Páncélban]·
15. **Zwei Spazierstöcke** (**Authentisch-plagal**) [Két sétapálca (Autentikus-plagális)]·
16. **Keine Rückkehr** [Nincs vissza többé]·
17. **Stolz (1910/15. November, zehn Uhr)** [Büszkeség (1910. November 15, tíz óra)]·
18. **Träumend hing die Blume** [Álmodva függött a valóság] (**Hommage à Schumann**)·
19. **Nichts dergleichen** [Csak ezt ne]

II. Teil [II. rész]

Der wahre Weg [Az igaz út] (Hommage-message à Pierre Boulez)

III. Teil [III. rész]

1. **Haben? Sein?** [Valami? Semmi?]
2. **Der Coitus als Bestrafung** [A coitus mint büntetés]
- (**Canticulum Mariae Magdaleneae**)
3. **Meine Festung** [Az én börtöncellám – az én váram]
4. **Schmutzig bin ich, Milena...** [Mocskos vagyok, Milena...]
5. **Elendes Leben** [Nyomorúságos élet]
- (**double**)
6. **Der begrenzte Kreis** [A körülhatárolt kör]
7. **Ziel, Weg, Zögern** [A cél, út, habozás]
8. **So fest** [Oly szilárdan]
9. **Penetrant Jüdisch** [Penetránsan zsidó]
10. **Verstecke** [Rejtekek]
- (**double**)
11. **Staunend sahen wir das grosse Pferd** [Bámulva láttuk a nagy lovat]
- Szene in der Elektrischen** [Jelenet a villamoson] (*“1910: ‘Ich bat die Tänzerin Eduardowa, sie möchte doch den Csárdás noch einmal tanzen...’ [Franz Kafka]”* [*“1910: Kértem álmban Eduardovát, a táncosnőt, járná el még egyszer a csárdást”*])

IV. Teil [IV. rész]

1. **Zu spät (22. Oktober 1913)** [Már késő (1913. október 22.)] **Hommage à Krapp** [„Prófécia Krappról”]
2. **Eine lange Geschichte** [Hosszú történet]
3. **In memoriam Robert Klein**
4. **Aus einem alten Notizbuch** [Egy régi jegyzetfüzetből]
5. **Leoparden** [Leopárdok]
6. **In memoriam Joannis Pilinszky**
7. **Wiederum, wiederum** [Újra csak, újra csak]
8. **Es blendete uns die Mondnacht...** [Vakított minket a holdas éj]

Keletkezés: 1985–87 (a Wittener Tage für neue Kammermusik felkérésére)

Ajánlás: Stein Marianne-nak

Bemutató: Witten, 1987. IV. 25, Csengery Adrienne és Keller András

Kiadás: EMB ©1992 (Z. 13 505 játszópártitúra)

Más letét: III/6: klarinét + brácsa + zongora (*Hommage à R. Sch.* Op. 15d/II); ének + hegedű + zongora

**РЕКВИЕМ ПО ДРУГУ [REKVIEM PO DRUGU / REKVIEM
A KEDVESÉRT] Op. 26**

Dalos Rimma verseire, szoprán hangra és zongorára

Tételek: I. **О, боже мой, как тихо вдруг** [O, bože moj, kak tiho vdrug...]. II. **Жестокий романс** [Žestokij romanc]. III. **Мою силу...** [Maju silu...]. IV. **Прощай мой дорогой...** [Prošaj, moj dorogoj] (Hommage à Hugo Wolf)

Keletkezés: 1982–86

Bemutató: London, 1989. X. 13, Csengery Adrienne, Kocsis Zoltán

Kiadás: EMB (Z. 13 892 előkészületben)

Más letét: IV: cimbalom, ill. zongora (Szálkák Op. 6c ill. Op. 6d/I);
zenekar → Op. 27 No. 2/IV-ben

FRIEDRICH HÖLDERLIN: AN... (EIN FRAGMENT) Op. 29

egy Hölderlin-töredékre, tenor hangra és zongorára

Keletkezés: 1988–89 (a Westdeutscher Rundfunk felkérésére)

Bemutató: Aachen, 1989. VI. 6, Frieder Lang és Ruth Lang

Kiadás: EMB (Z. 13 038 előkészületben)

**SIKLÓS ISTVÁN TOLMÁCSOLÁSÁBAN BECKETT SÁMUEL
ÜZENI MONYÓK ILDIKÓVAL (SAMUEL BECKETT: MI IS A SZÓ /
SAMUEL BECKETT: WHAT IS THE WORD) Op. 30a**

Samuel Beckett utolsó írására, Siklós István fordításában, énekhangra és pianínóra

Keletkezés: 1990

Bemutató: Sermoneta (Olaszország), 1993. VI. 5, Monyók Ildikó és Király Csaba

Kiadás: EMB ©2006 (Z. 13 989: 50 zártkörű terjesztésre készült számozott példány)

Más letét: zenekarra (→ Op. 30a)

Megjegyzés: Az Op. 30-as művel együtt Monyók Ildikó számára készült, aki jelenleg az énekszólam kizárólagos eladója.

**[EINIGE SÄTZE AUS DEN SUDELBÜCHERN
GEORG CHRISTOPH LICHTENBERGS Op. 37]**

szoprán hangra

Keletkezés: 1996

Megjegyzés: Ebben a formában visszavont kompiláció, amely 22 Lichtenberg aforizma-megzenésítésből és egy hangszeres, ill. vokális-hangszeres *Appendix*-ből áll. Az *Appendix* tartalma: *Introduction* és 7 parafrázis.

Az ének szólók és az énekes-hangszeres parafrázisok nagyobb részének szoprán-nagybőgő átdolgozásából alakult ki az *Op. 37a*.

EINIGE SÄTZE AUS DEN SUDELBÜCHERN GEORG CHRISTOPH LICHTENBERGS *Op. 37a*

szoprán hangra és nagybőgőre

Megjegyzés: Az *Op. 37* jelenetős átdolgozása

Tételek: 1. **Die Kartoffeln**· 2. **Die Kuh**· 3. ... **ein Kirchstuhl**...
4. **Alpenspitzen**· 5. **Geständnis**· 6. **Kirchtürme**· 7. **Ein Liebhaber der Classica-Philologie**· 8. **Dank**· 9. **Koan**·
10. **Gebet**· 11. ... **an die aufgehende Sonne**...· 12. **Ein Mädchen**...· 13. **Dreistigkeit**· 14. **Die Hände**· 15. (a) **Verlorene Mühe**, (b) *idem (alio modo)*· 16. **Ein Gourmand**· 17. ... **und eine neue Welt**...· 18. **Eine wichtige Bemerkung**· 19. **Franklin, der Erfinder**·
20. **Der gute Ton**· 21. **Touropa**· 22. **Ein merkwürdiger Gedanke**

Keletkezés: (1996) 1999

Ajánlás: Annette and Wolf Lepenies-nek

Bemutató: Wissenschaftskolleg zu Berlin, 1999. XI. 12 November,
Maria Husmann és Christian Sutter

Kiadás: EMB (Z. 14 242 előkészületben)

Más letét: 3, 4, 11, 15, 17, 19, 20: hangszeres ill. hangszeres-
vokális feldolgozások az *Op. 37 Függelékében*.
9, 10: klarinét + cimbalom (*Tre altri pezzi*...
Op. 38a/II–III)

...PAS À PAS – NULLE PART... – POÈMES DE SAMUEL BECKETT *Op. 36*

Samuel Beckett verseire és Sébastien Chamfort–Samuel Beckett maximákra (francia és angol nyelven), bariton hangra,
ütőhangszerre és vonóstrióra

Tételek: 1. **Introduzione**· 2. **pas à pas – nulle part** [lépésről
lépésre – sehova]· 3. **le nain** [törpe] (**Hommage à Roland Moser**)· 4. **octave** (**Message à Pierre Boulez**)
[oktáva (Pierre Bouleznek címezve)]· 5. **Imagine... le tout petit macabre** („**Ligetinek**”) [képzeld csak
(egészen kis haláltánc) (Ligeti Györgynek)]· 6. **octave (double)** (**à Isabelle Kurtág**) [oktáva (Kurtág Izabellá-
nak)]· 7. **écoute-les**... [hallgasd őket]· 8. **berceuse**

[ringató] (**Hommage à Heinz Holliger**)· 9. **Intermezzo I**·
 10. ...d'où... [... honnan...]· 11. **elles viennent...**
 [jönnek űk a nők] (**Hommage à Gösta Neuwirth**)
 12. **rêve** [álom]· 13. **apparition** („Jehudának”) [jelenés
 (Jehuda Elkanának)]· 14. **fous...** (à **Anne-Marie
 Brunner**) [a bolondja... („Brunner Panninak”)· 15. **fin
 fond du néant...** (**Hommage à Erik Satie**) [a semmi
 legalján (Erik Satie emlékének)]· 16. **en face le pire...**
 [szemben a rosszal] 17. **inventaire** [leltár] (**Hommage
 à Jan van Vlijmen**)· 18. **Intermezzo II**· 19. **Dieppe**
 (**Hommage à François Sulyok** [Sulyok Ferencnek])·
 20. **La calma**· 21. **Intermezzo III**· 22. **mouvement**
 [mozzanat]· 23. **de pied ferme** [szilárd léptekkel]·
 24. ... **levons l'ancre...** [... horgonyt fel...]·
 25. **Chamfort-Beckett: que le cœur de l'homme...;
 how hollow...**· 26. ~: **sleep...**· 27. ~: **oblivion sweet
 oblivion...** (**Hommage à Christian Wolff**)·
 28. ~: **"lasciate ogni speranza"**· 29. ~: **a shocking case
 (a little song for Liz Baker...)**· 30. **Beckett: Valse**
 [keringő] (**Hommage à Helmut Lachenmann**)·
 31. **Intermezzo IV: Pizzicato-keringő** (**Hommage
 à Ránki György**)· 32. **Chamfort-Beckett: Méditation**·
 33. ~: **une découvert bouleversante**· 34. ~: **asking for
 solace and solace** (**Hommage à Merran Joy Poplar**)
Keletkezés: 1993–98, rev. 2007–08 (a Festival d'Automne à Paris
 és az Edinburgh International Festival felkérésére)
Bemutató: Paris, 1998. X. 21, Kurt Widmer, Mircea Ardeleanu
 és az Orlando Trio (Hiromi Kikuchi, Ken Hakii,
 Metz István)
Kiadás: EMB (Z. 14 169 előkészületben)
Más letét: 3: brácsa
Megjegyzés: A mű egyes számai eredetileg bariton hangra
 készültek, ezekből 5 szám nem került be a ciklusba:
 [1.] ... **rêverie...** [2.] ... **odeur du temps...**
 [3.] ... **Stuttgart...** (... **Helmut Lachenman pourrait
 me le dire...**) [4.] **nuît** [éjszaka]· [5.] (**Chamfort-Beckett:**)
an indian proverb

[АҢМАТОВА-ДАЛОК] Op. 41

szoprán hangra és együttesre

Tételek: I. ПУШКИН [Puškin] · II. Александрѹ Блоку [Aleksandru

Bloku / Alekszander Bloknak]. III. **Плач-причитание**
[Plač-Pričitanie]. IV. **[Воронеж]** [Voronež / Voronyezs]

Keletkezés: 1997-től

Ajánlás: I. Natalia Melnyikovának II. (Brájer Lászlóné,) Zinának.
III. Papp Mártának

Kiadás: EMB (Z. 14 212 előkészületben)

Megjegyzés: A 2008 végén befejezett ciklus ősbemutatójára
ünnepélyes keretek között került sor 2009. január 31-én
a New York-i Carnegie Hallban. Az UMZE
Kamarazenekart Eötvös Péter vezényelte, a szoprán
Natalia Zagorinskaya volt.

KAMARAZENE ÉNEKHANG NÉLKÜL

SZVIT

zongorára, négy kézre

Tételek: I. *Vivace*· II. *Andantino*· III. *Tempo di minuetto*·
IV. *Con fuoco*

Keletkezés: 1950–51

Kiadás: EMB ©1956 (Z. 2210)

VONÓSNÉGYES Op. 1

Tételek: I. *Poco agitato*· II. *Con moto*· III. *Vivacissimo*·
IV. *Con spirito*· V. *Molto ostinato*· VI. *Adagio*

Keletkezés: 1959

Ajánlás: Stein Marianne-nak

Bemutató: Budapest, 1961. IV. 24, Várkonyi Kvartett

Kiadás: revideált kiadás: EMB ©2000 (Z. 40 128 kispártitúra;
Z. 4482 szólamok)

Megjegyzés: ©1961 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től
kizárólagosan EMB. 2000-től csak a revideált kiadás
játszható.

FÚVÓSÖTÖS Op. 2

Tételek: I. *Lento*· II. *Agitato*· III. *Vivo*· IV. *Molto sostenuto*·
V. *Rubato, improvvisando*· VI. *Grave, ma con slancio*·
VII. *Mesto*· VIII. *Rubato, molto agitato*

Keletkezés: 1959

Ajánlás: Sulyok Ferencnek

Bemutató: Budapest, 1963. XI. 17, Budapesti Fúvósötös

(Jeney Zoltán, Szeszler Tibor, Meizl Ferenc,
Ónozó János, Hara László)
Kiadás: EMB (Z. 14 638 revideált kiadás: partitúra és szólamok
előkészületben)
Megjegyzés: ©1964 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től
kizárólagosan EMB.

NYOLC DUÓ Op. 4

hegedűre és cimbalomra

Tételek: I. *Poco sostenuto*· II. *Agitato, non allegro*· (az első
változatban csak *Agitato*)· III. *Risoluto*· IV. *Lento*·
V. *Allegretto*· VI. *Vivo*· VII. *Adagio*· VIII. *Vivo*

Keletkezés: 1960–61

Ajánlás: Hevesi Juditnak és Szalay Józsefnek

Bemutató: Budapest, 1963. III. 22, Hevesi Judit és Szalay József

Kiadás: EMB ©1965 (Z. 4492)

Megjegyzés: ©1965 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től
kizárólagosan EMB.

IN MEMORIAM ZILCZ GYÖRGY

2 b trombitára, 2 harsonára, tubára (csőharangra is)

Keletkezés: 1975

Kiadás: in: *Bevezetés a társas zene gyakorlatába*. Máriássy István
és Varasdy Frigyes szerk.
EMB ©1982 (Z. 12 580 partitúra Vol. 2, pp. 57–58,
és szólamok)

HOMMAGE À MIHÁLY ANDRÁS – 12 MIKROLÚDIUM VONÓSNÉGYESRE Op. 13

Tételek: I. [jelzés nélkül]· II. (*quasi allegretto*)· III. [jelzés nélkül]
IV. *Presto*· V. *Lontano, calmo, appena sentito*·
VI. [jelzés nélkül]· VII. [jelzés nélkül]· VIII. *Con slancio*·
IX. [jelzés nélkül]· X. *Molto agitato*· XI. [jelzés nélkül]
XII. *Leggiero, con moto, non dolce*

Keletkezés: 1977–78 (a Wittener Tage für neue Kammermusik
felkérésére)

Ajánlás: Witten városának

Bemutató: Witten, 1978. IV. 21, Éder Vonósnégyes (Éder Pál,
Tóth Erika, Tóth Zoltán, Éder György)

Kiadás: EMB ©1979 (Z. 8716 játszópaitúra)

Más letét: V: in: ... *quasi una fantasia*... Op. 27 No. 1/IV

A KIS CSÁVA Op. 15b

pikolóra, harsonára és gitárra

Tételek: I. **Fanfár Muszorgszkij modorában**· II. **Himnusz Stravinsky modorában**· III. **Scherzo**· IV. **Nachtstück**
(В подполье с Федором Михайловичем [V podpol'e s Fedorom Mihajlovičem])

Keletkezés: 1978

Ajánlás: Kocsis Botondnak

Bemutató: Budapest, 1979. IV. 27, Antal Mátyás, Bereczki Erika és Nagy Erzsébet

Kiadás: EMB ©1981 (Z. 12 020 játszópártitúra)

HAT DARAB HARSONÁRA ÉS ZONGORÁRA

Tételek: I. **Fanfár I**· II. **Sirató I**· III. **Verés I**· IV. **Sirató II**· V. **Fanfár II**· VI. **Hommage à Paganini (La nouva campanella)**

Appendix: Verés II

Keletkezés: 1978

Ajánlás: Bereczki Erikának

Bemutató: Amsterdam, 1997. I. 17, Bereczki Erika és Stevan Kovacs Tickmayer

Kiadás: EMB ©1999 (Z. 14 176 játszópártitúra)

TRE PEZZI PER VIOLINO E PIANOFORTE Op. 14e

Tételek: I. **Öd und traurig**· II. **Vivo**· III. **Aus der Ferne**

Keletkezés: 1979

Ajánlás: Hevesi Juditnak és Kerekes Istvánnak

Kiadás: EMB ©1996 (Z. 14 104 játszópártitúra)

Más letét: →Herdecker-Eurythmie II. Op. 14b

BAGATELLEK Op. 14d

fuvolára, nagybőgőre és zongorára

Tartalom: 1. **Dühös korál**· 2. **Hommage à J. S. B.**· 3. **Mint az mezei viragoc... (In memoriam Ligeti Ilona)**· 4. **Vadul és szelíden**· 5. **Virág az ember...**· 6. **A megvadult lenhajú lány** [La fille aux cheveux de lin – enragée]

Keletkezés: 1981

Bemutató: London, 1982. VI. 14, June Michelle Lee, Rafael Gonzales de Lare és Richard Nunn

Kiadás: EMB ©1999 (Z. 12 494 játszópártitúra)

Más letét: 1: zongora (*Játékok* IV/2), zongora négykezes (in: *Játékok* VIII)· 2:a fuvola szólám önállóan is játszható (altfuvolán is); hegedű; vonóstrió; oboa + kontra-basszus-klarinét + pianínó + zongora· 3: zongora (*Játékok* V/20)· 6: zongora (*Játékok* V/7)

13 DARAB KÉT CIMBALOMRA A JÁTEKOKBÓL

Tartalom: 1. **Verés** (*Játékok* IV/12) 2. **Hempergős** (*Játékok* III/14)· 3. **Harangvirág** (*Játékok* II/29)· 4. **Bogáncs** (*Játékok* III/12)· 5. **Útvesztő Dé (visszhanggal)** (*Játékok* III/40/3)· 6. **Veszekedés** (*Játékok* II/3) · 7. **Lendülettel** (*Elő-játékok*)· 8. **Sarabande** (*Játékok* IV/13)· **Hommage à Domenico Scarlatti** (*Játékok* III/32)· 10. **Hommage à Petrovics** (*Játékok* III/24)· 11. **Csend – Hommage à Szervánszky** (*Játékok* III/29a)· 12. **Nyuszicsököny** (*Játékok* III/35)· 13. **Árnyjáték – Hommage à Somlyó György** (*Játékok* III/40/6)

Keletkezés: 1982

Ajánlás: Szeverényi Ilonának és Enzsöl Tündének

Bemutató: Budapest, 1986. III. 2, Szeverényi Ilona és Enzsöl Tünde

Kiadás: EMB ©1980 (Z. 8773 játszópartitúra)

KERINGŐ

Pilinszky János versére, a költő hangjára és 2 zongorára

Keletkezés: 1975?

Hangfelvétel: Hungaroton LPX 13 878 P1986, ill. HCD 31 290 P1990;

Pilinszky János, Kocsis Zoltán, Kurtág György előadása 1975-ben a Fészek Művészklubban.

Kiadás: kézzongorás változat (→*Játékok* VIII előkészületben)

LIGATURA – MESSAGE TO FRANCES–MARIE

(THE ANSWERED UNANSWERED QUESTION) Op. 31b

gordonára 2 vonóval, ill. 2 gordonkára, 2 hegedűre és cselesztára térben elosztva, ill. 2 orgonára és cselesztára (vagy pianínóra) térben elosztva

Keletkezés: 1989

Bemutató: ISCM Fesztivál, Oslo, 1990. IX. 2, Frances-Marie Uitti (gordonka), Kjell Arne Jørgensen és Eileen Siegel (hegedű), a cselesztta szólám kimaradt

Kiadás: EMB ©1995 (Z. 13 957 játszópartitúra)

Megjegyzés: A nyomtatott partitúra két gordonkaszólama

lényegében azonos a *The Answered Unanswered Question* Op. 31a címen Frances-Marie Uittinek gondolkára (két vonóval) komponált szóló művel.

OFFICIUM BREVE IN MEMORIAM

ANDREÆ SZERVÁNSZKY Op. 28

vonósnégyesre

Tételek: I. *Largo* – In memoriam Turcsányi Tibor· II. *Più andante* – In memoriam Baranyay Zsolt· III. *Sostenuto, quasi giusto*· IV. *Grave, molto sostenuto*· V. *Presto* – Fantasie über die Harmonien des Webern-Kanons· VI. *Molto agitato* – Canon a 4· VII. *Sehr fließend* – Canon a 2 (frei nach Op. 31/VI von Webern)· VIII. *Lento* – In memoriam Gabriella Garzó· IX. *Largo*· X. *Sehr fließend* – Webern: Kanon a 4 Op. 31/VI· XI. *Sostenuto* – In memoriam György Szoltsányi· XII. *Sostenuto, quasi giusto*· XIII. *Sostenuto, con slancio*· XIV. *Disperato, vivo*· XV. *Larghetto* – Arioso interrotto (di Endre Szervánszky)

Keletkezés: 1988–89 (a Wittener Tage für neue Kammermusik felkérésére)

Ajánlás: Wilfried Brenneckének

Bemutató: Witten, 1990. IV. 22, Aurn Quartet
(Matthias Lingenfelder I, Jens Oppermann,
Stewart Eaton, Andreas Arndt)

Kiadás: EMB ©1995 (Z. 13 959 játszópártitúra)

HOMMAGE À R. SCH. Op. 15d

klarinétra (és nagydobra), brácsára és zongorára

Tételek: I. (merkwürdige Pirouetten des Kapellmeisters Johannes Kreisler...), *Vivo*· II. (E. – Der begrenzte Kreis...), *Molto semplice, piano e legato*· III. (... und wieder zuckt es schmerzlich F. um die Lippen...), *Feroce, agitato*· IV. (Felhő valék, már süt a nap...) (töredék-töredék), *Calmo, scorrevole*· V. In der Nacht, *Presto*· VI. Abschied (Meister Raro entdeckt Guillaume de Machaut), *Adagio, poco andante*

Keletkezés: 1975–90

Bemutató: Budapest, 1990. X. 8, Tihanyi Gellért, Gál Zoltán,
Kurtág Márta

Kiadás: EMB ©1994 (Z. 13 809 játszópártitúra)

Más letét: II: ének + zongora (*Kafka-Fragmente* Op. 24 III/6);
 ének + hegedű + zongora (*Franz Kafka: Der begrenzte Kreis*); IV: vonósduó

PANASZOS KÉRLELŐ

furulyára és zongorára

Keletkezés: 1988

Ajánlás: Varga Flórának és Fanninak

Kiadás: in *Házimuzsika gyermekeknek furulyára és zongorára.*

szerk. Orbán György.

EMB ©1991 (Z. 13 846 pp. 12–13)

AUS DER FERNE III – Hommage à Alfred Schlee 90

vonósnégyesre

Keletkezés: 1991

Kiadás: EMB (→ *Jelek, játékok és üzenetek: Egyéb vonóskamarazene*
 Z. 14 227 előkészületben)

Közlés: in: *Schleedoyer* I. Werke für Streichquartett von Beat
 Furrer, Günter Kahowez, György Kurtág.

UE ©1991 (UE 30552)

ÉLETÚT Op. 32

2 zongorára és két baszettekürtre

Megjegyzés: A 2. zongora negyedhanggal mélyebb.

Keletkezés: 1992

Ajánlás: Veress Sándornak

Bemutató: Witten, 1992. IV. 26, Thomas Bächli,
 Gertrud Schneider (zongora), Elsbeth Darbellay,
 Jean-Luc Darbellay (baszettekürt)

Kiadás: EMB (Z. 13 967 előkészületben)

Közlés: Hasonmáskiadásban in: *Sándor Veress zum 85.*

Geburtstag. Az 1992. II. 1-i hangverseny
 programfüzete.

Konservatorium Bern ©1992 pp. 13–30.

TRE PEZZI PER CLARINETTO E CIMBALOM Op. 38

TRE ALTRI PEZZI PER CLARINETTO E CIMBALOM Op. 38a

Tételek: Op. 38: 1. *Adagio*· 2. *All'ongherese*· ad lib.

Introduzione al Epilogo· 3. *Epilogo*

Op. 38a: 1. *Kánonféle (stílusgyakorlat)*· 2a *Georg*
Christoph Lichtenberg: Gebet· 2b. (→2a felcserélt

szólamokkal)· 3a. **Georg Christoph Lichtenberg:**

Koan 3b. (→3a felcserélt szólamokkal)

Megjegyzés: A 3a. tételbe ad. lib egy basszusklarinét is bevonható,
a 3b. tétel cimbalomszólama hotelszordínós
gordonkán is játszható

Keletkezés: 1996

Ajánlás: Michel Portalnak és Fábián Mártának

Bemutató: Budapest, 1996, Michel Portal és Fábián Márta

Kiadás: EMB ©1998 (Z. 14 131 játszópartitúra. A két ciklus
egy kötetben jelent meg.)

Más letét: 2, 3: szoprán hangra (*Einige Sätze aus den Sudelbüchern*
Georg Christoph Lichtenbergs Op. 37/10, 9)

MYRIAM MARBÉ IN MEMORIAM

3 azonos hangolású furulyára

Keletkezés: 1999

Bemutató: Aldeburgh, 2000. VI. 24, Trio Tagarela
(Louise Bradbury, Lisete da Silva, Amy Whittlesea)

Kiadás: EMB (Z. 14 241 előkészületben)

AUS DER FERNE V – Alfred Schlee in memoriam

vonósnégyesre

Keletkezés: 1999

Ajánlás: az Arditti Vonósnégyesnek

Bemutató: München, 1999. VI. 24, Arditti Vonósnégyes

Kiadás: EMB (→*Jelek, játékok és üzenetek: Egyéb*
vonóskamarazene Z. 14 227 előkészületben)

4 INITIUM AZ HOMMAGE À JACOB OBRECHT-BŐL

brácsára és gordonkára

Hommage à Dobszay László

Keletkezés: 2005

Bemutató: Antwerpen, 22 August 2005. VIII. 22, Gál Zoltán
és Pintér Judit

Kiadás: EMB (in: Z. 14 495 előkészületben)

Közlés: Muzsika 2005. februári szám

HOMMAGE À JACOB OBRECHT

vonósnégyesre

Ajánlás: Bali Jánosnak

Keletkezés: 2004–05

Bemutató: Antwerpen, 22 August 2005. VIII. 22, Keller Kvartett
(Keller András, Pilz János, Gál Zoltán és Pintér Judit)
Kiadás: EMB (Z. 14 495 előkészületben)

6 MOMENTS MUSICAUX Op. 44

vonósnégyesre

Tételek: I. **Invocatio** (un fragment)· II. **Footfalls...** (mintha valaki jönne...)· III. **Capriccio**· IV. **In memoriam Sebők György**· V. ... **rappel des oiseaux...** (étude pour les harmoniques)· VI. **Les Adieux** (in Janáček's Manier)

Ajánlás: ifj. Kurtág Györgynek

Keletkezés: 1999–05 (a *Concours International de Quatour à Cordes de Bordeaux* 2005 felkérésére)

Bemutató: Bordeaux, 2005. VI. 25–30. között

Kiadás: EMB ©2008 (Z. 14 512)

Más letét: VI: zongora (*Játékok* VI/25); zenekar (*Új üzenetek zenekarra* Op. 34a/[IV])

TRIPTIC Op. 45

két hegedűre

Tételek: I. **Colindă – Prima parte** (Plecatu, plecatu, puternicu soare...)· II. **Mesagiu** – (Harmadik szigorúan magánlevél Szóllósy Andrásnak)· III. **Colindă – Seconda parte** (capriccio)

Keletkezés: 2007

Ajánlás: Kurtág Mártának

Kiadás: EMB (Z. 14 602 előkészületben)

ÉNEKSZÓLÓK

JÓZSEF ATTILA-TÖREDÉKEK Op. 20

szoprán hangra

Tételek: 1. **Kásásodik a víz, kialakúl a jég...**· 2. **Sokan voltak és körülvettek...** (Árnyjáték)· 3. **Hétért – magamat kértem – ...**· 4. **Az idő futva terem mint bab**· 5. **Költő szerelme szalmaláng...**· 6. **Én ámulok** (Hommage à Bakki József)· 7. **Szólj hát, mit tegyek én, hogy**

szeress· 8. A nyárfák közt ezüst habokkal· 9. Vadász szemünkre lányok térde les· 10. Tizenöt éve irok költeményt· 11. Oly lány az este, mint egy szöllőszem· 12. És ámulok· 13. Segítsetek, hogy meg ne öljem· 14. Nincs közöm senkihez (Perpetuum mobile)· 15. Lesz lány hús s mellé ifjú karalábé· 16. Nem! Nem! Kellene kiáltoznom· 17. A kerten, hallatlan semmit idézve· 18. Irgalom, édesanyám, mama· 19. Kásásodik a víz, kialakul a jég· 20. Ének, hajolj ki ajkamon

Keletkezés: 1982

Bemutató: Budapest, 1982. X. 26, Csengery Adrienne

Kiadás: EMB ©1984 (Z. 12 304 a szerzői tisztázat hasonmása)

Átirat: Nos. 1, 19: nagybögőre (Rückblick IX/4)· 17: vonósduóra

HÖLDERLIN-GESÄNGE Op. 35

bariton hangra (és hangszerekre)

Első füzet: 1. **An...**· 2. **Im Walde**· 3. **Gestalt und Geist** (harsonával és tubával)· 4. **An Zimmern**· 5. **Der Spaziergang**· 6. **Paul Celan: Tübingen, Jänner**

Második füzet: (lezáratlan; kronológia:) [7.] **Hälfte des Lebens** (a és c: bariton hangra, b: 3 bariton hangra)· [8.] **und wenig wissen...**· [9.] **Zwei Fragmente:** (a) **Süss ist's...**, (b) **und der Himmel...**· [10.] **Das Angenehme dieser Welt...**· [11.] **Nun versteh' ich**· [12.] **Brief an die Mutter**· [13.] **Sehnsucht und Wünschen** (Zwei Fragmente: (a) aus **Mnemosyne III**, (b) aus **Der Rhein**· [14.] **Nicht alle Tage...** (alio modo)· [15.] **Griechenland...**

Keletkezés: 1993–97

Ájánlás: 1. D. E. Sattler-nek· 2. Georg Kröllnek· 3. Alexander Polzinnak· 4. Reinhart Meyer-Kalkusnak· 5. Heinz Holligernek· 6. Robert Klein emlékére· [7.] Ligeti Györgynek· [8.] Csengery Adrienne-nek· [9.] Rolf Hansnak· [10.] Ligeti Verának· [11.] Roland Mosernek· [12.] Friedrich Cerhának· [13.] Jan van Vlijmennek· [14.] Kurt Widmernek· [15.] Karl-Heinrich Müllernek

Kiadás: EMB (Z. 14 463 előkészületben)

Közlés: Az 1. szám kézirat-hasonmása: *Holmi VII/2* 1995. II.), pp. 204–205

ESTERHÁZY PÉTER: FANCSIKÓ ÉS PINTA (TÖREDÉKEK)**Op. 40**

Bevezetés a belcanto (szépéneklés) művészetébe I., szoprán hangra
(és zongorára ill. cselesztára)

Tételek: 1. („Virágcsorda...”)· 2. **Hommage à Szöllősy András**
(„Életem fonalán...”)· 3. **csonkolt daktilusok**
(„Vágtat a ködlő...”)· 4. **Hófehérke és a héttörpe**
átdolgozás: ... a héttörpe dala („És ki vitte el...”)·
5. **Csúszó-mászó nóta** („Kígyókat melengetek...”)·
6. **Concordia** („Ha élhetek...”)· 7. **Szakmai gyakorlat**
(„Mi a manó...”)· 8. **Concordia II** („Mjúzik...”)·
9. **Menetelő-nóta** („Mint cselekvéseinket...”)·
10. **Végül** („Elúrhodott...”)

Keletkezés: 1999

Bemutató: Budapest, [?], Jónás Krisztina, Wilhelm András

Kiadás: EMB (Z. 14 245 előkészületben)

HANGSZERSZÓLÓK**NYOLC ZONGORADARAB Op. 3**

Tételek: I. *Inesorabile. Andante con moto*· II. *Calmo*·
III. *Sostenuto*· IV. *Scorrevoles*· V. *Prestissimo possibile*·
VI. *Grave*· VII. *Adagio*· VIII. *Vivo*

Keletkezés: 1960

Ajánlás: Antal Istvánnak

Bemutató: Darmstadt, 1960. VII. 10, Losonczy Andor

Kiadás: UE ©1965 (revideált változat: UE 14140 és UED 1414000)

Megjegyzés: ©1965 az EMB és az UE közös kiadása,
1991-től kizárólagosan UE.

JELEK Op. 5

brácsára

Tételek: I. *Agitato*· II. *Giusto*· III. *Lento, parlando* [eredetileg
Lento]· IV. *Vivo, feroce* [eredetileg Vivo]· V. *Quasi*
senza tempo. Adagio [eredetileg Adagio]·
VI. *Con slancio, risoluto* [eredetileg Risoluto]

Keletkezés: 1961, rev. 1992 (további revíziók várhatók)

Ajánlás: Székács Jánosnak

Bemutató: Budapest, 1963. III. 22, Székács János
Kiadás: EMB ©1965 (Z. 4643 kifogyott, a revideált kiadás előkészületben)
Megjegyzés: ©1965 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től kizárólagosan EMB.
Más letét: I, II, IV: gordonka· II, VI: vonóstrió

SZÁLKÁK Op. 6c

cimbalomra

Tételek: I. *Molto agitato*· II. *Sostenuto*· III. *Vivo*· IV. *Mesto*
(In memoriam Stefan Romaşcanu)
Keletkezés: 1962, 1973
Ajánlás: Fábián Mártának
Bemutató: Budapest, 1975. IV. 12, Fábián Márta
Kiadás: EMB ©1976 (Z. 7563)
Megjegyzés: ©1967 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től kizárólagosan EMB.
Átirat: I–IV. zongorára (Szálkák Op. 6d)· I. zenekari feldolgozás (Op. 27 No. 2/IV.); ének-zongora (*Реквием no дыззу* Op. 26/IV)

DARABOK A „GITÁRISKOLÁNAK”

II. füzet: 1. (jelzés nélkül) 2. *Molto tranquillo, quasi legato*· 31a. *Legato – tenuto*
III. füzet: 45. *Parlando*· 135. *Calmo, scorrevole*· 144. (jelzés nélkül)
IV. füzet: 25. *Cantabile*· 30. *Oroszos*· 102. *Hullámozás*
Keletkezés: 1976?
Kiadás: EMB, in: Gitáriskola. Szerk. Nagy Erzsébet
Mosóczi Miklós
II. füzet ©1983 (Z. 12 280), III. füzet ©1983 (Z. 12 281),
IV. füzet ©1987 (Z. 12 735)

SZÁLKÁK Op. 6d

az Op. 6c átirata zongorára

Keletkezés: 1978
Ajánlás: Szervánszky Valériának
Bemutató: Budapest, 1978. XI. 5, Szervánszky Valéria
Kiadás: EMB ©1979 (Z. 8735)
Megjegyzés: ©1979 az EMB és az UE közös kiadása, 1991-től kizárólagosan EMB.

PILINSZKY JÁNOS: GÉRARD DE NERVAL→*Jelek, játékok üzenetek gordonkára***JELEK Op. 5b**

gordonkára

Megjegyzés: a *Jelek* Op. 5 átirataBefejezett tételek →*Jelek, játékok üzenetek gordonkára***3 IN MEMORIAM**

zongorára

*Játékok V/40***LIGATURE E VERSETTI**

orgonára

Tartalom: [1.] Versetto: Dixit Dominus ad Noe: finis universe carnis venit... [2.] Versetto· [3.] Ligatura· [4.] Versetto· [5.] Versetto· [6.] Versetto· [7.] Ligatura· [8.] Versetto (apokrif organum): Temptavit Deus Abraham... [9.] Versetto: Tolle· [10.] Versetto: Consurrexit Cain adversus fratrem suum... [11.] Vízözön-szirénák (Noéra várva)· [12.] Ligatura· [13.] Intonatio: In principio... [14] Ligatura: Imminit ergo Dominus soprem in Adam...

Keletkezés: 1990*Ajánlás:* Dobszay Lászlónak és Szendrei Jankának*Bemutató:* (válogatás) Kuhmo, 1990. VII. 18, Kurtág György*Kiadás:* 1, 8, 10, 11. a *Játékok* VI. füzetében*Más letét:* 8: brácsa + gordonka; angolkürt + basszusklarinét; brácsa + basszusklarinét

Megjegyzés: A *Ligature e Versetti* eredetileg a Schola Hungarica (vez. Dobszay László és Szendrei Janka) *Ádám*tól *Ábrahámig* c. programjába beépített közjátékok gyűjteménye. Hangfelvétele: Quintana QUI 903032 (MC és CD)

JELENETEK Op. 39

furolára

Keletkezés: 1997*Kiadás:* A mű zárolt.

AZ HIT...

gorodonkára

Keletkezés: 1998*Kiadás:* UE ©2007 (33372)*Közlés:* EMB-közreadás a *Jelek, játékok és üzenetek gordonkára* c. gyűjteményben*Más letét:* ének (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7 IV/1); oboa**HIPARTITA Op. 43**

hegedűre

Keletkezés: 2000–04, (végső összeállítás: 2007)*Ajánlás:* Hiromi Kikuchinak
(a II. tétel külön: Anne Longuet-Marxnak)*Kiadás:* EMB (Z. 14 459 előkészületben)*Más letét:* II: fuvola· VI: brácsa; vonóstrió**KÓRUSMŰVEK****KLÁRISOK**

József Attila versére, négyszólamú vegyeskarra

Keletkezés: 1950*Ajánlás:* Kurtág Mártának*Bemutató:* Szombathely, 1986, Savaria Énekegyüttes,
vez. Deáky István*Kiadás:* EMB ©1994 (Z. 13 955)**KÓRKÉP ÉS HATTYUDAL**

Pilinszky János versére, vegyeskarra

Keletkezés: 1978, 1981, rev. 2005*Ajánlás:* Kocsis Zoltánnak*Bemutató:* N/a*Kiadás:* EMB (Z. 14 487 előkészületben)*Közlés:* A kézirat hasonmása in: *Mozgó Világ*, 1982 december,
pp. 108–111*Más letét:* zongora négykezes („*Responsorium*” in: *Játékok VIII*)

OMAGGIO A LUIGI NONO Op. 16

6 vegyeskar Anna Ahmatova és Dalos Rimma verseire

Tételek: 1. **Склонение местомимения „чей”** [Sklonenie mestomimenija „čej” / A „kié” névmás ragozása].
 2. **Анна Ахматова: Развыв (отрывок)** [Anna Ahmatova: Razvyv (atryvok) / Anna Ahmatova: Szakítás (részlet)]. 3. **Римма Далош: Любовь на месяц...** [Rimma Daloš: Ljubov' na mesjac / Dalos Rimma: Szerelem – hónapokra] (Hommage à Tristan)]. 4. ~: **Но как узнать мне... – Канон (Кор. 1. 7. 16)** [~: No kak uznať mne – Kanon (Kor. 1. 7. 16) / De honnan tudhatom... – Kánon (cf: I Kor. 7,16)]. 5. ~: **О, назидание – любовь!** (Кор. 1. 8. 1) [~: O, nazidanie – ljubov'! (Kor. 1. 8. 1.) / Ó, szeretet-épület! (cf: I Kor. 8,1)]. 6. ~: **И отверста для меня...** [~: I otversta dlja minja] (Kor. [Kor.] 1. 16. 9.) / És kapu nyílt nekem (cf: I Kor. 16,9)] – In memoriam Ország Lili· *Appendix:* (4.) **(Канон [Kanon] – alio modo)**

Keletkezés: 1979*Ajánlás:* 2. (Brájer Lászlóné,) Zinának· 4. Sofia Gubaidulinának*Bemutató:* London, 1981. II. 3, BBC Singers, vez. John Pool*Kiadás:* EMB ©1980 (Z. 12 037)*Más letét:* 3: trombita + nagybőgő + pianínó + cseleszta (*Rückblick* VII/1); brácsa + gordonka; angolkürt + basszusklarinét; brácsa + basszusklarinét**NYOLC KÓRUS TANDORI DEZSŐ VERSEIRE Op. 23**

vegyeskarra

Tételek: I. **Хáром коан**
 1. Koan III· 2. Koan I· 3. Koan II
 II. **Мáр csak azt a jövő időт kíváном**
 4. Koan bel canto 5. T. S. Eliot-érme
 III. **Хáром öнарckép**
 6. **Мáр мocsarasodom· 7. H. királyfi, mostohaapja előtt·**
 8. **Öнарckép 1965**

Keletkezés: 1981–82, rev. 1984*Ajánlás:* I. Ferenczi Ilonának· II. Dörnyey Lászlónak·

III. Wilhelm Andrásnak

Bemutató: London, 1984. VI. 1, BBC Singers, vez. John Pool*Kiadás:* EMB (Z. 12 947 előkészületben)

**ПЕСНИ УНЫНИЯ И ПЕЧАДИ [PESNI UNYNIJA I PESHALI
/ A CSÜGGEDES ÉS KESERŰSÉG DALAI] Op. 18**

6 kórus kettős vegyeskarra és hangszerekre

Tételek: I. **М. Ю. Лермонтов: И скучно и грустно** [M. Lermontov: I skučno i grustno / Mihail Lermontov: Szomorú is, unalmas is] – II. **А. А. Блок: Ночь, улица, фонарь, аптека** [A. Blok: Noč, ulica, fonar', apteka / Alekszandr Blok: Éjszaka, utca, lámpa, patika] – III. **С. А. Есенин: Вечером синим** [S. Esenin: Večerom sinim / Szergej Jeszenyin: Kéklő estén] – IV. **О. Е. Мандельштам: Куда мне деться в этом январе?** [O. Mandelshtam: Kuda mne det'sja b ètom janvare? / Oszip Mandelstam: Hová legyek ebben a januárban?] – V. **А. А. Ахматова: Распятие** [A. Ahmatova: Raspjatie / Anna Ahmatova: A megfeszítés] – VI. **М. Цветаева: Пора...** [M. Cvetaeva: Pora / Marina Cvetajeva: Ideje]

Keletkezés: 1980–94 (revízió alatt)

Ajánlás: (Brájer Lászlóné,) Zinának

Bemutató: (A IV. tétel nélkül) Amsterdam, 1995. VI. 29, Monteverdi Choir, Schönberg Ensemble, vez. John Eliot Gardiner; (Első teljes előadás) Edinburgh, 1996. VIII. 24, Edinburgh Festival Singers, Scottish Chamber Orchestra, vez. David Jones

Kiadás: EMB (Z. 14 077 partitúra/karpartitúra előkészületben)

COLINDĂ– BALADĂ Op. 46

román kolinda-szövegre, kettős kórusra és hangszerekre

Keletkezés: 2006–08. III. 2.

Ajánlás: Felician Brînzeunak

Bemutató: N/a

Kiadás: EMB (Z. 14 668 előkészületben)

KÖZÖS MŰVEK

Ifj. Kurtág Györggyel:

LAJKA-EMLEK [MÉMOIRE DE LAÏKA]

hangmintákra és szintetizárra (digitális hangfelvétel 3'23'')

Keletkezés: 1990 (2001)

Bemutató: (eredeti verzió) Budapest, 1991. I. 1; (javított verzió) London, 2002. IV. 20.

Kiadás: EMB (Z. 13 987 DAT/CDR)

Ifj. Kurtág Györggyel:

ZWIEGESPRACH

vonósnégyesre és élő elektronikára

Tételek: I. a) **Introduzione**· b) **Tears** – II. a) **Visions**· b) **Feroce**·
c) **Recitativo passionato** – III. a) **Love Story**·
b) **Madárhivogató** – IV. a) **Shadows**· b) **Vihar**·
c) **Féerie** – V. **Solace**

Keletkezés: 1999–06 (a Baseli Konzervatórium és a Maja Sacher Alapítvány felkérésére)

Bemutató: (ősváltozat) Basel, 1999. XI. 12, Hansheinz Schneeberger, Karin Kessler, Patrick Jüdt, Michael Keller, ifj. Kurtág György (elektronika); (utolsó [6.] revízió) Budapest, 2006. II. 16, Keller Quartet (Keller András, Pilz János, Gál Zoltán, Pintér Judit), ifj. Kurtág György (elektronika)

Kiadás: EMB (Z. 14 074 előkészületben)

Luciano Berio, Friedrich Cerha, Marc André Dalbavie, Paul-Heinz Dittrich, John Harbison, Marek Kopelent, Kurtág György, Arne Nordheim, Krzysztof Penderecki, Bernard Rands, Wolfgang Rihm, Alfred Schnittke, Judith Weir, Joji Yuasa közös műve, az Internationale Bachakademie Stuttgart felkérésére, a II. világháború áldozatainak emlékére:

REQUIEM DER VERSÖHNUNG

szólistákra, kórusra és zenekarra

Keletkezés: 1995

WP: Stuttgart, 16 August 1995. Gächinger Kantorei Stuttgart, The Cracow Chamber Choir, The Israel Philharmonic Orchestra, Helmuth Rilling–cond

Megjegyzés: Kurtág György része, az *EPILOG* →lényegében azonos az *Üzenetek zenekarra* Op. 34/V–VI. tételével

GYŰJTEMÉNYEK

ELŐ-JÁTEKOK

zongorára

Keletkezés: 1973–74 (1976)

Ajánlás: Teöke Marianne-nak

Kiadás: in: Tarka-Barka, szerk. Teöke Marianne.
EMB ©1977 (Z. 7769) pp. 34–42

Tartalom: 1. Fanfár· 2. Felhangok· 3. Három hangos· 4. Mindent lehet· 5. Álmodozva· 6. A gyengéd ökölvívó· 7. Dühösen· 8. Alapelemek· 9. Prelúdium és polka· 10. Virág...· 11. Könyök· 12. Éneklő előkép· 13. Korál· 14. Hangzatok és felhangok· 15. ¼ álomban· 16. Lendülettel (1)· 17. Lendülettel (2)· 18. Csomók· 19. (... egy régi-régi sláger...)

JÁTEKOK ELSŐ SOROZAT (I–IV. füzet)

zongorára. Pedagógiai munkatárs: Teöke Marianne

Keletkezés: 1975–79

Ajánlás: Kardos Magda emlékének

JÁTEKOK I. FÜZET

Kiadás: EMB ©1979 (Z. 8377)

Tartalom: (számozás a kottakiadás oldalszáma szerint)
I. Alapelemek· II–IX. Gyakorlatok· IV/A (tenyeres gyakorló)· (tenyerek egymás mellett)· VI/A (cseles játék)· VI/B („Látom a szép eget...”· VII/A (ököl-játék 1)· (ököljáték 2)· (játék alapelemekkel)· VIII/A (forgatott tenyér)· VIII/B (kvintek)· (tágulás)· IX. (felhangjátékok)· 1/A. Örökmozgó (talált tárgy)· I/B. Prelúdium és valcer C-ben· 2/A. Tenyeres (1)· Tenyeres (2)· II/B. Melléütni szabad (1)· Melléütni szabad (2)· 3/A. Virág az ember... (1a)· Pötyögtető· 3/B. Virág az ember... (1b)· A csillag is virág...· Tölcsérjáték (1)· 4/A. Talált tárgy (2)· Könyökös· 4/B. Hommage à Verdi (Sopra: Caro nome che il mio cor)· 5/A. Sétálás· 5/B. a) Cé-k éji dala· b) (... ez meg a fiszeké)· Kis korál (1)· 6/A. Totyogós· 6/B. Dülöngélve (2 kézre és 4 kézre)· 7/A. Unottan· 7/B. Ringató· Hommage à Bartók· 8/A. Butáskodjunk

együtt· (néma tenyerek)· 8/B. Felhangjáték (1)
 – Hommage à Kocsis Zoltán· Hangfogyatkozás·
 (hangzat-kereső) – Hommage à Máriássy István·
 9/A. A nyuszi és a róka. Takács Krisztina 6 éves
 korában írta· 9/B. Legato· 10/A. Keringő (1)·
 A kő-béka lassan ment... – Hommage à Farkas (1)·
 10/B. Vöröspecsenye· Virág az ember... (2b)·
 Kvintek (2)· 11/A. (az ifjú ökölvívó derűsebb
 percei)· (álmosan)· 11/B. Arckép (1)· 12. Öt kis
 zongoradarab: (1.) [= 1/B. Prelúdium és Valcer C-ben]·
 12/A (2.) Allegro pesante· (3.) (jelzés nélkül)·
 13/A (4.) Comodo· (5.) Presto· 12/B. Háromujjas·
 Galopp· 13/B. Szilaj csárdás· Ráncigálós·
 14/A. Hang és gombóc (1)· 14/B. Szomorú felhangok·
 Kis korál (2) · Virág az ember... (3)· 15/A. Hang és
 gombóc (2)· 15/B. Sarabande· Tölcsérjáték (2)·
 16/A. (scherzando)· Kvintek-kvartos tenyeres·
 16/B. (Hommage à Beethoven)· Felhangjáték (2)·
 17/A. Háromnegyed-álomban· Skála egytől-nyolcig·
 17/B. Csomók (1)· Virág az ember (4a)· Virág az
 ember (4b)· 18/A. Dallam fordulatokkal·
 18/B. Madaras· 19/A. Veszekedés (1)· Némajáték
 (Veszekedés 2)· 19/B. Mikrorondo· 20/A. Hommage
 à Ligeti· Oldalgó tenyerek· 20/B. Verés (3 x 3 – 3 hang,
 3 ritmusképlet)· 21. Hommage à Csajkovszkij·
 22. Hommage à Eötvös Péter· 23. Hommage à
 Paganini (la nuova Campanella)· 24/A. Előtanul-
 mányok a Hoquetushoz· Hoquetus·
 25/A. Örökmozgó (talált tárgy)· ... és még egyszer:
 Virág az ember...

JÁTÉKOK II. FÜZET

Kiadás: EMB ©1979 (Z. 8378)

Tartalom: (számozás a továbbiakban sorrendben)

1. Hommage à Bálint Endre· 2. Hommage à Jeney
 (Kedveseink hívószámai 1)· 3. Veszekedés (3)·
4. Hommage à Vidovszky (Kedveseink Hívószámai
 2)· 5. Veszekedés (4)· 6. Játék alapelemekkel (2)·
7. Árnyjáték-Hoquetus· 8. Hommage à Szunyogh
 Balázs (sul „nem fontos”)· 9. Hommage à Kodály
 (sul „Mikoron Dávid”)· 10. Oda-vissza·

11. Keservesen (1)· 12. (Ráncigálós 2)· 13. (Settenkedés-
rajtaütés)· 14. Felhangjáték (3)· 15. Ötujjas·
16. Forte-piano játékok· 17. Árnyjáték (2)·
18. (Szerelem, szerelem, játszott gyötrelm...)·
19. Hommage à Papp Laci· 20. Ugróiskola· 21. Valcer
(Hommage à Sosztakovics)· 22. Hommage à
Kabalevcskij· 23. (Csillagzene)· 24. (Dühösen)·
25. Tölcsérjátékok (3)· 26. Kvintek (3)·
27. Szeszélyesen· 28. Hangszűrés· 29. Harangvirág·
30. Skálajáték f-p-ban· 31. Consolation (Szávai
Magda emlékezete)· 32. (Prelúdium és Valcer)·
33. Ugráló kvintek· 34. Keservesen (2)·
35. Ördögugrás· 36. (Nyuszi ül a fűben...)· 37. In
memoriam Hermann Alice· 38. Keringő (2)·
39. Csomók (2)· 40. Beszélgetés· 41. Antifóna
fiszben· 42. Hommage à Kadosa (12 Mikrolúdium)·
43. 12 Mikrolúdium: (40/1–9.) [jelzés nélkül] (40/10.)
(„Messzenéző szép könyöklő”) (40/11.) Hommage
à Hajdu András (40/12:) Hommage à Nancy Sinatra
29: 2 cimbalom (13 darab két cimbalomra a Játékokból/3);
38: revideált változata → Játékok VII/18

Más letét:

JÁTÉKOK III. FÜZET

Kiadás: EMB ©1979 (Z. 8379)

Tartalom: 1. Abbamaradás· 2. Játék a végtelennel (két kézre,
négy kézre)· 3. Az elme szabad állat...· 4. (Így
történt...)· 5. (Csendes beszélgetés az Ördöggel)·
6. (Ötujjas) (Kromatikus gyakorló)· 7. (Scherzo)·
8. Sirató (1)· 9. Tollrajz, búcsúzóul Schaár
Erzsébetnek· 10. Arckép (2)· 11. Orosz tánc·
12. Bogáncs· 13. Elégia balkézre· 14. Hempergős·
15. (Keserves nóta)· 16. Árnyjáték (3)· 17. Hommage
à Ránki György· 18. Hommage à Zenon (Achilles és
a Teknősbéka, avagy: érd utól a másik kezedet)·
19. (és forog a korong...)· 20. Kettősfogások·
21. Jelek feketében· 22. Csökönyös csomók·
23. Hommage à Schubert· 24. Hommage à Petrovics·
25. Hommage à Farkas Ferenc (2) (Foszlányok egy
kolinda emlékképéből)· 26. Hommage à Farkas
Ferenc (3) (Petruska idézése)· 27. Hommage à Farkas
Ferenc (4) (Szerelem, szerelem, játszott

gyötrelem...)- 28. **Hommage à Muszorgszkij**.
 29. **Hommage à Szervánszky – Csend (a) két kézre,
 (b) négy kézre)** 30. **Sírató (2)** 31. **Hommage à
 Christian Wolff (félálomban)** 32. **Hommage
 à Domenico Scarlatti** 33. **Hommage à Borsody
 László (harmonika)** 34. **Hommage à Varèse**.
 35. **Nyuszicsököny** 36. **Felhangjáték (4)** 37. **Ötujjas
 veszekedős** 38. **Arckép (3)** 39. **Hommage à Kurtág
 Márta** 40. **12 új mikrolúdium: (40/1) [jelzés nélkül]·
 (40/2) *Agitato* · (40/3) *Útvesztő Dé.* (40/4) [jelzés
 nélkül] (40/5) **Hommage à Szabó Ferenc (Nóta)** (40/6)
Árnyjáték (4) – **Hommage à Somlyó György (40/7.)**
Hommage à Mihály András (40/8.) *Con slancio*
 (40/9.) **Konok Ász (40/10.)** *Vivo (40/11.)* **Hommage
 à J. S. B. (40/12.)** **Hommage à Stockhausen****

Más letét: 3: ének + zongora (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7
 II/2); brácsa; vonósduó 12, 14, 24, 29, 32, 35, 40/4:
 2 cimbalom (13 *darab két cimbalomra a Játékokból*/4,
 2, 10, 11, 9, 12, 5)

JÁTÉKOK IV. FÜZET

négy kézre és 2 zongorára

Kiadás: EMB ©1979 (Z. 8380)

Tartalom: 1. **Köd-kánon** 2. **Dühös korál** 3. **Kéz a kézben**
 (Hommage à Sárközy) 4. **Harangok** (Hommage
 à Stravinsky) 5. **Hommage à Sáy László** (Pöttyön
 pötty) 6. **Hommage à Halmágyi Mihály**·
 IV.7. **Hommage à Soproni** (In memoriam matris
 carissimæ) 8. **Kyrie** 9. **Prelúdium és valcer f-ben**
(vagy fisz-ben) 10. **Tanulmány a „Hölderlin”-hez**
 [Tanulmány Pilinszky Hölderlinjéhez]
 (pozíciógyakorlat) 11. **Sírató** (2 zongorára)·

12. **Verés** 13. **Sarabande** 14. **Hommage à Paganini**
Más letét: 2: fuvola + nagybőgő + zongora (*Bagatellek* Op. 14d/1)·
 8: trombita + nagybőgő + zongora (*Rückblick* I/2);
 nagybőgő + pianínó (*Rückblick* I/6, IV/3) · 12,
 13: 2 cimbalom (13 *darab két cimbalomra a Játékokból*/1, 8)

JÁTÉKOK (MÁSODIK SOROZAT)

Naplójegyzetek, személyes üzenetek zongorára (orgonára,
 cimbalomra, pianínóra)

Keletkezés: 1990 óta

JÁTÉKOK V. FÜZET

Tartalom: 1. **Postface à Kocsis Zoltán** (1975) · 2. **Hommage à Kadosa 75** (1978) · 3. **Virág a Virág...** (1979) · 4. **Köszöntő – Hermann Imre 90. születésnapjára** (1979) · 5. **Kondor-kő** (a késői Liszt modorában) (1979) · 6. **Aus der Ferne** – Alfred Schlee zum 80. Geburtstag (1980) · 7. **A megvadult lenhajú lány** (1979) · 8. **Kettős vígasztaló** – Szendrei Jankának és magamnak (1979, rev. 1990) · 9. **Virág az Ember...** (Illés Árpád emlékére) (1980) · 10. **Les adieux** (1979) · 11. **Preludium és Korál:** 11a. **Preludium** (1962; 1979) · 11b. **Korál: Rajeczky Benjamin 80. születésnapjára** (1981) · 12. **Előhang egy Bálint kiállításához** (1981) · 13. **Virág – Garzó Gabinak** (1981) · 14. **Jubilate** (1981) · 15. **A kis zivatar** (1981) · 16. **Mándy Margit harangjai** (1982) · 17. **Harang-fanfár Veress Sándornak** (rev. 1993) · 18. **Virág az ember...** (Bornemisza Péter Mondásaiból, III. 3.) (1982) · 19. **Néhány fűszál Martyn Klára emlékezetére** (1982) · 20. **Mint az mezei viragoc...** (In memoriam Ligeti Ilona) (1982) · 21. **Búcsú Kadosa Páltól** (1983) · 22. **Maros Judit és az anyakönyv (fanfárok)** (1982) · 23. **Kósa György emlékére** (1984, rev. 1991) · 24. **[Utolsó beszélgetés Dörnyei Lászlóval]** (1982) · 25. **Orgonaszó és harangok Prof. Dr. Dobszay László emlékére** (1983) · 26. **Czövek Erna emlékezete** (1983, rev. 1992) · 27. **Guillaume Apollinaire: L'adieu** (1984, 1984) · 28. **Fellobban – ellobban...** · 29. **Fanfárok** (1984) · 30. **An apocryphal hymn** – In the style of Alfred Schnittke (1985, rev. 1990) · 31. **Aus der Ferne II** [Hang a távolból II] – **Hommage à Alfred Schlee 85** (1986) · 32. **Helyettem kis virág** (... lovely greetings to Grete Spinnrad) (1987) · 33. **Capriccioso-luminoso** – Szervánszky Jenő 80. születésnapjára (1986) · 34a. **Tartózkodó kérdés** (1987) · 34b. **Tartózkodó kérdés** (1987) · 35a. **Valcer (az áhitatos szöcske, avagy a szelidített imádkozó sáska)** (1987) · 35b. **Valse (la sauterelle dévote)** (1987) · 36. **Ölelkező hangok** (1987) · 37. **Párbeszéd Mihály András 70. születésnapján** (avagy: mit lehet ugyanarra a 4 hangra 3 hanggal válaszolni) ("... aber ist das eine Antwort?") (1987) · 38. **Bogáncs és Virág W. S.-nak** (1989) ·

39. **Isten veled W. S.** (1989) · 40. **3 in memoriam:**

(40/1.) **Szolzányi György emlékezete** (1988),

(40/2.) **Hommage tardif à Karskaya** (1990),

(40/3.) **In memoriam Maurice Fleuret** (1990)

Ajánlás: 7. KurtágMárta · 15. Kocsis Zoltán · 16. Gimesy Klára ·

27. Szervánszky Valéria · 27. Marcsek Sára ·

30. Yvar Mikashoff · 34b. Denise Anet

Kiadás: EMB ©1997 (Z. 14 002)

Más letét: 7: fuvola + nagybőgő + zongora (*Bagatellek* Op. 14d/6) ·

11a: zenekar → *Op. 27 No. 2/IV*-ben; ének + zongora

(*Песнею no дызы* Op. 26/IV); cimbalom (*Szálkák* p. 6c) ·

20: fuvola + nagybőgő + zongora (*Bagatellek* Op. 14d/3) ·

26: brácsa + nagybőgő · 31. zenekar (*Üzenetek zenekarra*

Op. 34/II)

JÁTÉKOK VI. FÜZET

Tartalom: 1. **Születésnapra Antal Dórának** (1. változat) (1990) ·

2. **D'ora dara b** (2. változat) (1992) · 3. **Versetto:**

Temptavit Deus Abraham... (apokrif orgánium) (1990) ·

4. **Versetto: Consurrexit Cain adversus fratrem**

suum... (1990) · 5. **Versetto: Dixit Dominus ad Noe:**

finis universe carnis venit... (1990) · 6. **Vízözön-**

szirénák (Noéra várva) (1990) · 8. **Virág Nuriának:**

(8/a.) ... amikor nyílik, (8/b.) ... ugyanaz, mikor

becsukódik (1985, rev. 1990, 1991) · 9. **Päan** (für Agathe

und Gerhard) (1991) · 7. **Apokrif himnusz** (2. változat)

– **In the style of Alfred Schnittke** (1985, rev. 1990,

1991) · 10. **Levél Teőke Marianne-nak** (1990) ·

11. **Majomkodás** (1991) · 12. **Magyar nyelvlecke**

külföldieknek (1991) · 13. **Alapelemek (1)** (1991) ·

14. **Alapelemek (2)** (1991) · 15. **Didarida didadi...**

(1990) · 16. **Phan! Fahr! Zürn!** (1991) · 17. **Fel, fel**

hangok! (Auber-Töne) (1991) · 18. **Álmódózva (az**

elsüllyedt katedra) (1991) · 19. **Karácsonyi üdvözet**

Hajninak (1991) · 20. **Kerg/keringő** (1991) · 21. **Üzenet**

Szóllósy Andrásnak (1991) · 22. **Марина Цветаева:**

Пора... [Marina Tsetaieva: Pora / Marina Cvetajeva:

Ideje] (Triznya Mátyás emlékére) (1991) · 23. **Járdányi**

Pál emlékére (Preludium a kézzongorás szonátához):

(a) ad. lib. hárfára, (b) zongorára (1991) · 24. **Do-Mi**

D'arab (1991) · **Les Adieux** (Janáček modorában)

(1992)· 26. **Hajdú András 60 éves!** (1992)· 27. **Még az édes méz is** – a nehéz napokban szeretettel Farkas Ferencnek (1992)· 28. **Szeszler Tibor emlékezete** (1992)· 29. **Születésnap elégia Juditnak** – a bal keze második ujjára (Souvenir de Kuhmo) (1992)· 30. **Doina** (1992)· 31. **Halk búcsú Székely Endrétől** (3 változat: 1989, 1991, 1993)· 32. **Mándy Stefániának** (Tábor Béla emlékére) (1993)· 33. **Vass Lajos emlékére** (1992)· 34. **... waiting for Susan...** (1992, rev. 1993)· 35. **Ligatura X** (1993)· 36. **Ligatura Y** (1993)· 37. **Lendvai Ernő in memoriam** (1993)· 38. **Még egy szó Lendvai Ernőhöz** (1993)· 39. **Sorok Sirokay Zsuzsának** (1993)· 40. **Dr. Nádor György, Verőce gyógyítója** (1993)· 41. **Szemtől-szembe** (Demény János in memoriam) (1993)· 42. **Humble regard sur Olivier Messiaen...** (1993)· 43. **Mihály András emlékére** (1993)

Ajánlás: 5. Dobszay Lászlónak· 7. Frigyesi Juditnak· 11. Marc André Fitzének· 19. Heinrich Fosternek· 24. Moldován Domokosnak· 25. Ute és Egon von Westerholtnak· 30. Frigyesi Juditnak

Kiadás: EMB ©1997 (Z. 14 068)

Más letét: 3, 4, 5, 11: orgona is· 3. brácsa + gordonka; angolkürt + basszusklarinét; brácsa + basszusklarinét · 5: brácsa · 25: zenekar (*Új üzenetek zenakarra* Op. 34a/[IV]); vonósnégyes (*6 moments musicaux* Op. 44/[VI])· 36: vonóstrió; hegedű + brácsa· 43: zenekar (*Στήλη* [Stêlê] Op. 33/[III])

JÁTÉKOK VII. FÜZET

Tartalom: 1. **Kurt Wölfel születésnapjára** (1994)· 2. **Köszöntő Georg Kröll születésnapjára** (1994)· 3. **Un brin de bruyère à Witold** – In memoriam Witold Lutosławski (cimbalomra is) (1994)· 4. **Teőke Marianne-nak** (1995)· 5. **Egy igaz ember emlékére** (Szunyogh István in memoriam) (1995)· 6. **... még egyszer: Árnyjáték** (1995)· 7. **Hommage à Farkas Ferenc 90** (1995)· 8. **Kósza gondolatok az Alberti-basszusról** (1996)· 13. **Studie zu Büchners "Lenz"** (1997) · 9. **Aus der Ferne IV** [Hang a távolból IV] – Hommage à Alfred Schlee 95 (1996)· 10. **All'ongherese** – Hommage à Gösta Neuwirth 60 (1996)· 10. **Вы развейтесь ветры**

буйны, раскатитесь белы камушки... [Virasveytés vetri
 buyni raskat'ítés beli kamushki...] – In memoriam
 Edison Denisov (1996)· 12. **Aus tiefer Not...** – Un
 message à Madeleine Santchi 80 (1996)· 14. **Egy szál**
viola Mártának (1997)· 15. **Ἑμέναιος** [Hymenaios]
 (1997)· 16. **Kalandozás a múltban** – Ligatura Ligetinek
 születésnapra szeretettel (1998, rev. 2000)·
 17. **Hommage à Berényi Ferenc 70** – Mikes Kelemen
 mondja: (cimbalomra is) (1997)· 18. **Keringő (2)** (1998)·
 19. **... de már elfelejtettem...** (1997)· 20. **Rozsnyai**
Iona emlékezete (1997)· 21. **... și încă două cuvinte**
lui Anatol... [... és még két szó Anatolnak...] (1999)·
 22. **... eine Blume für Ulrike Schuster...** (1998)·
 23. **Tears** (1998)· 24. **Hommage à Hanny Brunner-Pohl**
 (1998)· 25. * * * (Mártáról mesélek anyámnak) (1999)·
 26. **Bozay Attila emlékére** (1999)· 27. **Virág az**
ember... – Mijakónak (1999)· 28. **Hommage à Beatrice**
Stein (2000)· 29. **Hommage à Pierre Boulez** (2000)·
 30. **... emlékek, kicsi ólomkatonák...** (2000)·
 31. **Johan van der Keuken in memoriam** (2001)·
 32. **Rodica lui Ionescu – Marta lui Kurtág** (2001)·
 33. **Geburtstagsgruß für Nuria (...etwas verspätet...)**
 (2002)· 34. **Merran's dream** – Caliban detecting-
 rebuilding Miranda's dream (1998)

Keletkezés: 1994–2002

Ajánlás:

6. Somlyó Györgynek · 8. Szöllősy Andrásnak ·
 13. Luigi Pestalozzának · 15. Susanne és Mark Sattlernek ·
 19. Rozsnyai Máriának · 21. Anatol Vierunak ·
 30. Kurtág Mártának · 32. Kurtág Mártának · 33. Nuria
 Nono-Schönbergnek

Kiadás: EMB ©2003 (Z. 14 069)

Más letét:

12: zenekar (*Új üzenetek zenakarra* Op. 34a/[III])·
 20: gordonka v. brácsa + nagybőgő; angolkürt
 + kontrabasszus-klarinét; angolkürt + kontrabasszus-
 klarinét + pianínó + zongora · 27: zongora négykezes
 (in: *Játékok VIII*); hegedű + gordonka v. brácsa
 v. 2. hegedű · 34: zenekar, vonószeneke (*Új üzenetek*
zenakarra Op. 34a/[I, VI])

JÁTÉKOK VIII. FÜZET

zongorára négy kézre, két zongorára

Kronológia: zongorára négy kézre: [1.] **Virág az ember (ölelkező hangok)**· [2.] **Még egy hang a távolból**· [3.] **Responzórium** (1984)· [4.] **Hommage à J. S. B.** (1987)· [5.] **Sírató** (1988)· [6.] **Vázlat a Hölderlinhez** (II. változat) (1988)· [7.] **Verés-veszekedés** (1988)· [8.] **Pilinszky János: Keringő**· [9.] **Halk búcsú Székely Endrétől** (1989–93)· [10.] **Botladozva** – Reismann Marianne emlékére (1999) [11.] **In memoriam Sebők György (a), (b), (c)** (1999, 2000)· [12.] **Virág az ember...** – Mijakónak (2001), [13.] **Virág az ember...** – Mijakónak (alio modo) (2005)· [14.] **...tot ziens Jan...** (In memoriam Jan van Vlijmen) (2005)
két zongorára: [15.] **Virág az ember...** (1995)· [16.] **... a solemn air...** – a 70 éves Simon Albert tiszteletére (1996)

Ajánlás: [8, 15.] Kocsis Zoltánnak

Kiadás: EMB (előkészületben)

Más letét: [4:] fuvola + nagybőgő + zongora, ill. fuvola szóló (*Bagatellet* Op. 14d/2); hegedű; vonóstrió; angolkürt + kontrabasszus-klarinét + pianínó + zongora· [6:] vonósnégyes (*6 moments musicaux*/IV)· [16:] zenekar (*Üzenetek zenekarra* Op. 34/IV)· [12, 13:] zongora (két kézre) (*Játékok* VII/27); hegedű + gordonka v. brácsa ill. 2. hegedű

A JÁTÉKOK EDDIGI FÜZETEIBE NEM SOROLT ZONGORADARABOK

Kronológia: [1.] **Almavirág...** (1947)· [2.] **Drei HAGE-Stücke** (1989): (1) **Öd und Traurig**, (2) **Scherzo**, (3) **Im Volkston**· [3.] **Pièce à chanter et jouer au piano** (1994)· [4.] **... eine Wanderung mit Robert Walser** (1997, 2000, 2004)· [5.] **Csendes párbeszéd** (2000)· [9.] **Claudia–Litanien...** (2004)· [10.] **Annának.../ ... bref message à Anna Marc...** (2004, rev. 2005), [11.] **Hommage à Yehuda Elkana 70** (2004)· [12.] **Consolation sereine** (2004)· [13.] **... feuilles mortes...** (2004)· [14.] **Stèle** – In memoriam Georges Dureau (2004)· [15.] **... tot ziens Jan.../... viszont látásra, Jan...** – In memoriam Jan Van Vlijmen

(2005)· [16.] ... *une fleur à la mémoire de Simone Verchaly* /... egy szál virág Simone Verchaly emlékére (2005)· [17.] Második szigorúan magánlevél a 85 éves Szöllősy Andrásnak (2006)· [18.] Magdi-
emlék... (2006, Kincses Károlynak és a Kolta
családnak ajánlva)· [19.] Pécs, 1952 – Tóth Mátyás
Lajos emlékére (2006)· [20.] Wilhelm Andrásnak
(2006)· [21.] „Mijakónak” (2007)· [22.] Kedves 2
(2007)· [23.] Máriássy Gabi emlékére·
[24.] * * * Mártának

Ajánlás: [2.] Berndt Hagénak · [3.] Raphaël Kurtágnak · [4, 22.]
Kurtág Mártának · [5.] Göncz Árpádnak · [12.] Renee
Jonkernek és a Jonker családnak · [13.] Jean Sébastien
Dureau-nak · [18.] Kincses Károlynak és a Kolta
családnak

Kiadás: [5.] facsimile in: Göncz Árpádnak. Helikon Kiadó,
HE 738 ©2000, p. 5· [11, 12, 13.] leközlés in: UE 33667,
2007)

ÁTIRATOK MACHAUT-TÓL J. S. BACHIG

zongorára (4 és 6 kézre) és 2 zongorára

Átiratok zongorára, négy kézre:

Guillaume de Machaut: Missa: 1. Kyrie I· 2. Christe·
3. Kyrie II· 4. Kyrie III· 5. Sanctus (fragmentum)·
6. (Rondeau 1) Doulez viaire gracieus· *Orlando Di
Lasso*: 7. Qui sequitur me· *Girolamo Frescobaldi*:
8. Corrente III· 9. Corrente IV· *Heinrich Schütz*:
10. Die sieben Worte (Fragmenta)· 11. Matthaeus
Passion (Fragmenta)· *Henry Purcell*: 12. Examples of
Counterpoint and Canon· 13. The Queen's
Funeral March and Canzona· 14. Fantasia upon One
Note· *Johann Sebastian Bach*: 15. Alle Menschen
müssen Sterben, BWV 643· 16. Gottes Zeit ist die
allerbeste Zeit: Sonatina, BWV 106 (Actus tragicus)·
17. Aus Tiefer Not schrei ich zu Dir, BWV 687 – In
memoriam Joannis Pilinszky· 18. O Lamm Gottes,
unschuldig, BWV deest· 19. Allein Gott in der Höh'
sei Ehr, BWV 711

Átiratok zongorára hat kézre:

Johann Sebastian Bach: 20. Durch Adams Fall ist
ganz verderbt, BWV 637

Átiratok 2 zongorára:

Johann Sebastian Bach: 21. **Christum wir sollen loben schon**, BWV 611· 22. **O Lamm Gottes, unschuldig**, BWV 618· 23. **Christe, Du Lamm Gottes** (a), BWV 619· 24. **Christe, Du Lamm Gottes** (b), BWV 619· 25. **Liebster Jesu, wir sind hier** (a), BWV 633· 26. **Liebster Jesu, wir sind hier** (b), BWV 633· 27. **Ach wie nichtig, ach wie flüchtig**, BWV 644

Keletkezés: 1973–76 (1991)

Ajánlás: 6. Máriássy Istvánnak· 10. Teöke Marianne-nak· 11. Kurtág Mártának· 12. Dobszay Lászlónak· 15. Varga Bálint Andrásnak· 16. ifj. Kurtág Györgynek· 17. Kocsis Zoltánnak· 18. Horváth Ilonának· 19. Tátrai Anikónak· 23. Maros Györgynek· 25. Szervánszky Valériának és Ronald Cavaye-nak

Kiadás: EMB ©1991 (Z. 13 823)

Megjegyzés: a kötet megjelenése után keletkezett újabb négykezes átiratok:

Johann Sebastian Bach: [28.] **Gott, durch Deine Güte**, BWV 600 (1998, „Várkonyi Tamásnak”)· [29.] **Das alte Jahr vergangen ist**, BWV 614 (1998, „Hommage à Reinbert de Leeuw 60”)· [30.] **Dies sind die heiligen zehn Gebot**, BWV 635· [31.] **Herr Christ, der ein’ge Gottessohn**, BWV 601· [32.] **Nun komm, der Heiden Heiland**, BWV 599

JELEK, JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK VONÓSOKRA JELEK, JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK HEGEDŰRE

Tartalom: 1. **Hommage à J. S. B.** (1981 előtt)· 2. **Perpetuum mobile** (1987, rev. 1991, 2000)· 3. **Panaszós nóta – Vibrato előtanulmány** (1987)· 4. **Kromatikus feleselős** (1987, rev. 1991, 1994)· 5. **Hommage à John Cage. Elakadó szavak** (1987, rev. 1991)· 6. **The Carenza Jig** (1989, 1991, 1994, 1997)· 7. **Népdalféle** (1987, 1994)· 8. **Doloroso** (1992 után)· 9. **Mensáros László emlékére** (1993)· 10. **Anzix Kellerannának** (1993)· 11. **In memoriam Blum Tamás** (1995)· 12. **Calmo, sognando** – Ștefan Romașcanu in memoriam (2001)· 13. **In Nomine – all’ongherese**. Damjanich emlékkő (2001)· 14. **... für den, der heimlich lauschet...** – Hommage à Nágel Iván 70

(2001)· 15. ... **féerie d'automne...** (2004)· 16. **Antifóna Hirominak** (2003, rev. 2004)

Ajánlás: 2: Vadas Ágnesnek· 8: „Garzulyéknak”· 11: Pauk Görgynek· Nos. 12, 13, 15: Hiromi Kikuchinak

Kiadás: EMB ©2005 (Z. 14 220)

Más letét: 1: fuvola + nagybőgő + zongora, ill. fuvola szóló (*Bagatellek* Op. 14d/2); zongora négykezes (in: *Játékok* VIII); vonóstrió; oboa + kontrabasszus-klarinét + pianínó + zongora· 2: (→*Hipartita* Op. 43/VII is); brácsa; vonóstrió· 3, 4, 6: brácsa· 5, 7, 11: brácsa; gordonka· 8: fuvola; brácsa; basszusklarinét· 12: brácsa; angolkürt; karinét v. basszus- v. kontrabasszus-klarinét· 15: vonóstrió

[GYŰJTEMÉNYBE NEM SOROLT HEGEDŰSZÓLÓK]

Kronológia: [17.] **Csendes folyóvíznek** (1989)· [18.] **Mesto, lacrimoso** (1992)· [19.] **Alan Marks in memoriam** (1995)· [20.] **György Geszler in memoriam** (1998)· [21.] ... **hommage à Irvine 50** (2003)· [22.] [I] **Arioso. For the birth of a new violin** (2003)· [23.] [II] ... **angélique...** (... **eine Rimbaud-Zeitlupe**) (2003; 2004)· [24.] **Molnár Klári emlékezete...** (2005)· [25.] **Karinthy: Cirkusz. Le tour de passe-passe** (némahegedűre, 2007)

Ajánlás: [17.] **Hommage à György Geszler**· [18.] **Berkovics Tibornak** · [Nos. 21, 23.] **Irvine Ardittinek**· [22.] a **British Violin Making Association-nak** és **Irvine Ardittinek**· [24.] **Maros Évának** és **Miklósnak**· [25.] **Hiromi Kikuchinak**

JELEK, JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK BRÁCSÁRA

Tartalom: 1. **Jelek I** (1961, rev. 1992; 2005)· 2. **Jelek II** (1961, rev. 1992; 2005)· 3. **Hommage à John Cage. Elakadó szavak** (hegedűre v. brácsára v. gordonkára) (1987; rev. 1991)· 4. **Perpetuum mobile** (1987; 1991)· 5. **Panaszos nóta** (1987, rev. 1991)· 6. **Kromatikus feleselős** (1987, rev. 1991; 1994)· 7. **Vagdalkozós** (1987, rev. 1991)· 8. **Népdalféle** (1987; 1994; 1998)· 9. **H. J.-nóta** (1987, rev. 1994; 1998)· 10. **The Carenza Jig** (1989; 1991; 1994; 1997)· 11. **Четыре сплетённых тела...** [Četyre spleťených tela... / Négy összefonódó

test] – Gerlóczy Sári kiállítására (1991)· 12. **In memoriam Aczél György** (1991; 1994)· 13. **In memoriam Blum Tamás** („... már Blum Tamás is odaát vár...” (1992)· 14. **Doloroso** (1992 után)· 15. **Samuel Beckett: le nain** (1994)· 16. **Levél Ligeti Verának** (1993; 1994; 1998)· 17. **Zöld erdőből magyar nóta**. A 60 éves Földes Imrének· 18. **Csendes sorok Dobszay Lászlónak** (1995)· 19. **In Nomine** – all’ongherese. **Damjanich emlékkő** (2001, rev. 2004)· 20. **Virág Zsigmondy Dénesnek**. In *Memoriam Anneliese Nissen-Zsigmondy* (1994, rev. 2005)· 21. **... eine Blume für Tabea...** (2000)· 22. **Kroó György in memoriam** (1997)

Ajánlás: Nos. 9, 11, 12: Horváth Juditnak· 14: „Garzulyéknak”· 15: Hommage à Roland Moser· 19: Ken Hakiinek

Kiadás: EMB ©2005 (Z. 14 221)

Más letét: 1, 2, 3, 7, 12, 22: gordonka· 2, 4, 20, 22: vonóstrió· 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 14, 19: hegedű· 14: fuvola; basszusklarinét· 15: ének + ütőhangszer + vonóstrió (*... pas à pas – nulle part... – poèmes de Samuel Beckett* Op. 36/III)· 19: angolkürt; klarinét v. basszus- v. kontrabasszus-klarinét· 21: hegedű + brácsa· 22: oboa; kontrabasszus-klarinét; fagott

[GYŰJTEMÉNYBE NEM SOROLT BRÁCSASZÓLÓK]

Kronológia: [23.] **Weihnachtsgruß an Heini** [Karácsonyi üdvözlés Hajninak] (1991; 1995; 1998)· [24.] **... Maccool, Maccool, orra whyi deed ye diie, Sir Tristram, violer d’amores...** (1991)· [25.] **Az elme szabad állat...** (1993, rev. 1996)· [26.] **Misterioso – altero** (II. változat) (1993, rev. 1998)· [27.] **Szorongós és Vigasztalós H. J.-nek**. (Lassú vonó-gyakorlat) (1994)· [28.] **Gruß an Ulrich Eckhardt 60** (1994)· [29] **Illés Árpádné emlékére** (1996, rev. 1996)· [30.] **... a csendes elmúláshoz...** Mahler modorában (1997– 1998)· [31.] **... just a leaf and then leaves...** (1998)· [32.] **Marlowe: Dr. Faustus (Ovidius: Amores I. 13)** (2001)

Ajánlás: [23.] Heinrich Fosternek· [27.] Horváth Juditnak· [32.] Demény Jánosnak

Más letét: [23:] zongora (*Játékok* VI/19)· [25:] ének (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7 II/2); trombita + nagybőgő

+ zongora + pianínó / csemlaló / cseleszta (*Rückblick* IX/1); 2 brácsa· [32:]ének

JELEK, JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK GORDONKÁRA

Tartalom: 1. **Op. 5b – Jelek I** (1961; 1987) 2. **Op. 5b – Jelek II** (1961; 1987) 3. **Op. 5b – Jelek III** (1961; 1987) 4. **Hommage à John Cage. Elakadó szavak** (1987; 1991) 5. *idem* (gordonkára 2 vonóval Frances-Marie Uittinek) (1991) 6. **Message – consolation à Christian Sutter** és 7. *idem* (*alio modo*) (1999; 2000) 8. **Az hit...** (1998) [©UE] 9. **Pilinszky János: Gérard de Nerval** (1984) 10. **Népdalféle** (1987; 1994; 1998) 11. **Wilheim Ferenc emlékére** (2005) 12. **Balatonboglári emlék 5/8-ban.** Scherter Juditnak születésnapra (2003) 13. **In memoriam Blum Tamás** (1992) 14. **In memoriam Aczél György** (2000) 15. **Szókratész búcsúja.** Hommage à Job van Eck (1999–2000), 2006 16. **Schatten** (1999, 2000) 17. **Kroó György in memoriam** (1997) 18. **Schatten** (gordonkára és pianínóra) 2000, 2001, 2002

Ajánlás: Nos. 1, 2, 3, 16, 18: Perényi Miklósnak 8: Metz Istvánnak 9: Kocsis Zoltánnak 11: Wilhelm Andrásnak

Kiadás: EMB ©2007 (Z. 14 224) 8: ©UE 33372

Más letét: 1, 3: brácsa 2: brácsa; vonóstrió 4, 5, 10, 13: hegedű, brácsa 6, 7: nagybőgő 8: ének (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7 IV/1); trombita (*Rückblick* IX/10); oboa 9: fagott 16, 18: nagybőgő; zenekar (*Új üzenetek zenakarra* Op. 34a [III]); kontrabasszus-klarinét; [kontra-] basszusklarinét + pianínó; kontrafagott 17: brácsa; vonóstrió; kontrabasszus-klarinét; oboa; fagott

[GYŰJTEMÉNYBE NEM SOROLT VIOLA DA GAMBA SZÓLÓK]

Tartalom: 1. ... **gemiti, sospiri...** – Hommage au professeur Dr. Joël Dehais; viola da gambára (2008) 2. ... **sospiri, gemiti... (double)** – à Joël Dehais (2008)

JELEK, JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK NAGYBŐGŐRE

Tartalom: 1. **Message – consolation à Christian Sutter** (1999) 2. *idem* (*alio modo*) (1999) 3. ... **eine Botschaft an**

Valérie... (2000) · **4. Schatten** (1999) · **5. idem**
(nagybőgőre és pianínóra, 2000)

Ajánlás: No. 3. Valérie Lavickának

Kiadás: EMB ©2006 (Z. 14 225)

Más letét: 1, 2: gordonka · 4, 5: zenekar (*Új üzenetek zenakarra*
Op. 34a/[III]); gordonka; kontrabasszus-klarinét,
kontrafagott; (kontra-) basszusklarinét + pianínó

[JELEK, JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK VONÓSDUÓKRA]

Kronológia: [1.] **Az elme szabad állat...** – H. J. Darabja
(II. változat: 2 brácsára) [©UE] · [2.] **Gemiti i sospiri**
(brácsára és gordonkára, 1986, 1978, 1991) · [3.] **Felhő
valék, már süt a nap** (töredék-töredék) (brácsára és
gordonkára, 1983, 1986, rev. 1991) · [4.] **József Attila:
A kerten...** (brácsára és nagybőgőre, 1991) · [5.] **Gruß
an Elisabeth und Kaspar Weber** (brácsára és
gordonkára, 1991, 1994) · [6.] **(summa a B. P.
mondasinac)** (brácsára és nagybőgőre, 1992) [©UE] ·
[7.] **Римма Далош: Любовь на месяц...** [Rimma Daloš:
Ljubov' na mesjac] (Hommage à Tristan) (brácsára és
gordonkára, 1991) · [8.] **Ránki György emlékezete**
(brácsára / trombitára és nagybőgőre, 1992) ·
[9.] **... and never part...** (brácsára és gordonkára,
1986, rev. 1993) · [10.] **Czövek Erna emlékezete**
(brácsára és nagybőgőre, 1983, 1992, 1993) ·
[11.] **Ligatura Y** (hegedűre és brácsára, 2001, rev. 2003) ·
[12.] **Hangzatok egymás után** – H.-nak és J.-nek
(2 brácsára, 1993) · [13.] **Versetto** (apokrif organum)
(brácsára és gordonkára, 1990, 1998) · [14.] **Rozsnyai
Ilona emlékezete** (gordonkára / brácsára és
nagybőgőre, 1997, 1998) · [15.] **Ligatura – Hommage
à Yehudi Menuhin** (2 hegedűre vagy 2 brácsára vagy
hegedű- [és brácsa-] karra, 1998) · [16.] **Virág az ember**
– Mijakónak (hegedűre és gordonkára v. brácsára
v. 2. hegedűre, 2000, 2003) · [17.] **Fantázia egy csángó
népdalra** – Farkas Ferenc emlékére (hegedűre és
brácsára, 2000, alio modo, 2001) · [18.] **Eine Blume für
Tabea...** (hegedűre és brácsára, 2000) · [19.] **... c'erano
due fiori...** – a Francesca Camerana Gentile
(2 gordonkára, 2001) · [20.] **Szigorúan magánlevél
a 80 évesnek** (hegedűre és brácsára, 2001) · [21.] **Vie**

silencieuse – Franz emlékére (hegedűre és brácsára, 2001)· [22.] **Ligatura – Yuuko** (hegedűre és brácsára, 2006)

Ajánlás: [1, 2, 7, 12.] Horváth Juditnak· [9.] Sarlós Lászlónak· [11, 17.] Hiromi Kikuchinak és Ken Hakiinek· [19.] Perényi Miklósnak és Ács Ferencnek· [20.] Szöllősy Andrásnak [21.] Sulyok Ferenc emlékére

Kiadás: EMB (Z. 14 222 előkészületben)

Más letét: [1:] brácsaszóló; ének + zongora (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7 II/2); trombita (*Rückblick* IX/2)· [3:] klarinét + brácsa + zongora (*Hommage à R. Sch.* Op. 15d/IV)· [3:] ének (*József Attila-töredékek* Op. 20/17)· [6:] ének (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7 IV/3); trombita + nagybőgő + zongora + cseleszta (*Rückblick* IX/8); oboa + kontrabasszus-klarinét· [7:] kórus (*Omaggio a Luigi Nono* Op. 16/3); trombita + nagybőgő + pianínó + cseleszta (*Rückblick* VII/1); angolkürt v.. brácsa + basszusklarinét· [10:] zongora (*Játékok* V/26)· [11:] zongora (*Játékok* VI/36); vonóstrió· [13:] orgona v. zongora (*Játékok* VI/3); angolkürt v. brácsa + basszusklarinét· [14:] zongora (*Játékok* VII/20); angolkürt + kontrabasszus-klarinét; angolkürt + kontrabasszusklarinét + pianínó + zongora· [16:] zongora (*Játékok* VII/27)· [18:] brácsa· [19:] fuvola + basszusfuvola

JELEK, JÁTEKOK ÉS ÜZENETEK VONÓSTRIÓRA

Tartalom: 1. **Virág az ember, Mijakónak** (2001)· 2. **Hommage à J. S. B.** (1998–2000)· 3. **Perpetuum mobile** (1995)· 4. **Ligatura Y** (1995)· 5. **Virág Zsigmondy Dénesnek.** In Memoriam Anneliese NissenZsigmondy (1994, rev. 2005)· 6. **Jelek VI** (1995)· 7. **A Very Slow Waltz for Walter Levin** (1995)· 8. **Hommage à Ránki György.** Pizzicato keringő (1998)· 9. **Jelek II** (1998, 2000)· 10. **Kroó György in memoriam** (1998)· 11. ... **féerie d'automne...** 2004

Ajánlás: 1, 11. Hiromi Kikuchi, Ken Hakii és Metz István számára· 2, 9. az Orlando Triónak

Kiadás: EMB ©2005 (Z. 14 223 játszópartitúra)

Átirat: 2. fuvola + nagybőgő + zongora, ill. fuvola szóló (*Bagatellek* Op. 14d/2); zongora négykezes (*Játékok* VIII);

hegedű; oboa + kontrabasszus-klarinét + pianínó
+ zongora· 3. hegedű (*Hipartita* Op. 43/ VII); brácsa·
4. zongora (*Játékok* VI/36); hegedű + brácsa· 5. brácsa·
6. brácsa (*Jelek* Op. 5/VI); gordonka· 9. brácsa (*Jelek*
Op. 5/II); gordonka· 10. brácsa; gordonka;
kontrabasszus-klarinét; oboa; fagott· 11. hegedű

[EGYÉB VONÓS-KAMARAZENE]

Kronológia: [1.] **Aus der Ferne III** – Hommage à Alfred Schlee 90
(vonósnégyesre, 1991)· [2.] **Irka-fírka születésnapra**
(2 hegedűre, 2 brácsára, gordonkára és nagybőgőre,
1991, rev. 1994)· [3.] **Aus der Ferne V** [Hang a távolból]
– Alfred Schlee in memoriam (vonósnégyesre, 1999)·
[4.] **Hommage-message à Christian Wolff** (zongorás
trióra, 2004)· [5.] **Varga Bálint Ligatúrája** (zongorás
trióra, 2007)

Ajánlás: [4.] Menahem Presslernek és a Beaux-Arts Triónak·
[5.] Varga Bálint Andrásnak

Bemutató: 2007. XI. 29, Musikverein, Bécs, Wiener Klaviertrio
(Stefan Mendl, Wolfgang Redik, Matthias Gredler)

Kiadás: EMB (Z. 14 227 előkészületben); [5.] UE ©2007
(33 854 partitúra és szólamok)

[VONÓSZENEKARI MŰVEK]

Kronológia: [1.] **Merran's dream** – Caliban detecting-rebuilding
Mirranda's dream (vonószzenekarra, 1998) (→*Új*
üzenetek zenekarra Op. 34a/[VI]) [2.] **Ligatura**
– **Hommage à Yehudi Menuhin** (hegedű- (és brácsa-)
karra, 1998) (→*Jelek, játékok és üzenetek*
vonósduókra/[15.])· [3.] **... a Százévesnek**

– Hommage à Takács Jenő 100 (kis vonószzenekarra,
2002)· [4.] **Sinfonia breve per archi** – Fried Márta
emlékére (kis vonószzenekarra, 2004)

Ajánlás: [4.] Tóth Nándornak és a Piccoli Archi di
Nyíregyházának

Kiadás: EMB (Z. 14 226 előkészületben)

JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK FÚVÓSOKRA

[JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK FUVOLÁRA / ALTFUVOLÁRA]

Kronológia: [1.] **Hommage à J. S. B.** (1981 előtt)· [2.] **Doloroso**
(altfuvolára is, 1992)· [3.] **Jauchzet und frohlocket!**

– **Auf! Schwung!** (1994)· [4.] ... **c’erano due fiori...**
 – a Francesca Camerana Gentile (fuvolára és
 basszusfuvolára, 1998)· [5.] ... **après une lecture de**
Rimbaud... (2001)· [6.] **Bref message à Pierre Boulez**
 (2005)

Ajánlás: [2.] „Garzulyéknak”· [3.] Szokolay Ádámnak·
 [5.] Anne Longuet-Marx-nak

Más letét: [1:] fuvola + nagybőgő + zongora (*Bagatellek* Op. 14d/2);
 zongora négykezes (in: *Játékok VIII*); hegedű; vonóstrió;
 oboa + kontrabasszus-klarinét + pianínó + zongora ·
 [2:] hegedű; brácsa; basszusklarinét· [4:] 2 gordonka·
 [5:] hegedű (*Hipartita* Op. 43/II)

[JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK OBOÁRA / ANGOLKÜRTRE]

Kronológia: [1.] **Einen Augenblick lang...** (oboára v. angolkürtre,
 1997–98)· [2.] **Kroó György in memoriam** (oboára,
 1997?)· [3.] **Hommage à Elliott Carter** (oboára v.
 angolkürtre, 1998)· [4.] **Az hit...** (oboára v. angolkürtre,
 1968, 1998, ?) [©UE]· [5.] ... **ein Sappho-Fragment...**
 – **καὶ ποθήω καὶ μάομαι...** [kai pothêô kai maomai...]
 (angolkürtre, 1999)· [6.] **In Nomine – all’ongherese**
 (Damjanich emlékkő) (angolkürtre, 2001)

Ajánlás: [1, 5, 6.] Heinz Holligernek

Más letét: [2:] brácsa; gordonka; vonóstrió; kontrabasszus-
 klarinét; fagott· [3:] angolkürt + kontrabasszus-klarinét·
 [4:] ének (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7 IV/3);
 gordonka; trombita (*Rückblick IX/10*)· [6:] hegedű;
 brácsa; klarinét v. [kontra-] basszusklarinét

[JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK KLARINÉTRA / BASSZUS- ÉS KONTRABASSZUS-KLARINÉTRA]

Kronológia: [1.] **Capriccio** (basszusklarinétra, 1984, rev. 1993,
 jelenleg visszavonva!)· [2.] (... **Hozzám már hűtlen**
lettek a szavak...) (basszusklarinétra, 1985, rev. 1993,
 jelenleg visszavonva!)· [3.] **Kroó György in**
memoriam (kontrabasszus-klarinétra, 1997?) ·
 [4.] **Doloroso** (basszusklarinétra, 2000)· [5.] **Schatten**
 (kontrabasszus-klarinét, 1999; 2000)· [6.] **In Nomine**
 – **all’ongherese** (Damjanich emlékkő) (klarinétra
 v. [kontra-] basszusklarinétra, 2001)

Ajánlás: [1.] Tihanyi Gellértnek· [4.] „Garzulyéknak”

Más letét: [3:] brácsa; gordonka; vonóstrió; fagott · [4:] fuvola; hegedű; brácsa · [5:] nagybőgő [+ pianínó]; gordonka [+ pianínó]; fagott; [kontra-] basszusklarinét + pianínó; zenekar (*Új üzenetek zenakarra* Op. 34a/[III]) · [6:] hegedű; brácsa; angolkürt

[JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK FAGOTTRA / KONTRAFAGOTTRA]

Kronológia: [1.] **Pilinszky János: Gérard de Nerval** (fagottra, 1984, 2000) · [2.] **Kroó György in memoriam** (fagottra, 1998, 2000) · [3.] **Schatten** (kontrafagottra, 2000, 2001)

Ajánlás: [1.] Pascal Galois-nak

Más letét: [1:] gordonka · [2:] brácsa; gordonka; vonóstrió; kontrabasszus-klarinét · 0 [3:] nagybőgő [+ pianínó]; gordonka [+ pianínó]; kontrabasszus-klarinét; [kontra-] basszusklarinét + pianínó; zenekar (*Új üzenetek zenakarra* Op. 34a/[III])

[JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK FÚVÓS DUÓKRA]

Kronológia: [1.] **Римма Далош: Любовь на месяц...** [Rimma Daloš: Ljubov' na mesjac... / Dalos Rimma: Szerelem – hónapokra] (Homage à Tristan) (angolkürtre és basszusklarinétra, 1991) · [2.] **Rozsnyai Ilona emlékezete** (angolkürtre és kontrabasszus-klarinétra, 1997, 1998) · [3.] **Versetto (apokrif organum): Temptavit Deus Abraham...** (angolkürtre és basszusklarinétra, 1979, 1990, 1998, 2000) · [4.] **(summaia a B. P. mondasinac...)** (oboára és kontrabasszus-klarinétra, 1998) [©UE] · [5.] **Homage à Elliott Carter** (angolkürtre és kontrabasszus-klarinétra, 2000)

Ajánlás: [2.] Heinz Holligernek és Elmar Schmidnek

Más letét: [1:] kórus (*Omaggio a Luigi Nono* Op. 16/3); brácsa + gordonka v. basszusklarinét; trombita + nagybőgő + pianínó + cseleszta (*Rückblick* VII/1) · [2:] zongora (*Játékok* VII/20); gordonka v. brácsa + nagybőgő; angolkürt + kontrabasszus-klarinét + pianínó + zongora · [3:] orgona v. zongora (*Játékok* VI/3); brácsa + gordonka v. basszusklarinét · [4:] brácsa + nagybőgő; ének (*Bornemisza Péter mondásai* Op. 7 IV/3) · [5:] oboa v. angolkürt

JÁTÉKOK ÉS ÜZENETEK FÚVÓS- ÉS VEGYES ÖSSZEÁLLÍTÁSOKRA

Kronológia: [1.] **Римма Далош: Любовь на месяц...** [Rimma Dalos: Ljubov' na mesjac / Dalos Rimma: Szerelem – hónapokra] (Hommage à Tristan) (brácsára és basszusklarinétra, 1991)· [2.] **Ránki György emlékezete** (trombitára v. brácsára és nagybőgőre, 1992)· [3.] **Versetto (apokrif orgánium)** (brácsára és basszusklarinétra, 1979, 1990, 2000)· [4.] **Rozsnyai Ilona emlékezete** (angolkürtre, kontrabasszusklarinétra, pianínóra és zongorára, 1997, 1998, 2000)· [5.] **Fanfár a Rektornak!** (2 trombitára, 1999)· [6.] **Schatten** ([kontra-] basszusklarinétra és pianínóra, 2000)· [7.] **Hommage à J. S. B.** (oboára, kontrabasszusklarinétra, pianínóra és zongorára, 2000)

Ajánlás: [5.] Yehuda Elkanának

Más letét: [1:] kórus (*Omaggio a Luigi Nono* Op. 16/3); brácsa v. angolkürt + gordonka v. basszusklarinét; trombita + nagybőgő + pianínó + cseleszta (*Rückblick* VII/1)· [3:] orgona v. zongora (*Játékok* VI/3) ; brácsa v. angolkürt + gordonka v. basszusklarinét· [4:] zongora (*Játékok* VII/20); gordonka v. brácsa + nagybőgő; angolkürt + basszusklarinét· [6:] nagybőgő [+ pianínó]; gordonka [+ pianínó]; kontrabasszusklarinét· [7:] fuvola + nagybőgő + zongora, ill. fuvola szóló (*Bagatellet* Op. 14d/2); zongora négykezes (in: *Játékok* VIII); hegedű; vonóstrió

RÜCKBLICK

Altes und Neues für vier Spieler (Hommage à Stockhausen):
Eredeti és átdolgozott saját művekből komponált koncertprogram
trombitára, nagybőgőre, zongorára és billentyűs hangszerekre

Részek, tételek: I. (**Introduction**)

1. **Invocatio**· 2. **Kyrie a**· 3. **Hommage à Stockhausen**
- II. (**Aus der Pilinszky-Gesänge**) / (A Pilinszky-dalokból)
 1. **Schläge-Zank** [Verés-veszekedés]· 2. **János Pilinszky: Alcohol** [Pilinszky János: Alkohol]·
 3. **~: In Memoriam F. M. Dostojewski** [In memoriam F. M. Dosztojevszkij]· 4. **~: Hölderlin**
- III. (**Acht Klavierstücke**) [8 zongoradarab] Op. 3)

IV. –

1. **Stiller Abschied von Endre Székely** [Csendes búcsú Székely Endrétől] · 2. **Antiphone in Fis** [Antifóna fiszben] · 3. **Kyrie alio modo** [Kyrie b] · 4. **Studie zu Hölderlin** [Tanulmány a Hölderlin-hez]

V. (Hommage à John Cage)

VI. –

1. **Choral** · 3 **in memoriam** · 2. **In memoriam György Szoltsányi** · 3. **Hommage tardif à Karskaya** · 4. **In memoriam Maurice Fleuret** · 5. **In memoriam Tamás Blum** · 6. **Grashalme für Klára Martyn in Gedächtnis** [Néhány fűszál Martyn Klára emlékezetére] · 7. **Postface à Kocsis Zoltán**

VII. –

1. **Hommage à Tristan** · 2. **Zorniger Choral** / Dühös korál · 3. **Les Adieux (in Janáčeks Manier)** [Janáček modorában] · 4. **Stolpernd** [Botladozva] – **In memoriam Reismann Marianne** · 5. **Antiphone in Fis (alio modo)** · 6. **Kyrie alio modo** [Kyrie b]

VIII. (Quasi scherzo)

1. **Präludium und Walzer in C** [Prelúdium és valcer C-ben] · 2. **Mit den Handflächen** [Tenyeres] · 3. **Hommage à Peter Eötvös** · 4. **Hommage à Paganini** (la nuova campanella) · 5. **Spiel mit Unterbrechungen** [Abbamaradós] · 6. **Hommage à Tchaikovsky** · 7. **Perpetuum mobile** (objet trouvé)

IX. (Aus den Sprüchen des Péter Bornemisza)

[a Bornemisza Péter mondásai-ból]

1. **Péter Bornemisza: Sünde** [Bornemisza Péter: A bűn...] · 2. ~: **Der Geist ist freies Wildtier** [Az elme szabad állat] · 3. ~: **Der Teufel plagt dich** [Az ördög most is] · 4. **Attila József: Breiig wird der Schnee** [József Attila: Kásásodik a víz] · 5. **Péter Bornemisza: Wie im Troge** [Bornemisza Péter: Mint az sok csík] · 6. ~: **O Mensch, beweine deine Sünde groß** · 7. ~: **Die Worte hämmern** [Ez igék olyak] · 8. ~: **Blumen die Menschen** [Virág az ember] · 9. ~: **Es rafft dich der Tod** [A halál, mint egy tör a madarat] · 10. ~: **Der Glaube** [Az hit] · 11. **(summe der Sprüche des P. B.)** [summaia a B. P. mondasinac]

X. –

1. **Hommage à Soproni** (In memoriam matris carissimæ)
2. **Hommage à Halmágyi Mihály**
3. **Hommage à Vidovszky** (Rufnummern unserer Liebsten) [Kedveseink hívószámai]
4. **Hommage à Stockhausen**

Keletkezés: 1993 (Markus Stockhausen, Peter Riegelbauer, Majella Stockhausen és Marcus Creed számára)

Kiadás: ©EMB (Magyarországot kivéve az UE terjeszti)

14 FRAGMENTE AUS RÜCKBLICK

[14 RÉSZLET A RÜCKBICK-BŐL]

trombitára, nagybőgőre, zongorára és billentyűs hangszerekre

Tételek: 1. *János Pilinszky: Alcohol* 2. ~: *In Memoriam F. M. Dostojewski* 3. ~: *Hölderlin* 4. *Péter Bornemisza: Sünde* 5. ~: *Der Geist ist freies Wildtier* 6. ~: *Der Teufel plagt dich* 7. *Attila József: Breiig wird der Schnee* [Kásásodik a víz] 8. *Péter Bornemisza: Wie im Troge* 9. *O Mensch, beweine deine Sünde groß* 10. ~: *Die Worte hämmern* 11. ~: *Blumen die Menschen* 12. ~: *Es rafft dich der Tod* 13. ~: *Der Glaube* 14. ~: *Summe der Sprüche des P. B.*

Keletkezés: (1993)

Kiadás: UE (31512 játszópártitúra)

PUBLIKÁLÁSRA EGYELŐRE NEM AUTORIZÁLT ÉNEKES MŰVEK

[ANAKREÓN-TÖREDÉKEK]

Devecseri Gábor fordítására

Tartalom: 1. ... és az én szívem elkábult, süketült...
2. ... a risszáló bakhoszi basszariszok
3. ... Szerelmet iva... 4. Lecsapott rám a kovács
Erósz tüzes vasával...

Keletkezés: 1962, rev. 1996

[ANAKREÓN: TÖREDÉK]

Devecseri Gábor magyar fordítására és az eredeti szövegre,
énekhangra (ill. 3 énekhangra)

Részek: I. **A risszáló bakhoszi basszariszok** (3 változatban)·
II. *idem* (Allegro robusto)· *idem* (alio modo)
(3 énekhangra)· III. **Hommage à Paul Griffiths**
(Robusto, con moto)· **Διονύσου σαῦλαι Βασσαίδες**
[Dionusos saulai Bassarides] (2 változatban)· II.bis:
idem (3 változatban)

Ajánlás: Paul Griffithsnek

IL PLEUT SUR LA VILLE

ismeretlen költő francia versére, énekhangra és zongorára

Keletkezés: 1981, 1991

RAINER MARIA RILKE: SCHLUßSTÜCK

énekhangra és zongorára

Keletkezés: 1987

[THE ZÜRICH DIALOGUE]

két beszédhangra

Keletkezés: 1991, rev. 1997

PILLANTÁS A TÚLVILÁGRA

beszédhangra

Keletkezés: 1992

FRANZ KAFKA: DER BEGRENZTE KREIS...

Franz Kafka szövegére, szoprán hangra, brácsára és zongorára

Keletkezés: (1986), 1996

Más letét: ének + hegedű (*Kafka-Fragmente* Op. 24 III/6); karinét
+ brácsa + zongora (*Hommage à R. Sch.* Op. 15d/II)

ΣΑΠΦΩ· ΔΕΔΥΚΕ Μ'ΕΝ Α ΣΕΛΑΝΝΑ...

[SAPPHÔ: DEDUKE MEN A SELANNA]

egy Sappho töredékre, énekhangra és pianínóra

Keletkezés: 1994, rev. 1995, 1997

Ajánlás: Konstanzia Gourzinak

ДАНИИЛ ХАРМС: ВСТРЕЧА [DANIIL HARMS:
VSTREČA / DANYIL HARMSZ: A TALÁLKOZÁS]

énekhangra

Keletkezés: 1996

Ajánlás: Anatol Vierunak

АЛЕКСАНДР ГАЛИЧ: КАК ЖЕ СТРАННО...

[ALEKSANDR GALIČ: KAK ŽE STRANNO...

/ ALEKSZANDER GÁLICS: MILYEN FURCSA]

énekhangra (és ad. lib. 2 trombitára)

Keletkezés: 1996

Ajánlás: Varga Domokos Györgynek

ZWEI LIEDER AUF GEDICHTEN VON ULRIKE SCHUSTER
[2 DAL ULRIKE SCHUSTER VERSEIRE]

énekhangra és zongorára

Részek: 1. **Physalis alkagengi**· 2. **Die Zeit...**: (a) énekhangra
és zongorára, (b) énekhangra

Keletkezés: 1996

Ajánlás: 2. Sulyok Ferencnek

KÉT SOR A TÜNDÉRALOMBÓL

(„OH LASSAN SZÁLLJ ÉS HOSSZAN ÉNEKELJ...”)

Petőfi Sándor soraira, énekhangra

(a, b, c, d változat)

Keletkezés: 1997

BÁLINT ISTVÁN: AZ ÖRDÖG SZEMÉBE

– TÖREDÉK (DOUBLE MÁSIK JÁNOS DALÁHOZ)

énekhangra

Keletkezés: 1997, rev. 1997

Ajánlás: Biczó Mariann in memoriam

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН: ДО СВИДАНЬЯ, ДРУГ МОЙ...

[SERGEJ ESENIN: DO SVIDAN'JA, DRUG MOJ

/ SZERGEJ JESZENYIN: VISZONTLÁTÁSRA BARÁTOM]

tenor hangra

Keletkezés: 1997, 1998

Ajánlás: Henk Nielandnak

**BERTOLD BRECHT: DU, DER DU, SITZEND IM BUGE
DES BOOTES...**

énekhangra

Keletkezés: 1998

Ajánlás: Maria Husmann-nak

ΠΙΝΔΑΡΟΣ· ΠΥΘΙΟΝΙΚΑΙΣ VIII – ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΕΙ ΑΙΓΙΝΗΤΗΙ

ΠΑΛΑΙΣΤΗΙ (95–96) [PINDAROS: PUTHIONIKAIS VIII

– ARISTOMENEI AIGINÊTÊI PALAISTÊI (95–96)]

egy Pindarosz-töredékre, énekhangra, eredeti nyelven és Hölderlin fordításában:

AUS PINDAR: ACHTE PYTHISCHE ODE (IN HÖLDERLINS
ÜBERSETZUNG)

Keletkezés: 1999

Ajánlás: Varga Bálint Andrásnak

**FRIEDRICH GOTTLOB KLOPSTOCK: VORREDE ZU DEN
EPIGRAMMEN**

„... Als Fortsetzung Eines Gesprächs“

énekhangra

Keletkezés: 1999

ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ [EPIKOUROU PROSPHÔNÊSIS]

énekhangra (és ütőhangszerre)

Tételek: I. **Κακὸν ἀνάγκη...** [Kakon anagkê]· II. **Τῶν πλείστων
ἀνθρώπων...** [Tôn pleistôn anthrôpôn]· III. **Πᾶς ὥσπερ
ἄρτι γεγους** [Pas hōsper harti gegous]· IV. **ἡ φιλία
περιχορεύει...** [hê philia perikhoreuei]

Keletkezés: 1999

Ajánlás: Henri Pousseurnek

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ [APOLOGIA SÔKRATOUS

/ SZÓKRATESZ BÚCSÚJA] 42A 2–5

énekhangra

Keletkezés: 1999, 2000, rev. 2006

Ajánlás: Job van Ecknek

ἩΡΑΚΛΕΙΤΟΣ ΒΛΟΣΩΝΟΣ ΕΦΕΣΙΟΣ ΤΑΔΕ ΛΕΓΕΙ·
[HERAKLEITOS BLOSŌNOS EPHESIOS TADE LEGEI:
/ HERAKLEITOSZ-TÖREDÉKEK]

ének hangra

Tartalom: 1. **Ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας...** [ksunon gar arkhê kai peras / közös a kezdet és a vég a kör kerületén].
 2. **ὁδὸς ἄνω κάτω...** [hodos anō katō / az út fel és le egy és ugyanaz]. 3. **αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων...** [aiōn pais esti paizōn / Idő: gyermek, aki játszik]. 4. **Ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται...** [hêlios gar oukh hyperbêsetai... / A nap nem fogja áthágni mértékét]. 5. **ὁ ἀναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς...** [ho anaks ohu to manteion esti to en Delphois / Az Úr, akié a jóshely Delphoiban...]. 6. **θάνατός ἐστιν ὁκόσα...** [thanatos estin hokosa / halál mind, amennyit ébren látunk...]. 6/a **θάνατός ἐστιν ὁκόσα...** (alio modo). 7–8. **τὰ δὲ πάντα οἰακίζει κεραυνός** [ta de panta oiakizei keraunos / és mindeneket kormányoz a villám].
 9. **“... a snapshot taken by Heraclitus and sent as an Hommage à Lucien Hervé” (φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ)** [phusis kruptesthai philei / a természet rejtekezni szeret]. 10. **Ὅκωσπερ σάρμα εἰκὴ...** [hōkosper sarma eikêi / mint találomra odaöntött dolgok]. 11. **εἰ πάντα τὰ ὄντα...** [ei panta ta onta / Ha minden létező füstté válna]. 12. **τὸ ἀντίξουν συμφέρον...** [to antiksoun sumpheron... / az ellentétes harmonikus]. 13. **θυμῷ μάχεσθαι χαλεπὸν...** [thumōi makhesthai khalepon / indulat ellen harcolni nehéz]

Keletkezés: 1999

Ajánlás: Nos. 1–3: Hommage à Yehuda Elkana 65· 5: Werner Grünzweignek· 6: Varga Mátyásnak· 8: Rozsnyai Máriának és Demény Jánosnak· 10. Hommage à Christian Wolff : 13. Ujfalussy Józsefnek

VARGA MÁTYÁS: A VAK ANYA

bariton hangra

Keletkezés: 2000

ANNA AHMATOVA: OLYAN, AMILYEN

Rab Zsuzsa fordítására, énekhangra

Keletkezés: 2000

[MARLOWE: DR FAUSTUS · OVIDIUS: AMORES]

énekhangra

(a) Ovidius: Amores I. 13; Marlowe: Dr Faustus V, 166
(latinul és angolul) · (b) Marlowe: Dr Faustus V, 166
(alio modo)

Keletkezés: 2001

Ajánlás: Demény Jánosnak

Más letét: brácsa

BIBLIOGRÁFIA

Összeállította: Varga Bálint András és Fülöp József

- ALBÈRA, PHILIPP – BARRAS, VINCENT – BERGÈRE, JEAN-MARIE – CECCONI, JOSEPH G. – RUSSI, CARLO (szerk.): *György Kurtág. Entretiens, textes, écrits sur son oeuvre*. Geneva: Contrechamps Editions, 1995
- ARGOSH, RICHARD STEBEN: *Nine short pieces: Brevity in the music of Beethoven, Webern, and Kurtág*. (Ph.D. diss., Princeton University, 1991) Ann Arbor: Verlag University Microfilms International, 1991
- ASMUS, BERND: *Wie ein Weg im Herbst: Versuch über György Kurtágs Stele Op. 33*, in: *Musik und Ästhetik*, 4/13, 5–17.
- BARAZZONI, BEATRICE: *Kurtág's Music: The Spectacle of Nature, the Breath of History, from op. 7 to 27*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 253–267.
- BALASSA PÉTER: Kurtág György, az olvasó, in: *Élet és Irodalom* 45. évf., 2001/51–52. (dec. 21.), 22.
- BALÁZS, ISTVÁN: *Così va chi tropp'ama e troppo crede – Kurtág György Truszova-ciklusáról*, in: *Magyar zene* 24/3 (szept.), 223–234.
- BALÁZS ISTVÁN: *György Kurtág: Attila József Fragmente (op. 20) für Sopran solo*, in: *Melos* 1986/1, 31–62.
- BALÁZS, ISTVÁN: *Im Gefängnis des Privatlebens. Über zwei neue Werke von György Kurtág*, in: *Schweizerische Musikzeitung* 123 (Sept./Okt. 1983), 277–290.
- BALÁZS ISTVÁN: *A magánélet börtönében*, in: *Valóság*, 1984/5, 51–62.
- BALÁZS ISTVÁN: *Egy zeneszerző képmása – ahogyan egy énekesnő látja. Beszélgetés Kurtág Györgyről Csengery Adrienne-nel*, in: *Mozgó Világ*, 1986/12, 119–125.
- BALÁZS ISTVÁN: *Kurtág*, in: *Holmi* 1995/2, 184–203.
- BÁLINT ANDRÁS VARGA (szerk.): *Contemporary Hungarian Music in the International Press*, Budapest: Editio Musica 1982
- BARAZZONI, BEATRICE: *Kurtág's Music: The Spectacle of Nature, the Breath of History, from op. 7 to 27*, in: *Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* Volume 43, Nos 3–4 (2002), 253–267.
- BARNA ISTVÁN: *Kurtág György: Nyolc duó hegedűre és cimbalomra*, in: *Filharmoniai műsorfüzet* 1971/35, 18.
- BECKLES WILLSON, Rachel: *Kurtág's Instrumental Music 1988–1998*, in: *Tempo* No. 207 (1998), 15–21.
- BECKLES WILLSON, Rachel: *Ligeti, Kurtág and Hungarian Music during the Cold War. Music in the 20th Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007

- BECKLES WILLSON, Rachel: *The Sayings of Péter Bornemisza, Op. 7. Landmarks in Music Since 1950*. Aldershot, England – Burlington, VT: Ashgate, 2004
- BLUM, STEPHEN: *Kurtág's Articulation of Kafka's Rhythms* („Kafka-Fragmente”, Op. 24), in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 345–358.
- BORONKAY ANTAL: *Fuvolakoncert és gyászzene*, in: *Muzsika* 1992/1, 39–40.
- BORONKAY ANTAL: *Kurtág a televízióban*, in: *Muzsika* 1991/4, 33–34.
- BOUCOURECHLIEV, ANDRÉ: György Kurtág: Messages de feu Demoiselle R. V. Troussova, in: *Nouvelle Revue Française*, 1987, 117–119.
- BÖSCHE, THOMAS: *Der Himmel Aufreissen... György Kurtág – Komponist, Musiker, Lehrer*, in: *Österreichische Musik Zeitschrift* 1994, H. 10., 597–599.
- BÖSCHE, THOMAS: *Kurtág György képmása*, in: *Muzsika*, 2001/2. (feb.), 3.
- BREUER JÁNOS: *A Budapesti Fúvósötös bemutató estje*, in: *Muzsika* 1964/1, 40.
- B[REUER] J[JÁNOS]: *A korunk kamarazenéje*, in: *Muzsika* 1962/7, 43.
- BREUER JÁNOS: *Két ünnepi hangverseny*, in: *Muzsika* 1961/7, 36.
- BREUER JÁNOS: *Modern kamarazene*, in: *Muzsika* 1963/6, 38.
- CLOUGH, JOHN: *Diatonic Trichords in Two Pieces from Kurtág's Kafka-Fragmente: A Neo-Riemannian Approach*, in: *Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 43. 2002/3–4, 333–344.
- COLE, HUGO: *Kurtág in London*, in: *Tempo*, New Series, No. 136 (Mar., 1981), 48–49.
- CSALOG GÁBOR: *Kurtág órái*, in: *Muzsika*, 2001/2. (feb.), 16.
- CSALOG GÁBOR: „Mindenekelőtt Kurtág az, aki folytatta a bartóki örökséget”, in: Dolinszky Miklós: *Időrengés. Kilenc muzsikussal, tíz vallomással*. Budapest: Osiris, 2004, 105–122.
- CSENGERY ADRIENNE: „... hogy faragjon belőle hangszert a zenéjéhez”, in: *Muzsika*, 2001/2. (feb.), 14–15.
- CSENGERY KRISTÓF: *Lomtalanítás? Korunk zenéje '87*, in: *Muzsika* 1987/12, 24–29.
- DIBELIUS, ULRICH (szerk.): *Ligeti und Kurtág in Salzburg*, Zürich: Paldion AG, 1993 (Programmbuch der Salzburger Festspiele)
- DOBSZAY LÁSZLÓ: *A hetvenéves Kurtág György köszöntése*, in: *Muzsika* 1996/2. (feb.), 4.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: *Egy tractus Kurtág Györgynek*, in: *Muzsika*, 2001/2. (feb.), 12–13.
- FARKAS ZOLTÁN: *A drága idő nyomában*, in: *Muzsika* 1993/5, 35–39.

- FARKAS ZOLTÁN: *Egy Hölderlin-toposz útja. Vándormotívumok Kurtág György műveiben*, in: *Magyar zene* 40. 2002/2, 213–235.
- FARKAS ZOLTÁN: *Életút. Kurtág-bemutató Szombathelyen*, in: *Muzsika* 1994/9, 38–41.
- FARKAS ZOLTÁN: *The Path of a Hölderlin Topos: Wandering Ideas in Kurtág's Compositions*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 289–310.
- FEUER MÁRIA: *A Modern Zene Nemzetközi Társaságának fesztiválja Koppenhágában*, in: *Muzsika* 1964/8, 3.
- FEUER MÁRIA: *Megint Kurtág*, in: *Muzsika* 1987/7, 5–6.
- FEUER MÁRIA: *Szabálytalan beszámoló Londonból*, in: *Muzsika* 1981/4, 11–15.
- FITTLER KATALIN: *Kurtág György: Játékok. Ismertetés*, in: *Parlando* 1980/4 29–30.
- FORGÁCH ANDRÁS: *Süket csönd (Kurtág: Kafka-töredékek)*, in: uő: *Gonosz siker*. Budapest: Magvető, 2000, 274–277.
- FÖLDES IMRE: *Kurtág Gy.: A boldogult R. V. Truszoza üzenetei*, in: Kroó György (szerk.): *A hét zeneműve*. 1986. október – 1987. szeptember. Budapest: Zeneműkiadó, 1985, 242–256.
- FÖLDES IMRE: *Kurtág György: Játékok*, in: *Parlando* 1982/12, 1–25.
- FÖLDES IMRE: *Rövid beszélgetés Fellegi Ádámmal, Hevesi Judittal, Székács Jánossal – Kurtág György művészetéről*, in: uő: *Harmincasok. Beszélgetések magyar zeneszerzőkkel*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969, 185–194., 205–207.
- FRANDZEL, BENJAMIN: *A Canon across Time: György Kurtág's „Officium Breve in Memoriam Andreae Szervánszky”, Op. 28.*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 383–396.
- FRIDECZKY FRIGYES: *Kurtág György*, in: uő: *Magyar zeneszerzők*, Budapest: Atheneum 2000, 2000, 139–140.
- FRIGYESI JUDIT: *György Kurtág, „Samuel Beckett: What Is the Word”, op. 30b (1990/91)*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 397–409.
- G. FÁBRI ZSUZSA: *Kurtág György zeneszerző: (A felvétel 1982. szeptember 19-én készült)*, in: uő: *40 arc – 40 írás*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1984.
- GERLICH, THOMAS / KUNKEL, MICHAEL: *„Tempi passati” or „Tempi da venire...?”: Seeking Melody in the Music of Sándor Veress and György Kurtág.*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 421–438.

- GRABÓCZ MÁRTA: *Kurtág-bemutató Párizsban*, in: Muzsika 1981/3, 34–36.
- GRIFFITHS, PAUL: *Desert flowers: Kurtág's recent music*, in: The New Hungarian Quarterly 126, 1992, 164–168.
- GRIFFITHS, PAUL: *"The voice that must articulate." Kurtág in rehearsal and performance*, in: The Hungarian Quarterly 140, 1995, 141–144.
- GRMELA, SYLVIA: *Recall and Repetition in Some Works by Kurtág*, in: Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae Volume 43, Nos 3–4 (2002), 371–381.
- György Kurtág – Komponistenportrait*, Berlin: Berliner Festspiele 1988 (38. Berliner Festwochen 88)
- György Kurtág*. Éd. Peter Szendy. Brochure réalisée par le Festival d'Automne à Paris, Paris, 1994
- HALÁSZ PÉTER: *Kurtág-töredékek*, in: Holmi, 1995/2, 154–183.
- HALÁSZ PÉTER: *Kurtág György*. Budapest: Mágus Kiadó, 1998
- HALÁSZ PÉTER: *Kurtág György évszakai. Vázlat egy antológiáról*, in: Muzsika 1996/2. (feb.), 16–20.
- HALÁSZ PÉTER: *On Kurtág's Dodecaphony*, in: Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 235–252.
- HALÁSZ PÉTER: *Preface to the Volume, Hommage à Kurtág'*, in: Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 221–222
- HEG, HANS: *„Az ember sohasem érkezik túl későn”. Hans Heg beszélgetése Kurtág Györggyel*, in: Muzsika 1996/2. (feb.), 12–15.
- HILDEBRANDT, TONI: *Geschichte und Erinnerung im Werk von György Kurtág*. GRIN Verlag, 2008
- HOFFMANN, PETER: *Die Kakerlake such den Weg zum Licht: zum Streichquartett Op. 1 von György Kurtág*, in: Die Musikforschung XLIV, 1991, 32–48.
- HOFFMANN, PETER: *Kurtágs Idee des „komponierten Programms”*, in: Berliner Beiträge zur Musikwissenschaft 9 (1994) 2/37–46.
- HOFFMANN, PETER: *Post-Webernsche Musik?*, in: Musiktheorie VII, 1992, 129–148.
- HOHMAIER, SIMONE: *Am Rande der Hauptströmungen: Zu Einfluss und Material in György Kurtágs Quartetto per archi opus 1 von 1959*, in: Musiktexte 72, 1997, 39–46.
- HOHMAIER, SIMONE: *Meine Muttersprache ist Bartók... Einfluß und Material in György Kurtágs Quartetto per archi op. 1 (1959)*. Saarbrücken: Pfau Verlag, 1997
- HOHMAIER, SIMONE: *Mutual Roots of Musical Thinking: György Kurtág, Péter Eötvös and Their Relation to Ernő Lendvai's Theories*, in: Studia

Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 223–234.

JOHNSON, TIM: *Communication and Experience: Some Observations on the Relationship between Composer and Performer in "Játékok"*, in: *Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* Volume 43, Nos 3–4 (2002), 281–287.

JUHÁSZ ELŐD: *Kurtág György: Bornemissza Péter mondásai*, in: *Magyar Zene* 1968/4, 433–434.

KÁRPÁTI JÁNOS: *Kurtág György I–IV.*, in: *Muzsika* 1974/11, 12–14; 1975/1, 24–30; 1975/3, 26–30; 1975/5, 25–30.

KÁRPÁTI JÁNOS: *Kurtág György: Eszká emlékez*, in: *Muzsika* 1977/3, 25–26.

KÁRPÁTI JÁNOS: *Kurtág György szerzői estje*, in: *Muzsika* 1976/1, 8–9.

KIRÁLY LÁSZLÓ: *Két fesztivál*, in: *Muzsika* 1992/2, 20–23.

KIRCHBERG, KLAUS: *Bruchstücke einer Konfession. György Kurtág und seine Kafka-Fragmente*, in: *Neue Zeitschrift für Musik* 1988/1, 23–27.

KOCSIS ZOLTÁN: „Csúnya”, in: *Muzsika* 1996/2. (feb.), 5.

KROÓ GYÖRGY: *A magyar zeneszerzés 25 éve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1971, 132–137.

KROÓ GYÖRGY: *A magyar zeneszerzés 30 éve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1975, 132–137, 188–189.

KROÓ GYÖRGY: *Egyetlen énekhangra*, in: *Élet és Irodalom* 1982/49, 13.

KROÓ GYÖRGY: *Jelenetek egy regényből*, in: *Élet és Irodalom* 1983/43, 12–13.

KROÓ GYÖRGY: *Kapuszárnyak*, in: *Élet és Irodalom* 1981/45, 12.

KROÓ GYÖRGY: *Kurtág Gy.: Bornemissza Péter mondásai, 1963–1968*, in: uő (szerk.): *Miért szép századunk zenéje?* Budapest: Gondolat, 1974, 317–368.

KROÓ GYÖRGY: *Négyszázezer fokra*, in: *Élet és Irodalom* 1980/4 35–37.

KROÓ GYÖRGY: *Two Major Works from György Kurtág*, in: *The New Hungarian Quarterly* 85/208–212.

KUNKEL, MICHAEL: *György Kurtág: A kis csáva Op. 15b* (1978). Saarbrücken: Pfau Verlag, 1999

KURTÁG, GYÖRGY: *"It's not my ears that do my hearing."* [Reporter:] Bálint András Varga, in: *The Hungarian quarterly*, 161, 2001, 126–134

KURTÁG GYÖRGY, in: Keszi Imre / Várnai Péter: *Magyar zeneszerzők. Hungarian Composers*. Budapest: Editio Musica, 1975

KURTÁG GYÖRGY – SZOKOLAY SÁNDOR. Összeállította Szétag Andrea [K. Gy.] és Palotásné Sisak Edit [Sz. S.] Felelős kiadó: Pallósiné Tol-di Márta, 1996

- LAKI PÉTER: *Kurtág Gy.: Vonósnégyes, Op. 1*, in: *A hét zeneműve*. 1979. október–december. Budapest: Zeneműkiadó, 1979, 71–78.
- LÁSZLÓ FERENC: *Új Mikrokozmosz*, in: *Muzsika* 1980/4, 35–37.
- LEGÁNY DÉNES: *Kodály – a zeneszerző és öröksége. Kurtág György és Soproni József kompozícióinak elemzésével*, in: *Magyar Zene*. 33. 1992. 4. 423–429.
- LENTSNER, DINA: *The Structure of What Is beyond the Words: Musico-Poetic Analysis of the Fragment from „Scenes from a Novel”, Op. 19 by György Kurtág*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 323–332
- LIGETI – KURTÁG / [comité d'honneur Pierre Boulez et al.] Paris: L'Âge d'Homme Editions, 1990 (= Contrechamps; No. 12–13.)
- Ligeti und Kurtág in Salzburg*, München 1993, 70–101. (Programmbuch der Salzburger Festspiele)
- LIGETI GYÖRGY: *Önarckép pesti muzsikustársakkal – ...quasi una fantasia... op. 27; az első tétel (Introduzione) rövid elemzése*, in: *Muzsika* 1996/2. (feb.), 9–11.
- LÜCK, HARMUT: *Die Einsamkeit einer verstorbenen Dame: György Kurtágs „Die Botschaften der verewigten R. V. Trusova”*, in: *MusikTexte* (1989) 27/26–29.
- LÜCK, HARMUT: *Stille Botschaften, heilige Handlung. Pierre Boulez dirigiert Werke von György Kurtág und Harrison Birtwistler*, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* No. 245, 30.10.1984, 31.
- LÜCK, HARMUT: *Über die Kunst, sich kurz zu fassen – Anmerkungen zum Konzertprogramm des Ungarischen Kammerensembles*, in: *Das Neue Werk*. Hamburg 1986, 24–28. (Programmheft)
- LÜCK, HARMUT: *Zene a kimondhatatlanról. Közelítések Kurtág György műveihez*, in: *Holmi*, 1995/2, 206–212.
- MARÓTHY JÁNOS: *Az utánczat könnye és a változás könyve*, in: *Muzsika* 1987/6, 24–25.
- MAZZOLINI, MARCO: *Gefangen (Diesseits-Jenseits) – Su György Kurtág*, in: C. de Incontrera – A. Zanini (ed.): *Danubio – Una civiltà musicale III: Slovacchia, Ungheria*. Monfalcone 1993, 401–426.
- MCLAY, MARGARET: *A Brief Office for György Kurtág*, in: *The Musical Times* 1989/525–526.
- MCLAY, MARGARET: *György Kurtág's Microluds*, in: *Tempo* (1984), 151/17–23.
- MCLAY, MARGARET: *Kurtág at Sixty*, in: *New Hungarian Quarterly* Vol. 28, 107, 218–222.
- MCLAY, MARGARET: *Kurtág's 'Kafka Fragments'*, in: *Tempo*, New Series, No. 163 (Dec., 1987), 45–47.

- McLAY, MARGARET: *Kurtág's 'Bornemisza' Concerto*, in: *The Musical Times*, Vol. 129, No. 1749 (Nov., 1988), 580–583.
- McLAY, MARGARET: *The Music of György Kurtág 1959–1980*. Thesis (Ph. D.). University of Liverpool, 1986.
- McLAY, MARGARET: *Three Recent Works by György Kurtág. Aspects of Settings of Texts by Lichtenberg, Hölderlin and Beckett*, in: *The Hungarian Quarterly* 159, 2000, 146–153.
- MILLER, MALCOLM: *Kurtág 70th Birthday Weekend*, in: *Tempo, New Series*, No. 197 (Jul., 1996), 28–29.
- MOLDOVÁN DOMOKOS (szerk.): *Tisztelet Kurtág Györgynek (Hommage à György Kurtág)*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2006
- MOSER, ROLAND: *Ernst von Siemens Zenei Díj Kurtág Györgynek*, in: *Muzsika* 1998/7., 12–14.
- OVIEDO, ALVARO: *Fragment et geste le dépassement du figuralisme dans Kafka-Fragmente opus 24 de György Kurtág*. s. n., 2007
- PAPP MÁRTA: *A csüggedés és keserűség dalai*. 1., in: *Muzsika*, 2001/2. (feb.), 5–10.
- PERREY, BEATE: „Eyes Talked In-To Blindness”: *Paul Celan and György Kurtág*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 451–467
- POLLOLI, FRANÇOIS: *Dimension de l'absurde dans les musiques de György Ligeti et de György Kurtág*. Thèse: Esthétique: Université Paris 8 – Vincennes Saint-Denis: U.F.R.: Arts Philosophie Esthétique: 2004
- RAICS ISTVÁN: *A Budapesti Zenei Hetek bemutatói*, in: *Muzsika* 1968/12, 22.
- RAICS ISTVÁN: *A Budapesti Zenei Hetek magyar bemutatóiról*, in: *Muzsika* 1969/12, 22.
- R[AICS] I[STVÁN]: *Mai magyar szerzők kamarazenéje*, in: *Muzsika* 1967/1, 39.
- REIMANN MARIANN, V. – KESZI IMRE: *Magyar zeneszerzők*. Budapest: Zeneműkiadó, 1975
- SALLIS, FRIEDEMANN: *Kurtág György Hommage a R. Sch. (op. 15d) című művének genealógiájáról*. (ford. Halász Péter), in: *Magyar zene* 2001/4, 383–394.
- SALLIS, FRIEDEMANN: *The Genealogy of György Kurtág's "Hommage à R. Sch", op. 15d*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 311–322.
- SERHÓK-SULYOK GIZELLA: *Vallomások a zenepedagógiai irodalomról (II.)*, in: *Parlando* 1979/3., 11–19.
- SKALICZKI JÓZSEFNÉ (összeáll.): *Kurtág György. Válogatott bibliográfia*. Szeged: Szegedi Ny., 1974

- SOMFAI LÁSZLÓ (szerk.): *Hommage à György Kurtág*, in: *Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* Volume 43, Nos 3–4 (2002), 223–467.
- SPANGEMACHER, FRIEDRICH (szerk.): *György Kurtág*. Bonn: Boosey & Hawkes, 1986 (= *Musik der Zeit. Dokumentationen und Studien* 5)
- SPANGEMACHER, FRIEDRICH: *What is the Music? Kompositionswerkstatt: György Kurtág*. Saarbrücken: Pfau Verlag, 1996
- STAHL, CLAUDIA: *Botschaften in Fragmenten. Die großen Vokalzyklen von György Kurtág*. Saarbrücken: Pfau Verlag, 1998
- STRÉM KÁLMÁN – HALÁSZ PÉTER: *Stílusok és korok. Kurtág Balatonföldváron*. [Riporter:] Albert Mária, in: *Muzsika*, 44, 2001. 6. 13–15.
- SZ. FARKAS MÁRTA: *Kurtág György: Négy capriccio*, in: *Filharmóniai műsorfüzet* 1971/35, 17.
- SZÉKELY ANDRÁS: *Kurtág György: Fúvósötös, Op. 2*, in: *Filharmóniai műsorfüzet* 1971/35, 16.
- THOMAS, GAVIN: *Fragments, Monuments. Kurtág's Kafka fragments and new music for voice and guitar*, in: *The Musical Times* 1992, Nr. 1798, 642–643.
- TOSSER, GRÉGOIRE: *Links and ligatures: György Kurtág's „Ligatura-Message to Frances-Marie“ („The Answered Unanswered Question“), Op. 31b*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 439–449.
- THURZÓ GÁBOR: *Pilinszky és Kurtág*, in: *uő: Napló helyett*. Budapest: Magvető, 1984
- YAMAMOTO, RIE: *Földvár Music Days: Hommage à Kurtág*, in: *Tempo, New Series*, No. 218, Swiss Music Issue (Oct., 2001), 34–37.
- VARGA BÁLINT ANDRÁS: *Kurtág György*, in: *uő: 3 kérdés – 82 zeneszerző*. Budapest: Zeneműkiadó 1986, 202–213.
- VÁRNAI PÉTER: *Kurtág: Nyolc zongoradarab*, in: *Filharmóniai műsorfüzet* 1973/2, 24.
- VERES BÁLINT: *A Kurtág-enciklopédia*, *Pannonhalmi szemle* 2002/2, 85–102.
- WALSH, STEPHEN: *A Brief Office for György Kurtág*, in: *The Musical Times*, Vol. 130, No. 1759 (Sep., 1989), 525–526.
- WALSH, STEPHEN: *György Kurtág: An Outline Study I–II*, in: *Tempo* (1982) Nos. 140 & 142, 11–21, 10–19.
- WALSH, STEPHEN: *György Kurtág: The Sayings of Péter Bornemisza, Op. 7: A Concerto for Soprano and Piano*, in: *Music and Letters* Vol. 87, Number 4 (November 2006), 667–670
- WALSH, STEPHEN: *Kurtág's Russian Settings: The Word Made Flesh*, in: *Contemporary Music Review* Vol. 20, Part 2+3 (2001), 71–88.

- WILHEIM, ANDRÁS: *György Kurtág: list of works. 1943–1996*, in: *Hungarian Music Quarterly* 7, 1996, 1–2. 21–26.
- WILHEIM, ANDRÁS: *Satzfolge und Grundform – Der Begriff des „offenen Werkes“ in den Kompositionen von György Kurtág*, in: *MusikTexte* (1997) 72/35–38.
- WILLIAMS, ALAN E.: *György Kurtág and the Open Work*, in: *The Hungarian Quarterly* 163, 2001, 136–146.
- WILLIAMS, ALAN E.: *Music Theatre and Presence in Some Works of György Kurtág*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 359–370.
- WILLSON, RACHEL BECKLES: *Bulgarian Rhythm and Its Disembodiment in „The Sayings of Péter Bornemisza“, op. 7*, in: *Studia musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* Volume 43, Nos 3–4 (2002), 269–280.
- WILLSON, RACHEL BECKLES: *György Kurtág, The Sayings of Péter Bornemisza, Op. 7: A „concerto“ for Soprano and Piano*. Ashgate Publishing, 2004
- WILLSON, RACHEL BECKLES: *Ligeti, Kurtág, and Hungarian Music During the Cold War*. Cambridge University Press, 2007
- WISCHMANN, CLAUDIUS: *Spaß am Experimentieren – Kurtágs „Játékok“ für Klavier*, in: *MusikTexte* (1997) 72/51–61.
- ZENCK, MARTIN: *Beckett after Kurtág: Towards a Theory of Theatricality of a Non-Theatrical Music*, in: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. 43, Fasc. 3/4 (2002), 411–420.

DISZKOGRAFIA

Összeállította: Varga Bálint András és Fülöp József

- a lá Carte* – szólódarabok gordonkára (Solo Works for Cello) Hungaroton HCD 31288 (2005)
- Bartók: 44 Duos for Two Violins; Ligeti: Ballade und Tanz; Kurtág: Ligatura* – Message to Frances – Marie Op. 31b (The Answered Unanswered Question) ECM Records ECM 1729 (2002)
- Bartók / Eötvös / Kurtág [Movement for Viola and Orchestra]* ECM Records ECM 465 420–2
- Berio / Dillon / Dusapin / Kurtag / Ligeti / Sciarrino* – Works for solo viola Naïve Montaigne-Auvidis MO782082
- D'Abraham a Moïse: Répons grégoriens sur les textes de la Bible.* Schola Hungarica, dir. László Dobszay, Janka Szendrei. Harmonia Mundi, 1992 [QUI 903038] (réludes et interludes composés par György Kurtág)
- Flowers, Chants, Hymn, Plays and Games for Cimbalom* Hungaroton SLPX 12755 LP (1987) Musikprotokoll '90 ORFMP 90 ORF08 (1990)
- Ganz, Bruno: Wenn Wasser wäre* ECM Records ECM 1723 (1999)
- György Kurtág: Complete Choral Works [Omaggio a Luigi Nono, Op. 16, Eight Choruses to Poems by Dezső Tandori, Op. 23, Songs of Despair and Sorrow, Op. 18]* Hänssler Classic 93174 (2006)
- György Kurtág: Kafka Fragmente, Op. 24* ECM Records ECM 1965 (2006)
- György Kurtág: Messages of the Late Miss R. V. Trousova, Op. 17, Grabstein für Stephan, Op. 15C, What is the Word, Op. 30B* Etce-tera KTC 9000 CD 14 (2006)
- György Kurtág: ...quasi una fantasia... Op. 27, No 1, Játékok, excerpts, Splinters, Op. 6C, Grabstein für Stephan, Op. 15C* BMG Ricordi Oggi (1996)
- György Kurtág: Song Cycles with Messages of the Late Miss R. V. Trousova, Op. 17, ...quasi una fantasia... Op. 27, No. 1, Scenes from a Novel, Op. 19* Sony SK 53290 (1993)
- Hommage à Andrei Tarkovsky* – Luigi Nono / György Kurtág / Beat Furrer / Wolfgang Rihm. [Deutsche Grammophon DG 437-840-2] (1996)
- Kim Kashkashian* – Bartók / Eötvös / Kurtág ECM Records ECM 1711 (2000)
- Kortárs magyar szerzők orgonaművei* (Hungarian Contemporary Organ Music) Hungaroton HCD 31858 (1999) [Nyolc tétel a Játékok 6. Füzetéből / Eight movements from Games Vol. 6.]

Kurtág 80 BMC Records [György Kurtág – György Kurtág Jr.: *Zwiesgespräch*, Excerpts from *Játékok* & Transcriptions] BMC CD 129 (2007)

Kurtág Grabstein für Stephan; Stele; *Stockhausen*: Gruppen Deutsche Grammophon 4477612 (1996)

Kurtág: *Játékok* (Games) ECM Records ECM 1619 (1997)

Kurtág: *Kafka-Fragments*, *Op. 24* Ondine ODE 868-2 (1996)

Kurtág: *Signs, Games and Messages* [*Hölderlin-Gesänge*, *Op. 35a*, *Signs, Games and Messages*, for strings, ...*pas à pas – nulle part...*, *Poèmes de Samuel Beckett*, *Op. 36*] ECM Records ECM 1730 (2003)

Kurtág – Robert Schumann: *Hommage á R.Sch.* ECM Records ECM 1508 (1995)

Kurtág György: *Dalciklusok* (Song Cycles) Sony SK 53290 (1993)

Kurtág György: *Játékok* [Games] BMC Records BMC CD 123 (2006)

Kurtág György: *Játékok 2.* [Games, Selection 2] BMC Records BMC CD 139 (2008)

Kurtág György: *Kafka-töredékek*, *Op. 24* (Kafka-Fragments) Hungaroton HCD 31135 (1995)

Kurtág György: *Musik für Streichinstrumente* [*Aus der Ferne III*, for string quartet, *Officium breve*, *Op. 28* for string quartet, *Ligatura – Message to Frances – Marie*, *Op. 31B*, *String Quartet*, *Op. 1*, *Hommage à Mihály András*, 12 *Microludes for String Quartet*, *Op. 13*] ECM Records ECM 1598 (1996)

Kurtág György *művei* (Works by György Kurtág) Hungaroton HCD 31290 (1995)

Kurtág György: *Művek szoprán hangra* (Works for Soprano) [Attila József *Fragments*, *Op. 20*, *S. K. Remembrance Noise*, *Op. 12*, *Messages of the Late Miss R. V. Troussova*, *Op. 17*, *Scenes from A Novel*, *Op. 19*, *Farewell*] Hungaroton HCD 31821 (1998)

Kurtág György – *Portraitkonzert. Salzburg, 10. Aug. 1993.* [CD1: *Praeludium and Choral*, *Tamás Blum in memoriam*, *Antiphone in F sharp*, *Four Microludes for string Quartet*, *Op. 13/4,6,10 & 5*, *Il pleut sur la ville*, *Lebewohl* *Op. 26/4*, *Les Adieux*, *Op. 12/7*, *János Pilinszky: Gérard de Nerval*, *The Answered Unanswered Question* *Op. 31B*, *Op. 27*, *No. 2*, *Requiem for a Friend*, *Op. 26*, *Samuel Beckett: What is the Word*, *Op. 30B* CD2: *Grabstein für Stephan*, *Op. 15C*, *Játékok – a selection*, *Three Old Inscriptions*, *Op. 25*, ...*quasi una fantasia...*, *Op. 27*, *No. 1*] Col Legno WWE 31870 (1994)

Kurtág, *Birtwistle*, *Grisey with Messages of the Late Miss R.V. Troussova*, *Op. 17* Erato ECD 88263 (1984)

- Kurtág, Lutosławski, Gubaidulina – String Quartets* [String Quartet, Op. 1, Twelve Microludes, Op. 13, Officium breve, Op. 28] Edition Disques Montaigne 789007 (1991)
- Kurtág, Szőllősy, Sáros, Sere, Sári, Gyöngyössi* BMC Records BMC CD 074 (2002)
- La langue maternelle – Mother Tongue – Bartók, Ligeti, Kurtág, Eötvös* L'empreinte Digitale ED 13211 (2005)
- Ligeti / Kurtág / Orbán / Szerványsky* [Wind Quintet, Op. 2] BIS Records BIS-CD-662 (1994)
- Ligeti / Kurtág / Veress: Wind Quintets* CPO 999315 (2000)
- Marlboro Music Festival – 50th Anniversary* [Wind Quintet, Op. 2, Hommage à MihályAndrás. Twelve Microludes for String Quartet, Op. 13] Album Bridge 9108 (2000)
- Mentsük meg a Zeneakadémiát! (Let's Save the Liszt Academy!)* Hungaroton HCD 31841 (1998)
- Music Colours – Hungarian Contemporary Music (1989–2004)* BMC HMIC BMC PCD 015 (2004)
- Notes for Pierre* (12 World Premières commissioned by the Royal Festival Hall to celebrate Pierre Boulez's 75th birthday.) [Hommage à Pierre] [Limited & special edition CD]
- Piano Four Hands – Two Pianos in the XX Century* Dynamic 439 (2004)
- Psy: A cimbalom varázsa* (Charm of the Cimbalom) [Eight Duos, Op. 4 for violin and cimbalom, *Un bruyère à Witold...*, *Tre pezzi*, Op. 38 & Op. 38a] Hungaroton HCD 32015 (2001)
- Rückblick Moderne – Orchestermusik im 20. Jahrhundert* Col Legno 200041 (1999)
- The Schönberg Ensemble Edition* [Box set. CD 14: Kurtág György: *Grabstein für Stephan; What is the Word; A boldogult R. V. Truszova üzenei*] ETCETERA-CODAEX; EAN: 8711801101330 (2007)
- Solos – XX. századi magyar kompozíciók szóló fuvolára* (20th C. Hungarian Works for Flute) Hungaroton HCD 31785 (1999)
- Tihanyi Gellért: Kurtág/Bartók/Faragó/Stravinsky/Reich* [Hommage à R. Sch. Op. 15d] BMC Records BMC CD 048 (2001)
- Vékony Ildikó: Szálkák* [Splinters, Op. 6c for cimbalom solo] BMC Records BMC CD046 (2001)
- Viola Space – Japan 10th Anniversary* BIS Records BIS-CD-1379/80 2 CD (2003)
- Works by György Kurtág* [The Sayings of Péter Bornemisza, Op. 7, Four Pilinszky Lieder, Op. 11, Eight Piano Pieces, Op. 3, Eight Duos for Violin and Cimbalom, Op. 4, Splinters, Op. 6C for cimbalom, János

Pilinszky: Gérard de Nerval, *for violoncello solo*] Hungaroton HCD 31290 (1995)

Zoltán Kocsis: *Beethoven, Schubert, Bartók, Kurtág* [Játékok (részletek) = *Jeux (extraits)*], *Liszt: La Roque d'Anthéron: les pianos de la nuit*. Un film de dir. by János Darvas. [Paris:] Mirare: Ideale Audience International: Naïve, cop. 2003 [DVD Naïve DR 2100]

FILMOGRÁFIA

Összeállította: Fülöp József

- Didergő király* (1962) Magyar bábfilm. Rendezte: Imre István. Bábtervező: Foky Ottó. [Eredeti zene.]
- Écoute* (1992) Francia dokumentumfilm. Rendezte: Miroslav Sebestik. Írták: Anne Grange és Miroslav Sebestik. [Szereplő.]
- Egy régi villamos* (1960) Kísérleti rövidjátékfilm. Rendezte: Palásthy György. Ötlet: Herczenik Miklós. [Eredeti zene.]
- El armario* (2001) FF argentin filmdráma. Írta és rendezte: Gustavo Corrado. [Zenei stáb/előkészítés.]
- For Ever Mozart* (1996) Színes francia film. Írta és rendezte: Jean-Luc Godard. [Zenei stáb/előkészítés.]
- Kurtág és Bartók*. Magyar riport-szekvencia. [Szereplő.]
- Lajka emlék* (2005) Magyar rajzfilm. Rendezte: M. Tóth Éva. [Eredeti zene. Ifj. K. Gy.-gyel közösen.]
- Robert és Robert* (1985) FF magyar rövidfilm. Rendezte: Janisch Attila. Írták: Forgách András, Janisch Attila, Pap Károly. [Eredeti zene.]
- Táncalak* (2002) Színes magyar zenés film. Írta és rendezte: Grunwalsky Ferenc. [Eredeti zene.]
- The Stream* (1994) FF német rövidfilm. Írta és rendezte: Garry Lane. [Eredeti zene.]
- Tutajosok I–II* (1989) Színes magyar film. Rendezte: Elek Judit. [Eredeti zene.]

KURTÁG GYÖRGY-MŰVEK FELVÉTELEI A MAGYAR TELEVÍZIÓBAN

Négy capriccio Op. 9 – részlet – Zenei figyelő, 1971.

Sziklay Erika, Budapesti Kamaraegyüttes, vez. Mihály András
Szálkák, Sirató – részletek – Zenei figyelő 1974.

Fábián Márta-cimbalom

Négy dal Pilinszky János verseire Op. 11 – Zenei figyelő 1975.

Gáti István, Budapesti Kamaraegyüttes, vez. Mihály András

Kurtág-Eck Imre: *Improvizáció és ária – Tízéves a Pécsi Balett* 1970.

Játékok – Hommage à Bálint Endre – Vasárnapi vendégségben Bálint
Endrénél

Kurtág György – zongora 1971.

Nyolc zongoradarab Op. 3 – Zenés beszélgetés Antal Istvánnal 1966.

Antal István – zongora

Szálkák Op. 6 – részlet – Emlékezés Rácz Aladárra 1978.

Fábián Márta – cimbalom

Eszká emlékszaj Op.12 – *Hét dal* Tandori Dezső verseire – utolsó tétel

Pászthy Júlia – ének, Ligeti András – hegedű – Zene-zene-zene 1978.

Játékok – válogatás 1979.

Kocsis Zoltán, Kurtág György, Kurtág Márta – zongora

Hommage à Mihály András – 12 mikrolúdium Op. 13, Fúvósötös Op. 2

Éder Vonósnégyes, Jeunesse Fúvósötös – Mesterművek, műalkotá-
sok 1979.

A boldogult R. V. Truszova üzenetei Op. 17, József Attila: *Töredékek*
Op. 20 – részletek

– Ének, hajolj ki ajkamon – Csengery Adrienne portré 1982.

Játékok – részletek – 1982.

Kocsis Zoltán – zongora

Requiem a kedvesért Op. 26 – Preimer 1989.

Csengery Adrienne – ének, Kocsis Zoltán – zongora

Kafka- töredékek Op. 24, Op. 27 No. 2 / Kettősverseny/,

Csengery Adrienne, Keller András, Kocsis Zoltán, Perényi Miklós,
Ensamble Modern, vez. Eötvös Péter – Hangverseny Kurtág György
65. születésnapjára 1991.

Officium breve – In memoriam A. Szervánszky Op. 28. – Kis esti zene
1992.

Keller Vonósnégyes

Játékok – részletek – Kis esti zene 1992.

Kurtág György és Kurtág Márta – zongora

Hommage à J. S. Bach – Kis esti zene 1992.

Kurtág György, Kurtág Márta – zongora

Játékok – részletek, Eszká emlékraíz, *Hommage à Mihály András* – 12 mikrolúdium

Csengery Adrienne – ének, Csalog Gábor – zongora, Keller Vonósnégyes

– Kis esti zene 1996.

Op. 27 No. 2 – részlet, *A megboldogult R.V. Truszova üzenetei* – részlet
Csengery Adrienne, Kocsis Zoltán, Perényi Miklós, Ensemble Modern, vez. Eötvös Péter

– Salzburg '93

Virág az ember – Kurtág György portré I., II. rész – 1997.

Négy dal Pilinszky János verseire Op. 11 – Új hanglemezek 1999.

Gáti István – ének

Vonósnégyes részletek – J. S. Bach / és Kurtág György művei 2000.

Keller Vonósnégyes

Kurtág György és Kurtág Márta hangversenye – Földvári Napok 2001.

Játékok – részletek, Bach átiratok

Kurtág 80' – zenés riportfilm Kurtág György 80. születésnapja alkalmából 2006.

NÉVLEXIKON

- ABBADO, CLAUDIO (1933) jelentős olasz karmester, a Wien Modern (bécsi kortárs zenei fesztivál) megalapítója.
- AHMATOVA, ANNA (1889–1966) orosz költőnő, a XX. századi orosz költészet kiemelkedő egyénisége
- AIMARD, PIERRE-LAURENT (1957) francia zongoraművész
- ALAIN-FOURNIER, HENRI (1886–1914) francia író
- ANDSNES, LEIF OVE (1970) norvég zongoraművész
- ANTAL ISTVÁN (1909–1978) zongoraművész
- ARGHEZI, TUDOR (1880–1967) román költő, prózaíró, publicista, műfordító
- AROM, SIMHA francia-izraeli népzene kutató
- BABBITT, MILTON (1916) amerikai zeneszerző, matematikus, a szeriális és az elektronikus zene egyik úttörője
- BALASSA SÁNDOR (1935) magyar zeneszerző
- BÁLINT ISTVÁN (1943–2007) magyar költő, színész, színházi igazgató. Kurtág négy költeményét zenésítette meg (*Négy capriccio*, Op. 9, 1959–1970). Apja a neves festőművész, Bálint Endre (1914–1986), aki közeli barátságban állt Kurtággal.
- BARENBOIM, DANIEL (1942) argentin születésű, izraeli zongoraművész és karmester
- BÁRDOS LAJOS (1899–1986) magyar zeneszerző, elsősorban kórusműveket írt. Kodály Zoltán tanítványa volt. A Zeneművészeti Főiskolán tanított zeneelméletet és a zenetörténetet. Kurtág György nagyra tartotta.
- BARNA ANDRÁSNÉ (1909–1984) a Művelődésügyi Minisztériumban főelőadó, majd osztályvezető; 1964-től 1977-ig a Zenei Főosztály vezetője
- BELLINI, VINCENZO (1801–1835) olasz zeneszerző
- BERG, ALBAN (1885–1935) osztrák zeneszerző. Mesterével, Arnold Schönberggel és annak tanítványával, Anton Webernnel, a második Bécsi Iskola kulcsfigurája.
- BLOK, ALEXANDR (1880–1921) jelentős orosz szimbolista költő
- BLUM JÓZSA Blum Tamás özvegye
- BLUM TAMÁS (1927–1992) karmester. Zongorázni Kadola Páltól tanult. 1945–1953 a Magyar Állami Operaházban korrepetítor Otto Klemperer mellett, 1953–1959 a debreceni Csokonai Színház zeneigazgatója, 1959–1972 a budapesti, 1972–1977 a zürichi operaház karnagya, 1977–1992 a zürichi Nemzetközi Operastúdió zeneigaz-

gatója. Kurtág Debrecenben dolgozott nála, a színház énekeseinek felkészítője volt. Blum nagy hatással volt Kurtágra zenei műveltségével; operákhoz és Schubert dalaihoz fűzött kommentárjai felejtethetlenné tették Kurtág számára. Több mint húsz opera librettóját fordította magyarra.

BORGES, JORGE LUIS (1899–1986) argentin író

BORNEMISZA PÉTER (1535–1584) magyar író, költő, protestáns lelkész. Szophoklész *Elektrájából* készült fordítása a reformáció és a humanizmus első nagy szintézise.

BOSCH, HIERONYMUS (1450–1516) németalföldi festő

BOTTICELLI, SANDRO (1445–1510) Olasz festő és grafikus a korai reneszánszban

BOULEZ, PIERRE (1925) zeneszerző, karmester, zenei szakíró, az IRCAM és az Ensemble Intercontemporain alapítója, a zenei avantgarde korszakos alakja.

BRĂÎLOIU, CONSTANTIN (1893–1958) román zeneszerző és nemzetközileg is jelentős népzene-kutató

BRENNECKE, WILFRIED (1926) zenetudós, a Westdeutscher Rundfunk újszei szerkesztője, a *Wittener Tage für Neue Kammermusik* művészei vezetője, aki több darabot rendelt Kurtágtól (pl. *Tizenkét mikrolúdium*, *Kafka-töredékek*), miután 1960-ban, Darmstadtban hallotta a *Bornemiszt*.

BREUER JÁNOS (1932) magyar muzikológus

CAGE JOHN (1912–1992) amerikai zeneszerző, a nemzetközi avantgarde korszakos jelentőségű alakja. Kurtág Szombathelyen találkozott vele 1986-ban. Naplómban a következőket jegyeztem fel: „Szombathely után nagy élményként számol be a Cage-dzsel töltött időről. Cage felolvasása, ez a szinte rituális szertartás, a rekedtes hang furcsa felkiáltásai, a hosszú szünetek – kulcsot adtak a próféta megjelenésű C. zenéjéhez. K. megkért, küldjem el minden darabját Cage-nek.” Kurtág kiegészítése: „Cage-dzsel egy évvel később Zürichben találkoztam. Az operaház előcsarnokában állt; odamentem, kezét nyújtottam és mondtam a nevemet: Kurtág. Mire ő: Guten Tag! Én: I'm Kurtág. Ő: Guten Tag! (Színpadi utasításként: Kurtág giving up): Bye-bye! Ez így egy kompozíció; fel is jegyeztem egy lapra.”

CAMBRELING, SYLVAIN (1948) francia karmester

CARROLL, LEWIS, Charles Lutwidge Dodgson (1832–1898) írói álneve. Brit matematikus, az *Alice Csodaországban* szerzője.

CARTER, ELLIOTT (1908) amerikai zeneszerző

CERHA, FRIEDRICH (1926) osztrák zeneszerző és karmester. *die Reihe* elnevezésű, 1958-ban Kurt Schwertsikkel közösen alapított együttese a kortárs európai zene elhivatott tolmácsolója. Meghívására Pierre Boulez saját műveit vezényelte, támogatta Ligeti Györgyöt és másokat is. Tanítványai között találjuk Georg Friedrich Haas-t. Befejezte Alban Berg *Lulujának* harmadik felvonását. Számos műve az osztrák zene történetének határkövét jelenti.

CHAILLY, RICCARDO (1953) olasz karmester, jelenleg a lipcsei Gewandhaus zenekarának zeneigazgatója. Egyike azon kevés vezető karmestereknek, aki elkötelezte magát az új zenének.

CHARMS, DANIIL (1906–1942) orosz író

COURANT, RICHARD (1888–1972) német születésű amerikai matematikus. 1933-ban elhagyta hazáját, 1936-ban professzorrá nevezték ki New Yorkban. A Courant Institute for Mathematical Sciences kutatóintézet társalapítója.

CRANACH, LUCAS, az idősebb (1472–1553) festő, grafikus, a reformáció Németországának legjelentősebb alkotója.

CVETAJEVA, MARINA (1892–1941) orosz költő, műfordító. 1922-ben elhagyta a Szovjetuniót, Berlinben, Prágában, majd Párizsban élt. 1939-ben visszatért hazájába. Öngyilkos lett.

CSALOG GÁBOR (1960) magyar zongoraművész, Kurtág tanítánya

DALOS RIMMA (1944) orosz születésű, Magyarországon élő költő. Kurtág számos versét megzenésítette (*A boldogult R. V. Truszova üzenetei*, Op. 17, *Requiem a kedvesért*, Op. 26, *Omaggio a Luigi Nono*. Op. 16 stb.).

DOBSZAY LÁSZLÓ (1935) zenetudós, karmester, a Schola Hungarica kórus alapítója

DONATONI, FRANCO (1927–2000) Luigi Nono és Luciano Berio mellett a XX. század második felének legjelentősebb olasz zeneszerzője.

DUTILLEUX, HENRI (1916) francia zeneszerző

EISIKOVITS, MAX (1908–1988) zeneszerző, karmester. Kurtág fiatalkorában nála tanult Temesvárott.

EMINESCU, MIHAI (1850–1889) román költő

EÖTVÖS PÉTER (1944) magyar zeneszerző és karmester, Kurtág számos művét neki dedikálta, több Kurtág-mű ősbemutatóját is ő vezényelte. A New York-i Magyar Kulturális Évad keretében 2009. január 31-én Eötvös Péter vezényelte a Carnegie Hallban Kurtág György Ahmatova-dalciklusának befejezett, teljes verzióját.

ESCHER, MAURITS CORNELIS (1898–1972) holland grafikus, Ligeti György nagyra becsülte

- FARKAS, FERENC (1905–1995) magyar zeneszerző, a Liszt Ferenc Zeneakadémia professzora, Ligeti és Kurtág mestere.
- FELDMAN, MORTON (1926–1987) amerikai avantgarde zeneszerző. Neves művészek tartoztak barátai közé, például zeneszerzők (John Cage, Christian Wolff, Earle Brown – velük alkotta az ún. New York-i Iskolát) és festők (Robert Rauschenberg, Jackson Pollock, Mark Rothko, Philip Guston, Franz Kline).
- FRESCOBALDI, GIROLAMO (1583–1643) a korai olasz barokk zeneszerzője, orgonaművész
- FURRER, BEAT (1954) svájci születésű osztrák zeneszerző és karmester
- GABIN, JEAN (1904–1976) népszerű francia filmszínész
- GERLÓCZY SÁRI (1931) magyar festő, grafikusművész
- GOUNOD, CHARLES (1818–1893) francia romantikus operaszerző
- GREENE, GRAHAM (1904–1991) angol író
- GREGOR JÓZSEF (1940–2006) magyar operaénekes
- GUBAIDULINA, SOFIA (1931) orosz zeneszerző
- GULYÁS PÁL (1899–1944) magyar költő
- HAJDÚ, ANDRÉ (1932) izraeli-magyar zeneszerző. Hajdú Andrásnéként született Budapesten, Szervánszky Endrénél és Kodály Zoltánnál tanult a Liszt Ferenc Zeneakadémián. 1956-ban elhagyta az országot, és Párizsban folytatta tanulmányait Darius Milhaud-nál és Olivier Messiaennál.
- HAKII, KEN japán brácsaművész, 1992 óta az amszterdami Royal Concertgebouw Orchestra elsőhegedűse. Feleségével, Hiromi Kikuchival, ő mutatta be Kurtág *...concertante...* (Op. 42) c. művét.
- HALÁSZ PÉTER (1943–2006) színész ésínházigazgató. Együttese magánlakásokon és ellenzéki találkozóhelyeken tartott előadásokat a 60-as és 70-es években.
- HELMS, HANS G (1932) német író és zeneszerző, történész. Filozófiát magánúton, Theodor W. Adornónál tanult. Kölnben munkakapcsolatban állt Karlheinz Stockhausennel, Donaueschingenben és Darmstadtban Pierre Boulezzel, Bruno Madernával és John Cagedzel. Helms Cage művészetének elkötelezett európai népszerűsítője. Ligeti Vera emlékei szerint, Nyugatra érkező férjét megihlette az, ahogyan Helms felolvasott Joyce *Finnegan ébredése* c. művéből. Nevében a “G” után szándékosan nem szerepel pont.
- HENZE, HANS WERNER (1926) német zeneszerző. Operái számos német operaház repertoárdarabját képezik. Szimfóniákat és kamarazenét is szerzett.
- HERMANN IMRE (1889–1985) elmeorvos, pszichoanalitikus

HERNÁDI LAJOS (1906–1986) zongoraművész, a Zeneművészeti Főiskola tanára.

HORVÁTH JUDIT brácsaművész, Kurtág tanítványa volt.

HUSMAN, MARIA német énekesnő, Kurtág műveinek előadója

IONESCO, EUGÈNE (1909–1994) román születésű francia drámaíró, az abszurd színház jeles képviselője.

ISSA, KOBAYASHI (1763–1828) rendkívül termékeny japán haiku-költő, a négy legnevesebb japán haiku-költő egyike

JEANMAIRE, ZIZI (1924) francia balettművész

JESZENYIN, SZERGEJ (1895–1925) orosz költő. Paraszti sorból származott, tehetségét Blok fedezte fel. Első felesége az amerikai táncosnő, Isadora Duncan, utolsó, ötödik pedig Szofja Andrejevna Tolsztaja, Lev Tolsztoj unokája volt. Korai halálát önpusztító élete okozta.

KELLER ANDRÁS (1960) hegedűművész és karmester, Kurtág György tanítványa.

KIKUCHI, HIROMI japán hegedűművész. Kurtág neki ajánlotta *Hipartita* (Op. 43) c. művét.

KLEE, PAUL (1879–1940) svájci festőművész

KLEIN, ROBERT (1918–1967) művészettörténész, ismert tanulmánykötete a *Form and Meaning: Essays on the Renaissance and Modern Art*. Princeton University Press, 1980.

KOCIS ZOLTÁN (1952) zongoraművész és karmester. A Zeneakadémián többek között Kurtág György tanítványa. Kurtág műveinek hivatott előadója

KOONING, WILLEM DE (1904–1997) holland születésű amerikai festő és szobrászművész

KOVÁCS JÁNOS (1951) a Magyar Állami Operaház első karmestere.

KUBIK, GERHARD (1934) osztrák népzene kutató

KURTÁG JUDIT fotóművész, Kurtág György unokája

LACHENMANN, HELMUT (1935) jelentős német avantgarde zeneszerző, a stuttgarti Zeneakadémia professzora

LEEuw, REINBERT DE (1938) holland karmester és zeneszerző, az ASKO együttes alapítója

LEEuw, TON DE (1926–1996) holland zeneszerző

LUTOSŁAWSKI, WITOLD (1913–1994) lengyel zeneszerző

LÜTZELER, HEINRICH (1902–1988) művészettörténész, filozófus, az Orientalisztikai-Művészettörténeti Intézet (Bonn) alapító igazgatója

MACHAUT, GUILLAUME DE (1300–1377) francia zeneszerző, költő

- MANDELSTAM, OSIP (1891–1938) varsói születésű orosz költő, a XX. századi orosz költészet kiemelkedő egyénisége. A sztálini diktatúra áldozata lett.
- MAROS GYÖRGY (1928) 1946 óta Kurtág közeli barátja. „Számos Schubert-dalt énekeltünk együtt.” (Kurtág)
- MAROS RUDOLF (1917–1982) magyar zeneszerző
- MÉFANO, PAUL (1937) francia zeneszerző, a 2e2m együttes alapítója
- MELLES, CARL (1926–2004) magyar születésű (Melles Károly) osztrák karmester
- MEMLING, HANS (1433/1440–1494) németalföldi festő
- MILHAUD, DARIUS (1892–1974) francia zeneszerző, a *Hatok* (Honegger, Auric, Poulenc, Tailleferre, Durey) tagja. Az oaklandi Mills College professzora, tanítványa volt például Dave Brubeck, Steve Reich, Iannis Xenakis és Karlheinz Stockhausen.
- NANCARROW, CONLON (1912–1997) amerikai születésű mexikói zeneszerző. Gépzongorára írt művei nagy hatást tettek Ligeti Györgyre.
- NONO, LUIGI (1924–1990) olasz avantgarde zeneszerző
- PÄRT, ARVO (1935) észti zeneszerző. Rövid avantgarde alkotói korszak után a meditatív zene és az egyszerű formák felé fordult. Ő ezt tinnabuli-stílusnak (csengettyű) nevezi, újonnan pedig ezt radikalizálva erőteljes zenei műveket ír.
- PENDERECKI, KRZYSZTOF (1933) lengyel zeneszerző, aki a késői 50-es és a korai 60-as években írt avantgarde művei jelentős hatást tettek olyan magyar zeneszerzőkre is, mint például Kurtág.
- PESKÓ ZOLTÁN (1937) karmester, Kurtág zenekari műveinek avatott tolmácsolója.
- PIRANESI, GIOVANNI BATTISTA (1720–1778) olasz vésnök, építész, archeológus
- POUSSEUR, HENRI (1929–2009) belga zeneszerző, a darmstadti iskola jelentékeny tagja. A brüsszeli *Studio de musique électronique* *Apelac*, valamint – a Liège-i Egyetem professzoraként – a *Centre de recherches musicales* alapítója.
- POP, ADRIAN román zeneszerző, egyetemi tanár, a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémia rektora
- RABUTIN-CHANTAL, MARIE DE [Marquise de Sévigné] (1626–1696) több mint 1500 fennmaradt levelének nagy részét Provence-ban élő leányának írta. Könnyed, csevegő stílusban vegyíti az érzelmeket a szatírával, az udvari életéről szóló beszámolókat természetleírással, a meditációt kortársait ábrázoló portrékkal.
- RATTLE, SIR SIMON (1955) angol karmester, a Berlini Filharmonikusok zeneigazgatója, aki a *Sztélét* több ízben dirigálta

- RAUSCHENBERG, ROBERT (1925–2008) amerikai festő, grafikus, happening-művész
- REICH, STEVE (1936) amerikai zeneszerző
- RESPIGHI, OTTORINO (1879–1936) olasz zeneszerző, Farkas Ferenc tanára (1929–31)
- RIHM, WOLFGANG (1952) Hans Werner Henze és Helmut Lachenmann mellett a legjelentősebb kortárs német zeneszerző
- ROBBINS, HERBERT amerikai matematikus, a *What is Mathematics* társszerzője
- ROMAȘCANU, STEFAN (1926–1973) román hegedűművész. 16 éves korában lett a vele egyidős Kurtág kamarapartnere.
- S. NAGY KATALIN magyar művészettörténész
- SÁRAI TIBOR (1919–1995) magyar zeneszerző. 1959-től 1978-ig a Magyar Zeneművészek Szövetségének főtítkára.
- SATTLER, DIETRICH EBERHARD (1939) a frankfurti Hölderlin-kiadás szerkesztője
- SAVONAROLA, GIROLAMO (1452–1498) olasz Domonkos-rendi szerzetes
- SCHLEE, ALFRED (1901–1999), az Universal Edition igazgatója, évtizedeken át meghatározó egyénisége. *Aus der Ferne* címmel Kurtág öt művet is neki ajánlott.
- SCHNITTKE, ALFRED (1934–1998) orosz zeneszerző
- SCHØNWANDT, MICHAEL (1953) dán karmester, aki a ...concertante... koppenhágai ősbemutatóját vezényelte 2003. szeptember 18-án (km. Hiromi Kikuchi – hegedű, Ken Hakii – brácsa, a Dán Rádió Szimfonikus Zenekara)
- SEIBER MÁTYÁS (1905–1960) magyar zeneszerző, Kodály Zoltán tanítványa a budapesti Zeneakadémián. 1935-ben Angliába költözött.
- SHALLON, DAVID (1950–2000) a Luxemburgi Filharmonikus Zenekar és a Jeruzsálemi Szimfonikus Zenekar zeneigazgatója. Tragikus hirtelenséggel, tokiói vendégszereplésén halt meg asztmaroham következtében.
- SOMLYÓ GYÖRGY (1920–2006) költő, író, esszéíró, műfordító
- STEIN MARIANNE, magyar pszichológus, aki tevékenységét elsősorban művészeknek és zenészeknek szentelte. Párizsban ő segített Kurtágnak.
- STOCKHAUSEN, KARLHEINZ (1928–2007) a XX. század második felének egyik legjelentősebb zeneszerzője
- SZEGŐ JÚLIA (1900–1987) dalénekesnő, zenepedagógus és folklorista, aki 1949-től vezette a bukaresti Folklór Intézet kolozsvári osztályát

SZERVÁNSZKY ENDRE (1911–1977) magyar zeneszerző és zenekritikus. 1949-től haláláig a budapesti Zeneakadémia professzora. *Hat zenekari darab* (1959) c. műve az egyik első dodekafon mű Magyarországon.

SZOKOLAY BALÁZS (1961) zongoraművész, Kurtág tanítványa.

SZOLTSÁNYI GYÖRGY (1922–1988) magyar zongoraművész. A budapesti Zeneakadémián Dohnányi Ernő tanítványa. Nevét szinte teljesen elfelejtették, Kurtág György azonban emléket állított neki *In memoriam György Szoltsányi* c. zongoradarabjával.

TOMEK, OTTO (1928) a WDR (Köln), majd a Süddeutscher Rundfunk (Stuttgart) újszenei vezetője, éveken át a Donaueschingen-i Fesztivál művészeti vezetője.

XENAKIS, IANNIS (1922–2001) görög származású, romániai születésű zeneszerző, aki többnyire Franciaországban élt

VÁSÁRY TAMÁS (1933) zongoraművész, karmester.

VIERU, ANATOL (1926–1998) román zeneszerző

VISKI JÁNOS (1906–1961) magyar zeneszerző. 1942-től haláláig a budapesti Zeneművészeti Főiskola tanára volt.

VLADIMIRESCU, TUDOR (1780–1821) román forradalmár. Róla nevezték el azt a hadosztályt, amelyet a Vörös Hadsereg a keleti fronton ejtett román hadifoglyokból alakított. Küzdöttek a nácibarát Ion Antonescu rendszere ellen. 1944-ben beolvadtak a román hadseregbe.

WALSER, ROBERT (1878–1956) svájci író

WEBERN, ANTON (1883–1945) a második bécsi iskola egyik kulcsfigurája, mestere Arnold Schönberg volt. Életműve a Boulez körüli fiatal zeneszerzők ihlető forrásává vált a II. világháború után. Kurtág számára Bartók mellett a legjelentősebb szerző.

WIDMER, KURT (1957) svájci bariton, aki a *Hölderlin-dalokat* bemutatta

ZIMMERMANN, TABEA (1966) brácsaművésznő, Végh Sándor tanítványa, a berlini Hanns Eisler Zeneakadémia professzora. A kortárs brácsairodalom elkötelezettje, Ligeti György neki írta brácsa-szólószonátáját (1991–94).

NÉV- ÉS CÍMMUTATÓ

- Abbado, Claudio, 64
 Ady Endre, 13, 25
 Ahmatova, Anna, 35
 Aimard, Pierre-Laurent, 68
 Andriessen, Louis, 21
 Andsnes, Leif Ove, 68, 90
 Antal István, 83
 Arghezi, Tudor, 15
 Arisztophanész, 59
 Madarak, 59
 Arom, Simha, 150
 Aurelius, Marcus, 59
 Babbitt, Milton Byron, 21
 Bach, Johann Sebastian, 18, 21, 44, 48,
 55, 93, 128, 139, 144, 157, 162
 Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit
 – *Actus Tragicus*, 48
 Hochzeits-Quodlibet, 60
 Balassa Sándor, 98
 Bárdos Lajos, 5
 Barenboim, Daniel, 74, 129
 Barna Andrásné, 81, 83, 126
 Bartók Béla, 12, 13, 18, 19, 31, 32, 36,
 41, 44, 48, 51, 59, 71, 76, 92, 95, 97,
 101, 120, 141, 144, 151, 155
 A kékszakállú herceg vára, 13
 Cantata profana, 12, 47
 Concerto, 12, 31
 Gyermekeknek, 19
 Hegedűverseny, 12, 31
 Kilenc kis zongoradarab – Marcia
 delle bestie, 24
 Kontrasztok, 18
 Medvetánc, 144
 Rondo, 9
 Szonáta két zongorára, 19
 VII. vonósnygyes, 155
 Zene húros hangszerekre, ütőkre
 és cselesztára, 12
 Bartók Béla, ifj., 37
 Baudelaire, Charles, 77
 Beckett, Samuel, 54, 87, 91, 98, 104,
 147, 151
 Fin de partie (A játszma vége), 87
 Happy days (Ó, azok a szép
 napok!), 110
 Beethoven, Ludwig van, 16, 36, 37,
 44, 55, 64, 71, 73, 76, 77, 81, 84, 130,
 143, 157, 163
 Asz-dúr zongoraszonáta Op. 110, 71
 Asz-dúr zongoraszonáta, Op. 26,
 16, 55
 c-moll zongoraszonáta, Op. 13
 ‘*Pathétique*’, 16
 D-dúr zongoraszonáta Op. 10, 71
 Esz-dúr zongoraszonáta Op. 81a,
 ‘*Les adieux*’, 71
 F-dúr vonósnygyes Op. 18, 143
 F-dúr vonósnygyes Op. 59, no.1,
 ‘*Razumovszkij*’, 130
 f-moll zongoraszonáta, Op. 2, 16
 f-moll zongoraszonáta, Op. 57
 ‘*Appassionata*’, 16
 Hegedűverseny, 77
 III. ‘*Eroica*’ *szimfónia*, 11
 III. *Leonóra-nyitány*, 64
 IX. *szimfónia*, 12, 84
 Bellini, Vincenzo, 31
 Berg, Alban, 137
 Berio, Luciano, 21
 Biczó Marianne, 135
 Birtwistle, Sir Harrison, 21
 Blum Józsa, 39
 Blum Tamás, 5, 109
 Bogár István, 52
 Borges, Jorge Luis, 151
 Bornemisza Péter, 71
 Magyar Elektra, 71
 Bosch, Hieronymus, 147, 151, 152
 Botticelli, Sandro, 25, 75, 142

- Boulanger, Nadia, 84
 Boulez, Pierre, 21, 22, 74, 78, 79, 80, 97, 105, 146, 147, 159, 165
Improvisation II, 78
Structures I, 146
 Brahms, Johannes, 44, 76, 77, 80, 81, 114
G-dúr szonáta, Op. 78, 80, 81
I. Szimfónia, 77
 Brăiloiu, Constantin, 150
 Brennecke, Wilfried, 38, 78
 Breuer János, 144
 Brínzeu, Felician, 5, 15, 51, 54, 69, 131
 Brook, Peter, 54
 Cage, John, 7, 36, 79
4'33'', 79
 Cambreling, Sylvain, 64, 120, 122, 164
 Carroll, Lewis, 147, 151, 159
Alice Csodaországban, 159
Alice Tükörországban, 159
 Carter, Elliott, 129
Soundings, 129
 Casals, Pablo, 16
 Celan, Paul, 87
 Cerha, Friedrich, 21, 100
 Cézanne, Paul, 151
 Chailly, Riccardo, 127
 Charms, Daniil, 56
 Chopin, Frédéric, 124
cisz-moll etűd, Op. 25, no. 7, 141
 Courant, Richard, 143
What is Mathematics, 143
 Craft, Robert, 21, 35
 Cranach, Lucas, 25
 Crumb, George, 21
 Csajkovszkij, Pjotr Iljics, 120
Hegedűverseny, 120
 Csalog Gábor, 79, 80
 Csontváry Kosztka Tivadar, 147
 Dalos Rimma, 35, 39, 60
 Dante, Alighieri, 75, 148, 159–160
 Debussy, Claude, 77
Ariettes oubliées, 77
 Déry Pál, 14
 Dobszay László, 5, 56, 57, 106
 Donatoni, Franco, 21
 Donizetti, Gaetano, 31
Don Pasquale, 31
 Doráti Antal, 12, 32
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics, 44, 110
Ördögök, 110
 Dutilleux, Henri, 21
 Dürer, Albrecht, 25
 Eimert, Herbert, 79
 Eisikovits, Max, 5, 13, 25
 Eminescu, Mihai, 131
 Eötvös Péter, 17, 21, 40, 90, 92
 Escher, Maurits Cornelis, 142, 151
 Farkas Ferenc, 5, 69, 82, 83, 98, 102, 163
 Feldman, Morton, 21
 Fisher Annie, 29
 Fodor Tamás, 72
 Fournier, Alain, 147
Le Grand Meaulnes, 147
 Frescobaldi, Girolamo, 147
 Freud, Sigmund, 45, 143
Totem und Tabu, 143
 Fuhrmann, Wolfgang, 146
 Furrer, Beat, 21
 Gabin, Jean, 88
 Gergely János, 87
 Gerlőczy Sára, 26
 Goethe, Johann Wolfgang von, 86
West-östlicher Divan, 86
 Gogol, Nyikolaj Vasziljevics, 56
A revizor, 56
 Gounod, Charles, 31
 Greene, Graham, 46
 Ways of Escape, 46
 Gregor József, 31
 Grünzweig, Werner, 22
 Gubajdulina, Szofia, 37
 Hacsaturján, Aram, 56
 Hajdú András, 5, 6
Plazma, 5

Hakii, Ken, 107, 117, 127
 Halász Péter, 29
 Halffter, Cristóbal, 21
 Halmágyi Mihály, 53
 Haydn, Joseph, 59, 68, 163
 Heine, Heinrich, 157
 Helms, Hans G., 147
 Hermann Imre, 26
 Hernádi Lajos, 122, 124
 Hevesi Judit, 127
 Holzschuher, Hieronymus, 25
 Horváth Judit, 33, 39
 Hölderlin, Friedrich, 35, 44, 74, 99,
 151, 156
An..., 74
 Hugo, Victor, 45
 Husmann, Maria, 40
 Ionesco, Eugène, 151
 Issa, Kobayashi, 91
 Járdányi Pál, 5, 163
 Jeanmaire, Zizi, 6
 Josquin des Prez, 163
 Joyce, James, 147, 151, 242
Finnegan's Wake, 147, 151, 242
 József Attila, 17, 36, 44, 51
 Kadosa Pál, 5, 71, 82, 83, 163, 164
 Kafka, Franz, 44, 147, 151
 Kagel, Mauricio, 21, 56
 Kardos Magda, 5, 15, 24, 71, 163
 Kästner, Erich, 13
Május 35, 13
 Keller András, 80
 Kikuchi, Hiromi, 107, 117, 127, 242
 Klee, Paul, 99, 147
 Klein, Robert, 5, 7, 84, 85, 87
 Kleist, Heinrich von, 151
 Kocsis Otto, 100
 Kocsis Zoltán, 29, 30, 100
 Kodály Zoltán, 77, 144, 155
Hét zongoradarab, 77
Psalmus Hungaricus, 13
 Kovács János, 31
 Kovács Zsuzsa, 103

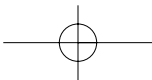
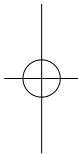
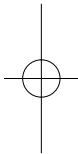
Kropfinger, Klaus, 110
 Krúdy Gyula, 142, 151, 152
 Kubik, Gerhard, 150
 Kuczka Péter, 118
Mindenkinek! Mindenkinek!, 118
 Kun Béla, 118
 Kurdi Éva, 52
 Kurtág György, 5, 6, 7, 11, 21, 23, 27,
 43, 44, 45, 49, 51, 55, 54, 55, 68, 77,
 80, 81, 85, 99, 109, 127, 129, 130,
 131, 138, 148, 149, 163
(Rákosi-oratórium), 97, 118
...concertante..., 51, 73, 90, 91, 92,
 105, 107, 111, 114, 115, 117,
 118–127, 164
...pas à pas – nulle part..., 38, 98
...quasi una fantasia..., 25, 55, 60,
 62, 64, 95, 128
6 moments musicaux, 25
8 zongoradarab, 6
A csüggedés és keserűség dalai, 47
A megboldogult R. V. Truszova
üzenetei, 19, 35, 39, 60, 64, 92, 93,
 121, 130, 164
Ahmatova-dalok, 130
Aus der Ferne V, 73
Bornemisza Péter mondásai, 12, 30,
 33, 64, 71, 80, 88, 93, 96, 103, 103
Brácsaverseny, 5, 8, 9, 34, 41, 45, 46
Colindă-Baladă, 13, 22, 23, 24, 25, 27,
 30, 41, 42, 47, 50, 55, 56
Confessio..., 35
Egy téli alkony emlékére, 39
Einige Sätze aus den Sudelbüchern
Georg Christoph Lichtenbergs,
 38, 40
Eszká emlékszaj, 19
Fúvósötös, 87
Grabstein für Stefan, 65
Hét dal Tandori Dezső verseire, 19
Hipartita, 115, 116
Hommage à Mihály András. 12
mikroludium vonósnygyesre, 65

- Hommage à R. Sch.*, 68
Hommage à Vidovszky, 78
Hölderlin-Gesänge, 35, 39, 74, 97, 98
I. kvartett, 78
I. vonósnyégyes, 55
Játékok, 15, 18, 20, 26, 46, 47, 53, 54, 55, 68, 69, 74, 75, 79, 80, 95, 97, 126, 128, 136
Játékok – Dühös korál, 126, 127
Játékok – foszlányok egy kolinda emlékképéből, 69, 75
Játékok – In memoriam András Mihály, 128
Jelek / Zeichen, 99
Jelek, játékok és üzenetek vonósokra, 98
Jelenetek egy regényből, 60, 61
József Attila-töredékek, 19, 76
Kafka-Fragmente, 38, 40, 91, 97, 98, 103, 104
Kafka-Fragmente – In memoriam Joannis Pilinszky, 91
Koreai kantáta, 102, 103
Mi is a szó [Beckett], 32, 72, 91, 101, 103, 104, 115
Négy capriccio, 30
Nyolc kórus Tandori Dezső verseire, 35
Officium breve in memoriam Andreae Szervánszky, 78, 90, 93, 94
Omaggio a Luigi Nono, 35, 105
Opus 27 No. 2, 77, 78, 89, 106, 108, 109
Proscsáj, 89, 115
Requiem a kedvesért, 89
Rückblick. Altes und Neues für vier Spieler, Hommage à Stockhausen, 41
Six moments musicaux, 56, 73, 111
Suite, 13, 25, 80, 93
Sztélé, 34, 60, 64, 105, 110, 112, 113, 124, 128
Tizenkét mikrolúdium, 25
Töredékek, 19
Utolsó utáni beszélgetés Kovács Zsuzsával, 103
Üzenetek zenekarra, 130
Üzenetek zenekarra – VI. Virág az ember..., 29, 74, 100, 127
Virág Zsigmondy Dénesnek, 39
Vonósnyégyes, Op. 1, 13
Kurtág György, ifj., 29, 73, 87, 141, 163
Kurtág Judit, 37, 107
Kurtág Márta, 7, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 44, 45, 48, 51, 53, 57, 59, 65, 70, 71, 81, 87, 89, 97, 107, 115, 122, 127, 130, 138, 139, 141, 144, 146, 158, 163
Lachenmann, Helmut, 21
Lányi Viktor, 17
László Ferenc, 51
Leeuw, Reinbert de, 65
Leeuw, Ton de, 35, 36
Három Shakespeare-dal, 36
Leonardo da Vinci, 150
Ligeti György, 5, 6, 21, 44, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 65, 68, 79, 80, 81, 83, 84, 98, 100, 102, 119, 127, 128, 129, 135–153, 155, 156, 157, 159, 161, 162, 163, 164
Apparitions, 137, 144
Artikulation, 79, 137, 155, 164
Atmosphères, 137, 144, 146, 151, 155, 162
Aventures, 139, 152, 162
Concert românesc zenekarra, 156
Continuum, 162
Éjszaka, 155
Életút/Lebenslauf, 98
Etűdök, 162
Etűdök – Automne de Varsovie, 162
Etűdök – Désordre, 162
Hamburgisches Konzert, 65, 156, 162
Három Weöres-dal, 142
Három Weöres-dal – Kalmár jött nagy madarakkal, 142

- Három Weöres-dal – Táncol a hold,*
 142
Hegedűverseny, 147, 162
II. kantáta, 136
II. vonósnégyes, 152
Istar pokoljárása, 155
Kammerkonzert, 152
Kürtverseny, 156, 157, 159
Le Grand Macabre, 140, 152, 162
Lontano, 162
Lux Aeterna, 162
Magyar etűdök, 155, 162
Melodien, 143
Metamorphoses nocturnes
(I. vonósnégyes), 155
Nonsense Madrigals, 159, 162
Nouvelles aventures, 152, 162
Poème symphonique, 152–153
Reggel, 155
Requiem, 139, 152, 162
Síppal, dobbal, nádihegedűvel, 155
 Ligeti Vera, 48, 130, 143, 148, 151, 153,
 157, 158, 159, 161, 162, 242
 Ligeti, Lukas, 153
 Liszt Ferenc
h-moll szonáta, 24
 Lobanova, Marina, 151
 Lukács György, 84
A modern dráma fejlődésének
története, 84
 Lutosławski, Witold, 7, 30
 Lützel, Heinrich, 16, 25
 Machaut, Guillaume de, 122, 124, 150
 Maeterlinck, Maurice, 55
 Mahler, Gustav, 24, 93
 Mallarmé, Stéphane, 78, 84
 Mann, Katia, 17
 Mann, Thomas, 17, 43, 52, 86
Doktor Faustus, 143
Schwere Stunde, 17
Tonio Kröger, 146
Varázshegy, 52
 Maros György, 37
 Maros Rudolf, 82
 Marx, Karl, 45
 Méfano, Paul, 36
 Melles Károly, 141
 Memling, Hans, 152
 Menuhin, Yehudi, 12, 32
 Messiaen, Olivier, 5, 163
 Meyerbeer, Giacomo, 31
 Mihály András, 5, 128
Csellókoncert, 128
 Miklósa Erika, 30
 Milhaud, Darius, 64, 84, 163
 Miró, Joan, 151, 152
 Molnár Piroska, 115
 Monteverdi, Claudio, 80, 93
 Mozart, Wolfgang Amadeus, 131, 44,
 76, 81, 138, 139, 141, 144, 157, 163
A varázsfuvola, 139
Così fan tutte, 76, 138
Don Giovanni, 76, 139
Figaro házassága, 139
Haffner-szimfónia, K.385, 44, 57, 58
Szöktetés a szerájból, 76, 139
 Musil, Robert, 147
 Nádori Livia, 162
 Nancarrow, Conlon, 147
 Neuweiler, Gerhard, 150, 157
 Nono, Luigi, 80, 105, 147
Canto sospeso, 147
 Ockeghem, Johannes, 162
 Palestrina, Giovanni Pierluigi da, 161
 Pärt, Arvo, 21, 127
 Penderecki, Krzysztof, 12
Hiroshima, 12
 Peskó Zoltán, 53
 Petri György, 138, 148
 Petrovics Emil, 82
 Picasso, Pablo, 56
 Pilinszky János, 44, 51, 55, 69
 Piranesi, Giovanni Battista, 151
 Platón
Apológia, 128
 Pop, Adrian, 51

- Pousseur, Henri, 21, 80
 Proust, Marcel, 143, 151
 À la recherche du temps perdu, 143
 Puccini, Giacomo, 115
 A köpeny, 102
 Turandot, 115
 Rabutin-Chantal, Marie de
 [Marquise de Sévigné], 39
 Rákosi Mátyás, 118
 Rattle, Sir Simon, 73
 Rauschenberg, Robert, 79
 Reich, Steve, 21, 100
 Rejtő Jenő, 59
 Rembrandt, Harmenszoon
 van Rijn, 143
 Doktor Faustus, 143
 Renoir, Jean, 88
 La bête humaine (Állat az emberben),
 88
 Respighi, Ottorino, 98
 Richter, Szvjatoszlav, 127
 Rihm, Wolfgang, 21
 Rimbaud, Arthur, 44, 88
 Les Illuminations (Színvázlatok), 88
 Robbins, Herbert, 143
 What is Mathematics, 143
 Romaşcanu, Stefan, 5, 13, 81, 84, 87
 S. Nagy Katalin, 26
 Sandner, Wolfgang, 149
 Sárai Tibor, 82, 83
 Sáy László, 90
 Savonarola, Girolamo, 85
 Schiller, Friedrich, 17
 Schlee, Alfred, 73, 81
 Schnittke, Alfred, 98
 Schønwandt, Michael, 107
 Schönberg, Arnold, 95
 Schubert, Franz, 11, 25, 44, 115, 157
 Befejezetlen szimfónia, 11, 25
 Vonósötös, 25
 Schumann, Robert, 44, 60
 Fantasiestücke, 60
 Sebők György, 80
 Seiber Mátyás, 12, 31
 Shakespeare, William, 100, 151
 Ahogy tetszik, 100
 Szentivánéji álom, 140
 Shallon, David, 72
 Siklós István, 72
 Simon Albert, 5
 Simon, Gallot, 162
 Simor András, 17
 Somlyó György, 24
 Sosztakovics, Dmitrij, 109–110
 Katerina Ismailova, 109
 Lebjadkin kapitány négy dala, 110
 Stan, Constantin Tufan, 131
 Stein Emil, 24
 Stein Marianne, 13, 14, 83, 87, 163
 Stockhausen, Karlheinz, 21, 44, 79,
 80, 98, 130, 137, 147, 164
 ...wie die Zeit vergeht..., 79
 Gruppen für 3 Orchester, 79, 98, 137,
 164
 Stravinsky, Igor, 18, 21, 35, 44, 77,
 122, 127, 141
 Le Sacre du Printemps, 77, 120
 Les Noces, 139
 Sulyok Ferenc, 5, 84, 87, 138, 141
 Szabó Lőrinc, 77, 100
 Szabolcsi Bence, 73, 143, 144
 Szegő Júlia, 53
 Szervánszky Endre, 93
 Vonósszerenád, 93
 Szokolay Balázs, 76
 Szokolay Sándor, 82
 Szoltsányi György, 135
 Szophoklész, 71–72
 Elektra, 72
 Szóllósy András, 21, 130
 Szóllósy Klára, 52
 Tandori Dezső, 19, 35, 91, 107
 Taşcău, Remus, 131
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics, 44, 110
 Háború és béke, 110
 Tomek, Otto, 83

- Toscanini, Arturo, 16, 31
Valéry, Paul, 84
 Eupalinos ou L'architecte
 (*Eupalinosz vagy az építész*), 84
 L'âme et la danse
 (*A lélek és a tánc*), 84
Varga Bálint András, 7, 20, 143
Vásáry Tamás, 73
Verdi, Giuseppe, 31, 99, 141
 A szicíliai vecsernye, 31
 Requiem, 99
 Rigoletto, 102
 Traviata, 16, 141
Veress Sándor, 98, 163
Verlaine, Paul, 77
 Il pleure dans mon coeur, 77
Vermeulen, Matthijs, 36
Vidovszky László, 18, 44, 150, 151
 Autokoncert, 18
Vieru, Anatol, 56
Viski János, 82
Wagner, Richard, 21, 93, 99, 111
 Lohengrin, 99
 Siegfried, 111
 Trisztán és Izolda, 47, 99
 Wesendonck-dalok, 159
Walser, Robert, 147
Webern, Anton, 12, 21, 44, 80, 81, 93,
 95, 147, 161
 Symphonie, 161
 Variációk, Op. 27, 93, 95
Weiner Leó, 5, 81, 163
Weöres Sándor, 51, 75, 142, 147, 151,
 155
 Egérrágt a mese, 75
Wilheim András, 19, 30, 165
Xenakis, Françoise, 45
 Zut, on a encore oublié Mme Freud, 45
Xenakis, Iannis, 21, 45, 105
Zathureczky Ede, 12, 81
Zimmermann, Tabea, 72
Zola, Émile, 88

TARTALOM

PORTRÉVÁZLAT
KURTÁG GYÖRGYRŐL HÁROM ÜLÉSBEN
(Varga Bálint András) / 5

BESZÉLGETÉSEK
KURTÁG GYÖRGGYEL ÉS KURTÁG MÁRTÁVAL
(Varga Bálint András) / 9

HÁROM KÉRDÉS KURTÁG GYÖRGYNEK / 11
A HÁROM KÉRDÉS – MÉG EGYSZER / 21
KULCSSZAVAK / 43

KURTÁG GYÖRGY LIGETI GYÖRGYRŐL

LAUDÁCIÓ
A SIEMENS ALAPÍTVÁNY DÍJÁTADÓ
ÜNNEPSÉGÉN (1993) / 135
KYLWYRIA – KÁLVÁRIA (2007) / 149

FÜGGELÉK

ÉLETRAJZ / 163
MŰJEGYZÉK / 165
BIBLIOGRÁFIA / 223
DISZKOGRAFIA / 232
FILMOGRÁFIA / 236
KURTÁG GYÖRGY-MŰVEK FELVÉTELEI
A MAGYAR TELEVÍZIÓBAN / 237
NÉVLEXIKON / 239
NÉV- ÉS CÍMMUTATÓ / 247

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve más
adattfeldolgozó rendszerben való tároláshoz és rögzítéshez a kiadó
előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Kötetünk fotóit készítette

FELVÉGI ANDREA

HUSZTI ISTVÁN

A kottarészletek kiadói

EDITIO MUSICA BUDAPEST (EMB)

UNIVERSAL EDITION (UE)

A kiadásért dr. Milkovich Eszter,

a kft. ügyvezető igazgatója felel

Szerkesztette Fülöp József

Sorozatterv és borító Nagy András

Felelős szerkesztő Nagy Borbála Réka

Műszaki szerkesztő Szigeti G. Csongor

Tördelés Csizi Renáta

Nyomta és kötötte a Reálszisztéma Dabasi Nyomda Zrt.

Felelős vezető Berki István vezérigazgató

ISSN 1787-1956
ISBN 978 963 346 854 8